શ્રી સામાયિક સૂત્ર.

સંસ્કૃત-છાયા સાથે.

(વિધિ, હેતુ, વિવેચન સહિત.)

(મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીની સહાયતાથી)

સંયોજક અને પ્રકાશક,

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ એલ એલ્ બી.

(હાઇકોર્ટ વકીલ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.)

વીર સંવત્ ૨૪૩૭ ઈ સ ૧૯૧૧

આવૃત્તિ ૧ લી નકલ ૧૦૦૦

અમદાવાદ.

ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં

પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું

કીંમત રૂ. ૦-૬-૦.

સમકિત નવિ લહ્યું રે, એ તો રૂલ્યો ચતુર્ગતિ માંહે;
ત્રસ થાવરકી કરૂણા કીની, જીવ ન એક વિરાધ્યો,
તીન કાલ સામાયિક કરતાં, શુદ્ધ ઉપયોગ ન સાધ્યો. સમકિત.
બાહ્ય ક્રિયા સબ ત્યાગ પરિગ્રહ, દ્રવ્ય લિંગ ધર લીનો;
દેવચંદ્ર કહે આવિધ તો હમ. બહુત વાર કર લીનો. સમકિત.

—દેવચંદ્રજી.

सामाइअ पोसहसं ठिअस्स जीवस्स जाइ जो कालो।
सो सफलो बोधव्वो, सेसो संसार फल हेऊ॥

અર્થ—સામાયિક તથા પૌપધમાં સ્થિત થયેલા જીવનો જે કાળ જાય તે સફળ જાણવો, અને શેપ કાળ છે તે સંસાર ઉપાર્જન કરવાનો હેતુ છે.

'મમતા પરિહાર કરો સઘળે,
સમતા સમ સુખ ન ક્યાંય મળે;
ઘડી બે સમતા થકી ધ્યાન ધરો,
દરરોજ સામાયિક જૈન કરો.

અનુક્રમણિકા.

૧. સામાયિક વિચાર.

નંબર.	પૃષ્ટ.

૨. સામાયિક સૂત્ર.

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૧૦	પ્રોષધોપવાસ	પોષધોપવાસ
૪	૭	પ્રમાદવર્તી	પ્રમાદવર્ઝ
૬	૮	સમનાહીન.	સમતાહીન.
૬	૧૧	અનો	અને
૬	૧૨	કરન	કરવા.
૯	૨૨	यादशी तादशी	याद्दशी ताद्दशी
૧૪	૧૩	પાચ મિનિટ	અતર્મુહૂર્ત્ત
૧૮	૧૦	પશ્ચાતાપ	પશ્ચાત્તાપ
૨૦	૧૪	किर्ती	किर्त्ती
૨૨	૩	સાપની	આપની
૩૧	૨૦	અગ	અગ
૪૩	૮	પાળતુ	પાળવુ
૪૮	૯	આઆએ	આણુએ
૫૧	૩	निर्देशेश	निर्देशेल
૫૧	૨૨	સામાયિકમ	સામાયિકમા
૫૬	૧૦	કેવલી ભગવાન્ પણ	(આ ન જોઇએ)
૫૬	૧૧	ધ્યાન ધરતા મોક્ષ પામે છે	ધ્યાન ધરતા મનુષ્ય કેવલી બને છે અને મોક્ષ પામે છે
૫૬	૨૮	હેતુએ	હેતુઓ
૭૮	૧૦	સજન	સજત
૭૮	૧૩	આશ્રયરૂપ	આશ્રવરૂપ
૮૦	૨૭	वघइ	बंधइ
૮૧	૧૧	तित्व	तिव्व
૮૮	૧૬	ભૂષણ	દૂષણ

નિવેદન.

આપણા મહાન્ નિઃસ્વાર્થી અને ઉપકારક આચાર્યો આપણા ઉપર કલ્યાણ કરવા અર્થેજ જે જે ક્રિયાઓ અને તેની વિધિઓ કરી ગયા છે, તેમાં પરમ રહસ્ય–તત્ત્વ સમાયેલું છે. આ રહસ્ય તેઓએ પ્રકટ કરેલું છે, એમ સૂક્ષ્મરીતે વિચારનારને સ્પષ્ટરીતે જણાઈ આવે તેમ છે; છતાં આપણી નજર ટૂંકી હોવાને લીધે, પરંપરાએ ચાલી આવેલી ક્રિયા અને તેની વિધિ ઓધશ્રદ્ધાએ કરવા ખાતર કર્યા કરવાને લીધે, અને તેનો મર્મ સમજવાના પ્રયત્નો ન કરવાને લીધે તે તે ક્રિયા અને તેની વિધિ કરતાં છતાં પણ તેનું જોઇએ તેટલું ફળ આપણે પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, એ શંકા વિનાનું છે.

હાલનો જમાનો બુદ્ધિપ્રધાન વિશેષ છે, એટલે હાલની ઉછરતી પ્રજાને કોઈ કાર્ય કરવાનું કહેવામાં આવે છે તો તે યુક્તિપૂર્વક તેની બુદ્ધિમાં આવે તેવાં પ્રમાણોથી સમજાવવામાં ન આવે, તો ગળે ઉતરતું નથી, અને તેથી તે ક્રિયા કરવાથી વિમુખ રહે છે; આ વાત ધ્યાનમાં લઈ આપણા ક્રિયાકાંડમાં જે જે વિધિ સહિત ક્રિયાઓ આચરવાની કહેવામાં આવી છે, તેમાં શું શું તાત્પર્ય, રહસ્ય સમાયેલું છે તે જેટલે અંશે વિશેષ સ્પષ્ટતાથી સમજાવાય, તેટલે અંશે તે ઉછરતી પ્રજા આપણી પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યેની વિમુખતા દૂર કરી શકાય તેમ છે, તેથી તે સમજાવવાનો અહી થોડો ઘણો પામર પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

સામાયિક એ પવિત્ર ધર્મક્રિયા છે, અને તે ધર્મક્રિયા યોગ્ય રીતે આચરવા માટે અમુક સૂત્રોનું તેમાં પઠન કરવાનું છે, અને તે પાઠ બોલતાં પહેલાં તથા પછી અમુક વિધિ કરવાની છે. આ બધાનું મુખ્ય રીતે શું રહસ્ય છે, તે સામાન્યરીતે વિસ્તારથી સમજાવવા માટે આ પુસ્તકના પહેલા ભાગનું નામ **સામાયિક વિચાર** આપી તેને અલગ પાડેલ છે. આ મનનપૂર્વક વાંચ્યા પછી ખરી સામાયિક ક્રિયા અને તેની વિધિમાં ઉતરવું બહુ અનુકૂળ, અને આનંદદાયક થઈ પડશે. તે ક્રિયાનો સમાવેશ બીજો ભાગ નામે **સામાયિક સૂત્ર**માં કરવામાં આવેલ છે,

અને તેમા દરેક સૂત્ર મૂળ, તેનો અર્થ, અને તેપર વિવેચન, તેનો ક્રમ અમુકજ રાખવાનો હેતુ, તેની પહેલાની અને પછીની વિધિ વગેરે હેતુ સાથે મૂકવામા આવ્યુ છે

આ પુસ્તકમા લગભગ બધી વિધિમા હેતુ ગુરૂગમથી ક્ષયોપશમાનુસાર બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, તે સબધી અહી નિવેદન કરવાનુ કે જે જે વિધિ આ સામાયિક સૂત્રમા છે, તેના યોજનાર શિષ્ટ–આપ્ત પુરૂષોં હતા, અને આપ્ત પુરૂષો એક પણ પ્રવૃતિને હેતુ વિના ગતિ આપતા નથી પરપરાએ ચાલી આવેલુ માટે તે કર્તવ્ય છે એટલુજ સ્વીકારી લેવાનુ નથી, પરતુ તેમા કઈ હેતુભૂત રહસ્ય રહેલ છે તે શોધી કાઢવાની જરૂર છે ક્રિયાથી હેતુ સમજાય નહી, એ ક્રિયા કરનારની ખામી સૂચવે છે બુદ્ધિબળથી વિચારતા દરેક ક્રિયાના અનેક કારણો સમજાય છે, અને તે તે કારણો શોધકની વિવેકબુદ્ધિપર આધાર રાખે છે

દૃષ્ટિ વિશાળતા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલ મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજી દરેક ધર્મક્રિયા જેવી કે ભણાવાતી પૂજાઓ, દેવવદન, સામાયિક પ્રતિક્રમણ આદિ આવસ્યક ક્રિયાઓના હેતુ **ज्ञानस्य फलं विरति** એ સૂત્ર પ્રમાણે લોકો ક્રિયાજડ ન થતા કેમ વધારે સમજે, અને ક્રિયા કરતા પહેલા તે સબધીનુ આવસ્યક જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત કરે અને પ્રચલિત ક્રિયા કે જે નિર્જીવ જેવામા આવે છે તેમા જીવન કેમ મૂકાય તે માટે ઉપદેશદ્વારા અનેક પ્રયાસો કરે છે ઉપદેશની અસર અમુક વખત સુધી લોકના હૃદય ઉપર રહે છે, તેથી જે સાધનથી તે અસર લાબા વખત સુધી રહી શકે, તે સાધન લોકસમુખ મૂકવાનું વધારે હિતકારક છે આ સાધન પુસ્તક છે, કારણ કે હમણાના સમયમાં એક વખતે એક પુસ્તકની હજારો નકલો પ્રેસદ્વારા થઇ શકે છે, અને તેથી તેનો ઘણા માણસો ઘણા વખત સુધી લાભ લઇ શકે છે આવા હેતુથી ઉક્ત મુનિશ્રીની સહાયતાથી રા રા મોહનલાલ અમરશીએ એક પુસ્તક સામાયિકપર બહાર પાડયુ હતુ, તે ખપી જવાથી સામા

યિક વિષય અને તેનાં સૂત્રો ઉપર વિશેષ વિસ્તારથી, અને સમજ સાથે લખી પ્રજાસંમુખ મૂકવાની મને પ્રેરણા થઈ, અને તેથી આમાં જે કંઈ છે તે લખવાનો પ્રયાસ થયો છે.

ઉક્ત મુનિશ્રીએ આ પુસ્તક અથથી ઇતિ સુધી વાંચી સુધારવાની જે અમૂલ્ય સહાયતા આપી છે, તેને માટે આ લખનાર અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માને છે. આ પુસ્તકનો પ્રથમ ભાગ લખવામાં 'જૈનધર્મપ્રકાશ' માં સામાયિક પર અનુક્રમે જુદા પ્રગટ થયેલા રા. **મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડીઆ**, અને રા. **મનઃસુખલાલ કીરતચંદ મ્હેતાના** લેખોનો આધાર અને કોઇ સ્થળે ઉતારા પણ લીધા છે એ જણાવી તેની આજ્ઞા લઈ તે બંધુઓનો ઉપકાર હું સ્વીકારૂં છું. આ સીવાય બીજા ઉપકારી અનેક ગ્રંથોનો જેવા કેઃ—ધર્મબિંદુ, ધર્મરત્નપ્રકરણ, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધ્યાત્મસાર પ્રશ્નોત્તર, સ્વ. શેઠ **ભીમશી માણેકનું પ્રતિક્રમણસૂત્ર, પ્રતિક્રમણહેતુ**, વગેરે વગેરેનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે તેથી તે સર્વનો ઋણી હું થયો છું.

ઉપર જણાવેલ સર્વ સહાય અને આધારથી જે જે મળ્યું છે, તે સૌ યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવી, વિસ્તારી, સંયોજી પ્રજાની દૃષ્ટિ આગળ મે નમ્રતાથી ધરેલ છે; અને તેથી તે કેવી સાર્થકતા પામે છે તે વિચારવાનું તેના શીરેજ છે. દરેક પાઠશાળા, શિક્ષણયોજના, ધર્મના અભ્યાસક્રમમાં સામાયિકને સ્થાન મળ્યું છે, અને મળતુંજ રહેશે, અને તેમાં સામાયિકપરના આ પુસ્તકને સ્થાન મળશે તો આ લખનાર પોતાના પ્રયાસની વિશેષ સફલતા થઈ છે એમ સ્વીકારશે.

આ પુસ્તક મુનિમહારાજ શ્રી **ચારિત્રવિજયજીએ** સાદ્યંત જોઈ તેમાં સુધારો અને વધારો કરેલ છે, પણ આ પુસ્તક છપાતી વખતે તેઓ વિહારમાં હતા તેથી પ્રુફો જોઈ શકયા નથી, તેથી પ્રુફ્સ જોવામાં વિશેષ બની તેટલી કાળજી મેં રાખી છે, છતાં તેમાં દૃષ્ટિ કે બુદ્ધિના દોષથી અથવા બીજા પ્રકારે જો કંઇ ભૂલચૂક, સ્ખલના, ભંગ, વગેરે કંઇ થયું હોય, તો તે મારે શીર છે, અને તેને માટે '**तन्मे मिथ्या भूयात्**'

એવી હૃદયપૂર્વક યાચના છે, અને તે સબંધે સુજ્ઞ જનો પ્રત્યે એ યાચના છે કે કઇપિણ ભૂલ સુધારવાનુ, હાનિ વૃદ્ધિ કરવાનુ લાગે, તો તેમણે મને જણાવવા કૃપા કરવી, તો હુ તેની યોગ્યતાનુ અનુસરણ કરવા કદી પણ વિસરીશ નહિ

यत्किंचिदुत्सूत्रमथ प्रयोगं
निरर्थकं चात्र मया निबद्धं ।
प्रसद्य तच्छोध्यमलं सुधीभि
परोपकारो हि सतां स्वधर्मः ॥

મુંબઇ, તા ૫-૧૨-૧૯૧૦ } પ્રશમરસપિપાસુ
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇના
સમભાવપૂર્વક નમસ્કાર

શિક્ષકને બે શબ્દ.

સામાયિક એ હમેશની આવશ્યક ક્રિયા છે તે ઠસાવવાની સાથે તેનો હેતુ પણ તે શું વસ્તુ છે એની સાથે સમજાવવાની જરૂર છે, કે જેથી તે તે આદરવા યોગ્ય છે એમ પૂરેપૂરો નિશ્ચય થાય.

વસ્તુ સમજાવવા પહેલાં તે વસ્તુ શું છે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ પ્રથમ આપવાની જરૂર છે; તેથી સામાયિકનાં સૂત્રો સમજાવીએ તે પહેલાં સામાયિક શું છે વગેરેનું તાદૃશ્ય ચિત્ર પહેલાં ખડું કરી પૂરી રીતે બતલાવવું જોઇએ, તેથી આમાં સામાયિકના બે ભાગ પાડયા છે. ૧. સામાયિક વિચાર અને ૨. સામાયિક સૂત્ર. ૧. સામાયિક વિચારમાં સામાયિકમાં બોલાતાં સૂત્રો સિવાયનું તે સંબંધે જે જે જાણવું આવશ્યક છે એટલે કે તે શું છે? તેમાં શું શું ઉપકરણો છે? સામાયિકનો વખત કઈ રીતે ગાળવા યોગ્ય છે? મન વચન, અને કાયાની કઈ સ્થિતિ તે સમયમાં અનુકૂળ છે? વગેરે વગેરે જરા વિસ્તારપૂર્વક લખેલ છે. આથી પ્રથમ આરંભે પ્રસ્તાવનારૂપે દિગ્દર્શનરૂપે સામાયિકનું અવલોકન થાય છે. ૨. સામાયિકસૂત્રમાં જે જે સૂત્રો અનુક્રમે બોલવાનાં છે તે અનુક્રમનો હેતુ, પછી તે બોલ્યા પહેલાંની વિધિ, મૂળસૂત્ર, મૂળસૂત્ર કે જે માગધી ભાષામાં છે તેનું સંસ્કૃત અવતરણ, તેના અર્થ અને ભાવાર્થ અને તે પછી તે દરેકપર વિવેચન આપેલ છે.

આ સૂત્રો મોઢે રાખવાની ખાસ જરૂર છે, તેથી તે શુદ્ધ ઉચ્ચાર, સંપદા પૂરી થાય ત્યારે વિરામ કરવાના નિયમ સાથે વિદ્યાર્થી પાસે ગોખાવવા–મોઢે કરાવવાની જરૂર છે, પરંતુ તેની સાથે આ યાદ રાખવાનું છે કે તે સાવ ગોખણીયું જ્ઞાન થઇ ન જવું જોઇએ; કારણકે તેમ થતાં તે ઉપરચોટીયું જ્ઞાન હોઈ નિરર્થક બને છે. મોટા મોટા શબ્દોના જ્ઞાનને બદલે, અને એકદમ કડકડાટ બોલી જવાના પોપટીઆ જ્ઞાનને બદલે તેમના વિચાર સરસ બનાવવા માટે શિખવવાની મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન આપવાની અગત્ય છે; આ ધ્યાનમાં રાખીને દરેક સૂત્રનો હેતુ, તેનો અર્થ, અને તે પર વિવેચન આપેલ છે, તો તે પૂરેપૂરું

વિદ્યાર્થીના મનમા ઉતરેલ છે કે નહિ તેપર ખાસ લક્ષ રાખવુ માત્ર એટણે દાખલા તરીકે —

નવકાર—નવકાર એટલે શુ ? ઉત્તર—નમસ્કાર કેને ? ઉત્તર—પચ પરમેષ્ઠીને, અને તેથી તેને **પંચપરમેષ્ઠીસ્તવ**'—પચપરમેષ્ઠીનું સ્તવન કહેવામા આવે છે નવકાર પહેલુ શા માટે મૂકવામા આવ્યુ ? ઉત્તર કે તે મહામગલ છે, પછી તેમા જેને નમસ્કાર કરવામા આવેલ છે તે કોણુ છે ? તેના ગુણુ શુ છે ? વગેરે હકીકતો આ પુસ્તકમા વિસ્તારથી આપેલ છે તે સમજાવવી

વિશેષ વાકયમા અમુક અમુક જગ્યાએ વધુ કે ઓછા પ્રમાણમા અટકવાનુ હોય છે, અને તેથી જેને આપણે 'વિરામચિન્હો'—અલ્પ વિરામ, અર્ધવિરામ, પૂર્ણવિરામ આદિ કહીએ છીએ તે યોજાયા છે, તેવીજ રીતે સૂત્રમા અમુક અમુક સ્થળે વિરામવાનુ છે અને તેને 'સંપદા' એ નામનો પારિભાષિક શબ્દ છે સપદા એટલે વિશ્રામસ્થાન જ્યા જ્યા સપદા કહી છે, ત્યા ત્યા બરાબર અટકવાનુ છે એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે, કારણુ કે તેમ ન થાય તો કેટલીક વખત અર્થનો અનર્થ થાય છે, જેવી રીતે —

૧ **કેશરખાયા**—આમા બે રીતે એટલે કેશર ખાયા અને કેશ રખાયા એમ લેતા બનેના અર્થ જુદા થાય છે

૨ **દીવાનથી** દરબારમા, છે અધારૂ ઘોર આમા 'દીવાનથી' એને એકજ શબ્દ ગણીએ તો તેનો અર્થ પ્રધાનથી એમ થાય છે, અને જો તેને 'દીવા' અને 'નથી' એ બેની વચ્ચે 'સપદા' મૂકી બે શબ્દમા વહેચી નાખીએ તો દીવા દરબારમા નથી તેથી ઘોર અધારૂ છે, અને પહેલામા દીવાન એવો મૂર્ખ છે કે તેથી દરબારમાં અધારૂજ ચાલે છે એવો જૂદોજ અર્થ થાય છે

૩ **तातेन कथित पुत्र ! लेख लिख ममाज्ञया।**
नतेन लिखितो लेख. पितुराज्ञा न लोपिता॥

અર્થ—પિતાએ પુત્રને કહ્યું કે મારી આજ્ઞા છે કે તું લેખ લખ. (પુત્રે) નમ્ર થઇ લેખ લખ્યો, અને પિતાની આજ્ઞા ન લોપી.

આ અર્થ ખરો છે, પણ જો '**નતેન**' એ એક શબ્દને બે શબ્દ નામે **ન** અને **તેન**માં વહેંચી નાંખીએ તો એવો અર્થ થાય કે તેણે (પુત્રે) લેખ ન લખ્યો અને પિતાની આજ્ઞા ન લોપી, એવો અસંબદ્ધ અર્થ થાય છે.

વળી પારિભાષિક શબ્દો જેવા કે સામાયિક, સંપદા, ઇરિયાવહી (ઇર્યાપથિકી), કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) વગેરે સર્વનો અર્થ બરાબર સમજાવવાનો છે. શબ્દોના અર્થ બરાબર વિદ્યાર્થીને ઠસ્યા છે કે નહિ તે પણ જોવાનું છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે વિદ્યાર્થીને 'વોસિરામિ' 'પજ્જુવાસામિ' 'મિચ્છામિ દુક્કડં' વગેરેનો અર્થ પૂછતાં 'વોસરાવું છું', 'પર્યુપાસું છું','મારૂં દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ' એમ કડકડાટ કહી દે છે, પરંતુ વોસરાવું છું, પર્યુપાસું છું, દુષ્કૃત નો અર્થ શું? તેથી તમે શું સમજ્યા? એવું પૂછતાં કંઇપણ જવાબ આપી શકતા નથી. આ ખરેખર યોગ્ય કે ઇચ્છવા યોગ્ય બીલકુલ નથી, તો આવો કઢંગો દેખાવ વિદ્યાર્થી તરફથી ન થાય એમ થવું જોઇએ છે.

ગુરૂ પાસે જતાં તેમને સુખશાતા પૂછવાનું આવશ્યક છે, અને તેમ પૂછતાં જે 'ઇચ્છકાર સુહરાઈ' વગેરે બોલાય છે તે સામાયિક સૂત્રમાં નથી તેથી તેમાં ન મૂકતાં છેવટે પરિશિષ્ટમાં મૂક્યું છે, તો તે વિદ્યાર્થીને શિખવવું આવશ્યક છે કે જેથી ગુરૂવંદન વિશેષ સારી રીતે થઈ શકે; પણ તે સામાયિક કરતી વખતે બોલવાનું નથી.

નવવાડ બ્રહ્મચર્યની કહી છે, અને તેનું સૂચન 'પંચિંદિય' સૂત્રમાં આવે છે, પણ તેનો વિસ્તાર કરતાં કામવિષયનો વિસ્તાર થાય છે, આ વિસ્તાર વિદ્યાર્થીની નાની વયને અનુરૂપ નથી, તેથી તેને સામાયિક સૂત્ર એ ભાગમાં આપવામાં આવેલ નથી. ગૃહસ્થને તે જાણવાનું છે, તેથી તેને છેલ્લે પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવેલ છે.

મોહનલાલ.

(કપૂર હોયે અતિ ઉજળુ–એ દેશી)

પહેલુ સામાયિક કરોરે, આણી મમતા ભાવ,
રાગ દ્વેષ દૂરે કરોરે, આતમ એહ સ્વભાવરે
પ્રાણી, સમતા છે ગુણગેહ,
એતો અભિનવ અમૃત મેહરે– પ્રાણી. ૧

આપે આપ વિચારીએરે, રમીએ આપ સ્વરૂપ,
મમતા જે પરભાવનીરે, વિષમો તે વિષકૂપરે. પ્રાણી ૨

ભવભવ મેલી મૂકીઆરે, ધન કુટુંબ સંજોગ,
વાર અનંતી અનુભવ્યારે, સવિ સંજોગ વિજોગરે. પ્રાણી ૩

શત્રુ મિત્ર જગ કો નહીંરે, સુખ દુઃખ માયા જાલ,
જો જાગે ચિત્ત ચેતનારે, તો સવિ દુઃખ વિસરાલરે. પ્રાણી ૪

સાવદ્ય જોગ સવિ પરિહરોરે, એ સામાયિક રૂપ,
હુવા એ પરિણામથીરે, સિદ્ધ અનંત અરૂપરે પ્રાણી ૫

–વિનયવિજયજી

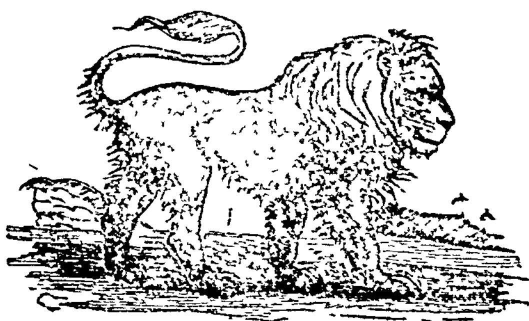

રાગ ધન્યાશ્રી.

(શ્રી જ્ઞાનપુંજ યશોવિજય! પ્રણામ તું મહાત્મને—એ રાહ)

મોક્ષ અંગ સામાયિક, વ્રત સુચિત્ત ધારીએ.
સમતાદેવીને આરાધી, પ્રેમથી સંપૂર્ણ સાધી;
કલ્યાણી છે ભગવતી, તેનાર્થી તરીએ તારીએ. મોક્ષ ૧
ઇંદ્રિય વિષયના વિકાર, કષાય ક્રોધ આદિ ચાર;
સંયમના સુસાધને, સર્વથા નિવારીએ. મોક્ષ. ૨
વિનય ને વિધિવિવેક, ક્રિયા કરો સહેતુ છેક;
સર્વ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ, કરૂણાને પ્રસારીએ. મોક્ષ. ૩
અપ્રમાદે જાગૃતિ, યથા નિભાવો આત્મસ્થિતિ;
સુધ્યાન ભાવના થકી, વિભાવને વિસારીએ. મોક્ષ. ૪
મુનિતણા આચારમાં, કે જગતના વ્યાપારમાં;
જે જે અંશે રાગ-દ્વેષ, મોહને સંહારીએ. મોક્ષ. ૫
દિવ્ય અક્ષય આત્મ અંશ, સ્પષ્ટ સ્ફુરતા તદંશ;
આત્મગુણઘાતી કર્મ, ધ્વંસ કરી વિદારીએ. મોક્ષ. ૬
આત્મધર્મમાંહી રમણ, આત્મજ્યોતિમાં વિલસન;
મોક્ષપ્રાપ્તિ મેળવી, સ્વને સ્વથી ઉદ્ધારીએ. મોક્ષ. ૭

—મોહનલાલ.

સામાયિકવિચાર.

૧.

પ્રસ્તાવ.

રાગ તોડી

કથણી કથે સબ કોઈ, રહણી અતિ દુર્લભ હોઈ,
શુક રામકો નામ વખાણે, નવિ પરમાર્થ તસ જાણે,
યાવિધ ભણી વેદ સુણાવે, પણ અકલ કલા નવિ પાવે કથણી —૧
ષટ્‌ત્રિંશ પ્રકારે રસોઈ, મુખ ગણત તૃપ્તિ નવિ હોઇ,
શિશુ નામ તસ નહિ લેવે, રસ સ્વાદત સુખ અતિ વેદે કથણી —૨
બંદીજન કડખા ગાવે, સુણુ શૂરા શીષ કટાવે,
જબ રૂંડમુંડતા ભાસે, સહુ આગળ ચારણ નાસે કથણી —૩
કથણી તો જગત મજૂરી, રહણી હે બંદિ હજૂરી,
કથણી સાકર સમ મીઠી, રહણી લાગત હે અનીઠી કથણી —૪
જબ રહણીકા ઘર પાવે, કથણી તબ ગિણતી આવે,
અબ ચિદાનંદ ઇમ જોઈ, રહણીકી [1]સેજ રહે સોઈ કથણી —૫

અર્થ—સધા કોઈ કથણી કથે છે, પણ રહણી—તે પ્રમાણે કરવું તે અતિ દુર્લભ છે, આ સંબંધે દૃષ્ટાંતો આપે છે કે —

પોપટ રામનું નામ વખાણ્યા કરે છે—ગાયા કરે છે, પણ તેનો પરમાર્થ શું છે તે જાણતો નથી, તેવીજ રીતે (પંડિતો) વેદ ભણીને લોકને સુણાવે છે, પણ તેની ન કળી શકાય તેવી કળા જાણતા નથી ૧

છત્રીસ પ્રકારની રસોઈના નામ ગણતા મુખને તૃપ્તિ થતી નથી, તેથી બાળક છે તે તે રસોઈનું નામ લેતો નથી પણ તેના રસનો એકદમ સ્વાદ લે છે, અને તેથી સુખ મેળવે છે ૨

બંદીજન એવા ભાટ ચારણો (લડાઇના મેદાન પર) કડખા એટલે યુદ્ધ ગીતો ગાય છે, અને તે સુણીને શૂરા (ઉત્સાહથી) પોતાના માથા

---

૧ પાથરણ—સેજ

કપાવે છે, અને ધડ અને માથાં જૂદાં પડવાનું તે ચારણને પોતાને દેખાય છે ત્યારે તે સહુથી પહેલાં નાસી જાય છે. ૩

તેથી કહ્યું છે કે:—

જગતની મજૂરી જેવી કથણી છે, જ્યારે રહણી ને જગતથી પર છે એટલે બંદિ–આત્માની હજુર રહેનારી છે. વ્યવહારે કથણી સાકર સમાન ગળી લાગે છે જ્યારે રહણી અનિષ્ટ–કડવી લાગે છે. ૪

આ કથણી જ્યારે રહણીનું ઘર પ્રાપ્ત કરે છે એટલે ઉચ્ચાર તે આચારરૂપ થાય છે ત્યારેજ તે ઉચ્ચાર ગણત્રીમાં છે–કામના છે. આવું ચિદાનંદ જોઇને રહણીની પથારીમાં સૂવાનું વિશેષ પસંદ કરે છે.–પાઠાંતરે ચિદાનંદ આવું અત્યારે જુએ છે કે રહેણીનું તેજ–પ્રકાશ સુશોભિત છે. ૫.

ઉપરનું પદ આપી અહીં એ સમજાવવાનો હેતુ છે કે સામાયિક શું છે, ? તેમાં મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ કેવી હોવી જોઇએ ? વગેરે અનેક બાબતો આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગ નામે સામાયિક વિચારમાં બતાવવાનો આરંભ કરીએ તે પહેલાં મનનો નિશ્ચય એ થવો જોઇએ કે તે સારી વસ્તુ છે, અને તે કઈ રીતે સારી છે તેનું જોઇએ તેટલું જ્ઞાન મેળવીએ, ત્યાર પછી તે જ્ઞાનને ક્રિયામાં મૂકવાની જરૂર છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેના સંપૂર્ણ સંગમથી મોક્ષ કહેલ છે, તો પ્રસ્તાવમાં વિનતિ છે કે સામાયિકનું રહસ્ય જાણ્યા પછી તે રહસ્યને ક્રિયામાં ઉતારવું, કારણ કે તેમ નહિ થાય તો મેળવેલું જ્ઞાન નકામું છે–કથણી અને શ્રવણ ક્રિયા વગર શૂન્ય છે.

૨.

સામાયિકનું સ્થાન.

મોક્ષમાર્ગ ત્રણ સાધનના ભેગા કરવાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તે ત્રણ સાધન સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર છે. સમ્યક્ ચારિત્રના બે ભેદ છે. ૧ દેશવિરતિ, એટલે અમુક અંશે વિરતિ એટલે વ્રત, ૨ સર્વ વિરતિ એટલે સર્વ અંશે વિરતિ. દેશવિરતિ શ્રાવકોનો આચાર છે, કારણકે તેમણે જ્યાં સુધી સંસારનો ત્યાગ કર્યો નથી, ત્યાં સુધી

તેમનાથી સર્વ અંશે વિરતિ પાળી શકાતી નથી સર્વ વિરતિ મુનિનો આચાર છે દેશવિરતિ શ્રાવકના બાર વ્રત કહ્યા છે, તેમા પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત છે અણુવ્રત એટલે સાધુના પાચ મહાવ્રતથી અણુ એટલે નાના વ્રત આ વ્રત નામે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ, સ્થૂલ મૃષાવાદવિરમણ, સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ, સ્થૂલ અબ્રહ્મ-મૈથુન-વિરમણ અને સ્થૂલ પરિગ્રહવિરમણ, બહુધા પ્રસિદ્ધજ છે ગુણવ્રત એટલે જેનાથી અણુવ્રતને ગુણ-વૃદ્ધિ થાય છે તે તે ત્રણ છે નામે દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાનવ્રત, અનર્થ દંડ-વિરમણવ્રત, અને શિક્ષાવ્રત એટલે શિક્ષારૂપ-સુદર ધર્માભ્યાસના સ્થાનરૂપ છે આ ચાર નામે સામાયિકવ્રત, દેશાવકાસિકવ્રત અને પ્રૌષધોપવાસ છે આ ઉપરથી સમજી શકાશે સામાયિક એ બારવ્રતમાનુ એક (નવમુ) વ્રત છે, અને તે શિક્ષાવ્રત છે, એટલે તેમા અગર તેથી સુદર ધર્માભ્યાસ સાધી શકાય છે

પ્રતિક્રમણ એ શબ્દ આવશ્યક સૂચવે છે, કારણકે એ ક્રિયાનુ મૂળ નામ "આવશ્યક ક્રિયા છે" આ આવશ્યકમા ૬ આવશ્યક સમાય છે, આવશ્યક એટલે અવશ્ય ક્રિયાને વિષે રૂઢ એવા સાધુ પ્રમુખ અવશ્ય કરે તે, અથવા જેનાથી જ્ઞાનાદિ ગુણ અને મોક્ષ એ સમસ્ત પ્રકારે વશ કરાય તે, તેમજ ઇંદ્રિય, કષાયાદિ ભાવશત્રુ જેનાથી સમસ્ત પ્રકારે વશ કરાય તે આ પ્રતિક્રમણની આવશ્યક ક્રિયામા ૭ અધ્યયન-આવશ્યક છે તેના નામ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ (ચોવિસથો), વદનક (વાદણા), પ્રતિક્રમણ (પડીકમણ), કાયોત્સર્ગ (કાઉસગ્ગ), અને પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) આમા સામાયિકનો અધિકાર સર્વ સાવદ્ય (પાપસહિત) યોગની વિરતિ (વિરમવાપણુ-અટકવાપણુ) એ છે આ સામાયિકથી ચારિત્રાચારની અને વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે

શ્રાવકને પ્રતિમાદિ તપસ્યા કરવાનુ કહ્યુ છે પ્રતિમા એટલે અભિગ્રહ-નિયમવિશેષ આ પ્રતિમા અગીઆર છે, તેમા પહેલી દર્શન પ્રતિમા, બીજી વ્રત પ્રતિમા અને ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમા કહી છે સામાયિક પ્રતિમા સમજવા માટે પહેલી બે પ્રતિમા જાણવી જોઈશે

દર્શન પ્રતિમા [1]રાજાભિયોગાદિ ૭ આગાર રહિત, શ્રદ્ધાન પ્રમુખ ચાર ગુણે કરી સહિત એવા સમકિતને ભય, લોભ, લજ્જા આદિ દોષ વડે અતિચાર ન લગાડતાં એક માસ સુધી પાળવું, અને ત્રિકાળ દેવપૂજા વગેરે કરવું તે.

વ્રતપ્રતિમા તે બે માસ સુધી ખંડના તથા વિરાધના વગર પાંચ અણુવ્રત પાળવાં, તથા પ્રથમ પ્રતિમાની ક્રિયા પણ સાચવવી.

સામાયિક પ્રતિમા—ત્રણ માસ સુધી ઉભયકાળ પ્રમાદ વર્જી બે ટંક સામાયિક કરવું તથા ઉપર કહેલ બંને પ્રતિમાની ક્રિયા પણ સાચવવી તે. આ ક્રિયા માટે કહ્યું છે કે "**सामाइय मुभवयसंझं**" એટલે ઉભયસંધ્યં એટલે પ્રભાતે અને સંધ્યાએ બંને વખત સામાયિક કરવાનું નક્કી થાય છે. આથી પણ સમજાય છે સામાયિકની જરૂર દરેક સ્થલે રહેલી છે.

૩.

સામાયિકનો શબ્દાર્થ.

સામાયિકના સુંદર અને ગંભીર આશયવાળા જુદા જુદા અર્થ થઈ શકે છે. તેમાંના મુખ્ય ત્રણ અર્થ લઈએ. પ્રથમતો **समानां मोक्ष-साधनं प्रति सदृशसामर्थ्यानां-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणां + आयः लाभः** એટલે મોક્ષસાધન પ્રત્યે સમ કહેતાં સરખું સામર્થ્ય છે જેનું એવા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણનો આય કહેતાં લાભ જેમાં છે તે, બીજો **समस्य-रागद्वेषान्तरालवर्तितया मध्यस्थस्य सतः-आयः-सम्यग्दर्शनादिलक्षणः समायः** એટલે મધ્યસ્થ ભાવનો લાભ થવો કેમકે રાગ, દ્વેષ મધ્યસ્થપણામાં અંતરાયરૂપ છે અગર એ હેતુથી

---

૧. આગાર એટલે છૂટ, મોકળ. તે ૭ છે.

૭ આગાર નામેઃ-૧ રાજાભિયોગ-રાજાનો અભિયોગ-હુમલો, જોરાવરી. ૨. ગણાભિયોગ-ગણ એટલે જ્ઞાતિ તથા પંચાયતની જોરાવરી ૩. બલાભિયોગ-બલવંત ચોર, મ્લેચ્છાદિની. ૪. દેવાભિયોગ-કોઈ દુષ્ટ દેવતાની. ૫. ગુરૂનિગ્રહ-માતપિતાદિ ગુરૂ તરફના આગ્રહથી. ૬. વિત્તિકંતાર-દુકાલ આદિની આપત્તિથી. આ છથી કરવું પડે, તો તેને માટે આગાર-છૂટ છે.

રાગદ્વેષને ટાલી સમ્યગ્દર્શનાદિ છે લક્ષણ જેનુ એવો જે લાભ તે, અથવા ત્રીજો **सर्वजीवमैत्रीभावलक्षणस्य आय. सामाय** એટલે સર્વ જીવ સાથે મૈત્રીભાવ કરવો એ જેનુ લક્ષણ છે એવો જે લાભ તે આનો અર્થ એકે **सावद्ययोगपरिहार निरवद्ययोगानुष्ठानरूपो जीवपरिणाम.** એટલે સાવદ્યયોગ એટલે પાપસહિતયોગનો ત્યાગ અને નિરવદ્યયોગનુ અનુષ્ઠાન કરવુ એ રૂપ જીવનો જે પરિણામ તે સામાયિક કહીએ, અને સાવદ્યયોગનો ત્યાગ એટલે આર્ત અને રૌદ્ર એ બે ધ્યાનનો ત્યાગ, અને મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકવા તે

૪.

સામાયિકનાં લક્ષણ.

समता सर्वभूतेषु संयम. शुभभावना ।
आर्तरौद्रपरित्याग स्तद्धि सामायिकं व्रतं ॥

ભાવાર્થ—સર્વ જીવો પ્રત્યે સમભાવ રાખવો, સયમ એટલે પાચે ઇંદ્રિયના વિકારોને વશ કરવા, ઉત્તમ ભાવના રાખવી, અને આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનને ધ્યાવવુ તે સામાયિક વ્રત કહેવાય છે આ રીતે ચાર લક્ષણ છે કે જે ટુકામા કહીએ તો સમતા અને મનની એકાગ્રતામા સમાઇ જાય છે એટલે ઉપરના શબ્દાર્થ અને ચાર લક્ષણ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે આત્મ શક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યક્જ્ઞાન દર્શનને પ્રકટાવનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમા પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય બોધ આપનાર અને રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરાવનાર એવુ સામાયિક નામનુ પહેલુ શિક્ષાવ્રત છે, માટે આર્ત અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારના ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને અને મન, વચન અને કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવકે મોક્ષના માર્ગના લાભદાયક ભાવરૂપ સામાયિક કરવુ જોઈએ

હવે ચાર લક્ષણ લઈએ તેમા મુખ્ય લક્ષણ સમતા છે

૫.

૧. સમતા.

ઉપશમ સાર છે પ્રવચને.—શ્રીયશોવિજયજી.

સમતાનુ યથાર્થ સ્વરૂપ કહી શકાય તેમ નથી, કારણકે તે અનુભવગમ્ય

છે. સાકર સ્વાદ ચાખ્યા વગર કહી શકાય તેમ નથી. તેમ અધ્યાત્મ-જ્ઞાનના બીજરૂપી સમતાના સ્વરૂપનું અને સુખનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. તોપણ કિંચિત્ કહી શકાય કે તે ગમે તેવા પ્રસંગોમાં મનને એકાગ્ર અને સમભાવમાં રાખી ચંચળ વૃત્તિ ન થવી તેનું નામ સમતા. દ્વંદ્વ વગરની દશા તેજ ખરી સમતા. આ સમતા એજ સર્વ શાસ્ત્રનો સાર છે. હવે સમતાવંત અને સમતાહીન જીવનું ચિત્ર લઈએ.

૬.
સમતાવંત અને સમતાહીનનું ચિત્ર.

આજકાલ જ્યાં ત્યાં જોઈએ છીએ, ત્યાં સમતા દેખાતી નથી. લોક ઉદરપોષણ માટે અનેક પ્રકારનાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે; વૈભવ ભોગવતા શ્રીમંતોને પણ પોતાના વૈભવથી સંતોષ થતો નથી, અનો દિવસે દિવસે જરૂરીઆતો વધતી જાય છે; ઘણા લોકો તેને તૃપ્ત કરવ અસત્ય આચરણ કર્યો જાય છે. અને અસંતોષમાં રહી કાળ ગાળે છે. વૈર વિરોધ, અદેખાઈ, ગર્વ, ડોળ અને દંભ વધારી પોતાનું વર્તન અનેક અન્યાયી રીતોથી બતાવે છે, અદેખાઈથી કપટ–વિશ્વાસઘાત થાય છે અને આથી કુસંપમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે. સુખની ઈચ્છા બહુ છે, છતાં સત્ય સુખ મળતું નથી એવું હમેશાં મનમાં રહ્યા કરે છે. આનું કારણ મનની નબળાઈ છે, અને તે મનનું સમતોલપણું ખોઈ બેસવાથી થાય છે. બીજાનું સારૂં જોઈ તેવા થવાની ઈચ્છા થાય છે, તેથી તેની ઈર્ષ્યા થાય છે, માનપાનની ઈચ્છાથી દંભ કરવો પડે છે. આવી રીતે સમતાના અભાવેજ માયા–કપટ અને વિશ્વાસઘાત થાય છે; જ્યારે સમતાવાળા સત્પુરૂષો પોતાની જે સમયે જે સ્થિતિ હોય તે સમયે તે સ્થિતિમાં સંતોષ માને છે, છતાં પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને ન્યાયથી અને સંતોષથી પુરૂષાર્થ કરે છે.–આળસ કદી કરતા નથી, અને વૈર આદિ દુષ્ટ મનના વિકારો શમાવી અલ્પ કરતા જાય છે; માનની કે પૌદ્‌ગલિક સુખની ભૂખ હોતી નથી અને સર્વને આત્મવત્ ગણે છે. સમતાવંતને રાગદ્વેષ ન હોવાથી કષાય પણ રહેતો નથી. ક્રોધને બાળી નાંખ્યો હોય છે, અને હમેશાં શાંત પ્રકૃતિમાં રહી ઉત્તમ ભાવના ભાવે છે. દીન દુઃખી જોઈને તેનું દિલ દાઝે છે, મનમાં કરૂણા લાવે છે,

તેના કર્મોપર રહે છે, અને તેને આત્મવત્ ગણી તેનો ઉદ્ધાર કરે છે ગુણવત પુરૂષોપર પ્રેમ રાખી હર્ષના આસુ લાવી આત્મશીતળતા પ્રગટાવે છે અને પોતાના આત્મગુણમા વૃદ્ધિ કરે છે

૭.

સમતાવંતની વૃત્તિ.

જેને સમતા પરિણમી હોય છે તે ચિત્તને ઉદાસીન રાખી પોતાની રહેણી કરણી–વ્યવહાર ઉંચા પ્રકારનો સત્ય, પ્રમાણિક અને નીતિમય રાખે છે વિભાવથી વૃત્તિને ખેંચી આત્મભાવમા વૃત્તિને લાવે છે, અને સસારના બધનમાથી છુટા થવાનો લાગ શોધ્યાજ કરે છે તે પ્રવૃત્તિમા રહી નિવૃત્તિનો લાભ લે છે, એટલે પરિગ્રહ જેમ વધારે પ્રમાણમા છોડાય તેમ કરવામા પુરતો પુરૂષાર્થ વાપરી ઉંચા ગુણોને અવલબે છે, અને પોતાની નિંદાથી ખેદ પામતો નથી તેમ પોતાની વાહવાહથી ખુશ થતો નથી

૮.

સમતાનુ વિશેષ સ્વરૂપ. अ સ્થિતિસ્થાપકતા.

સમતાવતની આવી મનની વૃત્તિ આપણે જોઈ, હવે સમતાનુ વિશેષ સ્વરૂપ જોઈએ સમતા એટલે સ્થિતિસ્થાપકતા, સમભાવ, એકીભાવ (Equilibrium of mind) ચડતી પડતીમા, સુખ દુ ખમા આ લોકમાં પરલોકમા એકજ જાતનો ભાવ રહે છે–આત્મનિરીક્ષણ–આત્મસ્વરૂપનુ ચિન્તન થતુજ રહે છે, લોકરજનની અપેક્ષા હોતી નથી, પણ ચિત્તની શાતવૃત્તિ કરવા હમેશા લક્ષ રહ્યા કરે છે ક્રિયાનો ત્યાગ ન કરતા ક્રિયા સાથે નિશ્ચયને વળગી રહે છે નિશ્ચયભાવ પરિણામથી જે પ્રેરણા થાય છે, અને તે પ્રેરણાથી જે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પવિત્ર અને નિર્મલ ક્રિયારૂપે છે, અને તેથી તે 'ધર્મક્રિયા ઉપાદેય અને આત્માને હિતકર છે

૯.

ब સ્થિરતા.

સમતા ઉપર શાસ્ત્રકારોએ જુદી જુદી રીતે ઘણા વિસ્તારથી વર્ણન લખ્યુ છે સમતાશતક, સામાયક, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમમા સમતા અધિ-

કાર આદિમાં ઘણું છે, છતાં તે સંપૂર્ણ વર્ણન કે ચિત્ર નથી, કારણ કે તે અનુભવગમ્ય હોવાથી અનુભવાય ત્યારેજ તેનું યથાર્થસ્વરૂપ સમજી શકાય છે. મહાત્મા ચિદાનંદજી કહે છે કેઃ—

જે અરિ મિત્ત બરાબર જાનત, પારસ ઓર પાષાણુ જ્યું હોઇ;
કંચન કીચ સમાન લહે જસ, નીચ નરેશમેં ભેદ ન કોઈ.
માન કહા અપમાન કહા મન. ઐસો વિચાર નહિ તસ હોઈ;
રાગ નહિ અરૂ રોસ નહિ ચિત્ત. ધન્ય અહો જગમે જન સોઈ.

સમતાવંત પુરૂષો નિરપેક્ષ હોય છે, તેથીજ તેજ મહાત્મા કહે છે કેઃ-

રાગ તોડી.

નિરપેક્ષ વિરલા કોઈ, અવધૂ નિરપેક્ષ વિરલા કોઈ;
દેખ્યા જગ સહુ જોઈ. અવધૂ૦
સમરસ ભાવ ભલા ચિત્ત જાકે, થાપ ઉથાપ ન હોઈ;
અવિનાશીકે ઘરકી બાતાં, જાણેંગી જન સોઈ.- અવધૂ. ૧
રાવ રંકમે ભેદ ન જાને, કનક ઉપલ સમ લેખેઃ
નારિ નાગણીકો નહિ પરિચય, તે શિવમંદીર પેખે.- અવધૂ. ૨
નિંદા સ્તુતિ શ્રવણ સુણીને, હરખ શોક નવ આણે;
તે જગમેં જોગીશ્વર પૂરા, નિત્ય ચઢતે ગુણ ઠાણે.- અવધૂ. ૩
ચંદ્ર સમાન સૌમ્યતા જાકી, સાયર જિમ ગંભીરાઃ
અપ્રમત્ત ભારંડ પરે નિત્ય, સુરગિરિ સમ સુવિધીરા.- અવધૂ. ૪
પંકજ નામ ધરાય પંકશું, રહત કમલ જ્યુ ન્યારા;
ચિદાનંદ ઐસે જન ઉત્તમ, તે સાહેબકા પ્યારા.- અવધૂ. ૫

અર્થ—નિરપેક્ષ-બીજાની અપેક્ષા-ઇચ્છા નહિ કરનારા એટલે સમ-સ્વભાવી વિરલા પુરૂષો જગતમાં બહુ જોઇને દેખ્યું પણ કોઇકજ છે બહુ કે નથી. જેના ચિત્તમાં સમતા રસના ભલા ભાવ હોય છે, અને ખંડન મંડન જેવું કાંઈ હોતું નથી. તેજ મનુષ્ય અવિનાશી એટલે પ્રભુ અથવા આત્માના ઘરની વાતો-અતરંગ સ્વભાવ આદિ ગૂઢ વાતો જાણશે.૧

જેઓને રાજા અને રંકનો ભેદ નથી, જેઓ સુવર્ણ અને પથર બંનેને સરખાં ગણે છે એટલે એક ઉપર રાગ કે બીજાપર દ્વેષ જેના

મનમા આવતો નથી, જેમને નાગણી જેવી ભયકર નારીનો પરિચય નથી, એટલે જેમણે વિષયવાસનાને નિર્મળ કરી નાખી છે તેજ કલ્યાણનુ મદિર એવી મુક્તિના દર્શન કરે છે ૨

જે નિંદા સ્તુતિ કાનેથી શ્રવણ કરી હરખ શોક કદી આણતા નથી તે જગમા સપૂર્ણ યોગીશ્વરો છે, અને નિરતર ગુણશ્રેણીમા આગળ ચઢતા જાય છે એટલે તેમ કરી છેવટે મુક્તિપદ પામે છે ૩

જેમની સૌમ્યતા–મુખમુદ્રા ચદ્ર જેવી શીતલ છે, જેમનુ હૃદય સાગર જેવુ ગભીર છે, જેઓ *ભારડ પક્ષીની પેઠે અપ્રમત્ત–સર્વથા પ્રમાદ રહિત હોય છે, અને જેઓ સુરગિરિ એટલે મેરૂપર્વત જેવા નિશ્ચલ પરિણામી છે, વળી જેમ કમળ પદ્મ એટલે કાદવમા રહી પકજનુ નામ ધરાવી તેનાથી ન્યારો એટલે જુદો રહે છે, તેવી રીતે પાપરૂપી પકમા રહી જેઓ તેનાથી લેપાતા નથી, એવા પુરૂષો ચિદાનદજી કહે છે કે ઉત્તમ હોઇ પ્રભુના વ્હાલા છે ૪–૫

સમતા એ સ્થિરતા જે જ્યા સુધી પ્રભુનુ દર્શન કરતા, પ્રતિક્રમણ આદિ આવશ્યક ક્રિયા કરતા, ધ્યાન ધરતા અથવા કોઈ કાર્ય કરતા સ્થિરતા–મનની એકાગ્રતા આવતી નથી, ત્યા સુધી તે તે કાર્યપર લક્ષ દેરતુ નથી, અને શુષ્ક ક્રિયા થાય છે મુખથી ઉદાર મત્રો બોલાય છે, જ્યારે મનના તરગો કોઈ બીજી દિશામા જાય છે, અને તેથી મૂળ ક્રિયાનુ યોગ્ય ફળ મળતુ નથી દરેક ક્રિયાનુ કઈ પણ ફળ હોય છેજ, કારણ કે શાસ્ત્રકારે કહ્યુ છે કે '**या या क्रिया सा सा फलवती**' અને તેની સાથે આપણ યાદ રાખવાનુ છે કે '**यादृशी भावना तादृशी सिद्धिः**' જેવી ભાવના તેવુ ફળ, એટલે પુન્યનુ કામ કરીએ, પરતુ તેમા સમતાની ભાવના ન હોય, તો તેનો લાભ તો અવશ્ય મળે છે પરતુ તે એટલો થોડો મળે છે કે જ્ઞાનદૃષ્ટિએ તે કાઇ નથી એમ કહેવામા કઈ ખોટુ નથી શાસ્ત્રકારે એક જગ્યાએ ખુલ્લુ કહ્યુ છે કે —

* ભારડ પખીનુ ત્રેવડુ સદા સાથ લાગુ રહે છે મન વચન કાયાથી તે સરખા ક્રિયા કરે છે અને પૂર્ણ સાવધાનથી કામ કર્યા જાય છે કઇપણ ફારફેર પડતો નથી પરન તે કઈ ભૂલ થઈ જાય તો બનેના પ્રાણ જાય છે

સમતા વિણ જે અનુસરે, પ્રાણી પુન્યનું કામ;
છાર ઉપર તે લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

વળી શ્રીમન્ **આનંદઘનજી** શ્રીશાંતિનાથજિનના સ્તવનમાં કથે છે કેઃ—

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાષાણ;
વંદક નિંદક સમ ગણે, ઇસ્યો હોયે તું જાણરે—**શાંતિ.**
સર્વ જગજંતુને સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ મણિભાવરે;
મુક્તિ સંસાર બેઉ સમગણે, મુણે ભવજલનિધિ નાવરે—**શાંતિ.**
આપણો આતમ ભાવ જે, એક ચેતના ધારરે;
અવર સવિ સાથ સંજોગથી, એહ નિજ પરિકર સારરે—**શાંતિ.**

અર્થ—સમતાવંત કોણ? તો કહે કે જે માન અને અપમાનને સરખાં ગણે, સોનું અને પથ્થરને સમાન ગણે અને વંદનાર અને નિંદનાર બંનેને સમ ગણે, આવો સમતાવંત હોય એમ તું જાણ.

વળી જગતનાં સર્વ જીવને સમાન ગણે, તણખલાં અને મણિને સરખાં લેખે, મુક્તિ તેમજ સંસાર એ બંનેને સમગણે, તેજ ભવરૂપી દરિયાને તરવામાં નાવસમાન જે (સમતારૂપ) વસ્તુ છે તે સમજે એટલે તેનાથી પાર પામે.

આપણો આત્મભાવ છે તે ચેતના છે એમ જાણ; બાકી બીજા સઘળા પદાર્થો સંજોગે સાથે મળી આવ્યા છે તેથી તે તેનો પરિવાર—સાથે રહેનાર રૂપ છે તે નક્કી સમજ.

આવા સમતાયુક્ત સંતોની તુલ્ય કોઈ આવી શકતું નથી.

ज्ञानध्यानतपःशील सम्यक्त्वसहितोऽप्यहो।
तन्नाप्नोति गुणं साधुर्यं प्राप्नोति शमान्वितः॥

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી.

એટલે કોઈ જ્ઞાની, ધ્યાની, તપસ્વી, શીલવંત અને સમકીતવાળા હોય તે છતાં તેને જેટલો લાભ સમતાવંતને હોય છે તેટલો લાભ મળતો નથી. આટલાપરથી ઉપાધ્યાયજીનું "ઉપશમ સાર છે પ્રવચને" એટલે આખા જૈન શાસ્ત્રનો સાર ઉપશમ—સમતા એજ છે એ વાક્ય પ્રતીત થશે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે સામાયિકનુ સ્વરૂપ સમતામયજ છે, કારણકે કહ્યુ છે કે —

निंद पसंसासु समो य माणा वमाणकारीसु ।
सम सयणपरजण मणो, सामाइय सगओ जीवो ।

અર્થ—નિંદા કે પ્રશસામા, માન કે અપમાનમા (એટલે કે કોઈ આપણી નિંદા કરે, અથવા કોઈ પ્રશસા કરે, કોઇ માન કરે કોઈ અપમાન કરે તોપણ) સ્વજન કે પરજનની ઉપર સરખુ મન-સમભાવ સામાયિકમા બેઠા સમતારૂપ શુભ પરિણામ રાખે તે જીવ સામાયિક સગી-સામાયિકી જાણવો

આવા શુભ પરિણામવાળુ સામાયિક શુદ્ધ છે

जो समो सव्वभूएसु, तसेसु थावरेसु य ।
तस्स सामाइय होइ, इम केवलिभासियं ॥

અર્થ—સર્વ પ્રાણીમાત્ર જે ત્રસ તથા સ્થાવર જીવો છે તેને વિષે જે સમતા પરિણામ રાખે તે સામાયિક છે-શુદ્ધ છે એમ કેવલી ભગવાને કહેલુ છે

૧૦.
સર્વ યોગ વિશુદ્ધિ.

હવે સમતા એટલે મનની સ્થિતિસ્થાપકતા અને સ્થિરતા એમ ઉપર કહી ગયા તે બરાબર રહે તેને માટે મન, વચન, અને કાયાના યોગની વિશુદ્ધિ અવશ્ય હોવી જોઈએ પ્રથમ મન વિચાર કરે છે, પછી તે વચનમા પ્રગટ થાય છે, અને ત્યારપછી તેને શરીરથી આચારમા મકાય છે આ ત્રણે યોગ એકત્ર થઈ વિશુદ્ધ રહી સામાયિકમા પ્રવર્તતા હોય તો સામાયિકનું મુખ્ય લક્ષણ સમતામા સ્થિત થઈ શકાય છે, તો તે સબધી કઈ કહીએ -પહેલા મન શુદ્ધિ લઇએ

૧૧.
મનની મુખ્યતા.

મન શુદ્ધિ વિષે આપણે કહીએ તે પહેલા એ જાણવુ આવશ્યક છે કે મન, વચન અને કાયા એવો અનુક્રમ દરેક સ્થાને જોવામા

આવે છે દાખલા તરીકે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ; મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ; મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ; આવો અનુક્રમ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ ગોઠવેલ છે તો તેમાં સાર્થકતા, રહસ્ય રહેલ હોવાંજ જોઇએ. તે પર વિચાર કરતાં એમ સમજાય છે કે મનઃશુદ્ધિ પછીજ વચનશુદ્ધિ અને વચનશુદ્ધિ પછી કાયશુદ્ધિ થઇ શકે. આ અનુક્રમ ફેરવતાં વ્યતિક્રમ થાય છે, અને વ્યતિક્રમ કરતાં તેનું ફલ પણ વ્યતિક્રમે છે-ઉલટું થાય છે. તેથી ક્રિયા શુદ્ધ થવા માટે પ્રથમ મનઃશુદ્ધિ જોઇએ. તે કરવા માટે ક્રિયામાં ચાર દોષ તજવા જોઇએ.

૧. શૂન્યદોષ-૨ દગ્ધદોષ ૩ અવિધિ દોષ ૪ અતિ પ્રવૃત્તિ દોષ. તેથીજ શ્રી **વીર**વિજય મહારાજે કહ્યું છે કેઃ—

ચાર દોષ ક્રિયા છંડાણી, યોગાવંચક પ્રાણી રે.

અર્થ—ઉપલા ચાર દોષથી રહિત એવી ક્રિયા કરનાર પ્રાણીનો યોગ અવંચક-અનિંદક-શુદ્ધ છે, એટલે આત્માને ઠગનાર નથી.

આ દરેક દોષ મન સાથે સંબંધ રાખે છે; તેવીજ રીતે જેવું મન તેવી ક્રિયા; અને તે પ્રમાણે ક્રિયાના નામ અપાયા છે જેવાં કે વિષક્રિયા, ગરલક્રિયા ઇત્યાદિ. વિશેષ માટે જુઓ શ્રી આનંદઘનજી ચોવીશીનું ૩ જું સ્તવન.

૧૨.

મનઃશુદ્ધિ.

આ સર્વથી વધારે ઉપયોગી અને મહત્વની છે. મનની શુદ્ધિ કરવી એટલે મનને ચંચલ ન રાખતાં એકાગ્ર, અને ખરાબ વિચારોથી મલિન ન રાખતાં પવિત્ર રાખવું જોઇએ. મનમાં મુખ્યપણે બે શક્તિઓ છે એક કલ્પના શક્તિ અને બીજી તર્ક શક્તિ. કલ્પના શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી અનેક વિચાર-તરંગો-કલ્પનાઓ ઉઠે છે, અને શમે છે; આથી મન ચંચલ અને વેગવાન્ થાય છે. વ્યવસ્થા રહેતી નથી, અને તેથી ઈંદ્રિયો કે જેનાપર મન અમલ ચલાવે છે, જેનો મન રાજા છે તેનાપર પણ નિગ્રહ-દાબ રહેતો નથી. આથી સંયમ કે જે સામાયિકનું બીજું લક્ષણ છે તે સચવાતો નથી; આ શક્તિપર દાબ રાખનાર મનની

બીજી મુખ્ય શક્તિ તર્કશક્તિ છે તર્કશક્તિ તત્ત્વનો ખરાખર નિશ્ચય કરી મનના વિચારોને નિયમમા રાખી તેને બરાબર ગોઠવી તેનુ જે યથાર્થ કાર્ય તે તેની પાસે કરાવે છે તર્કશક્તિમા સ્મરણ શક્તિ, પૃથક્કરણ શક્તિ, સયોગીકરણ શક્તિ, ગ્રહણ શક્તિ, અનુમાન શક્તિ વગેરે અનેક શક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, અને તે સર્વનો યથાર્થ ઉપયોગ કરવાથી વસ્તુનુ યથાર્થ જ્ઞાન-તર્ક-નિશ્ચય થાય છે

આવા મનપર જય કરવો, એજ તત્ત્વજ્ઞાનની કુચી છે તેથી કહ્યુ છે કે મન સાધ્યુ તેણે સઘળુ સાધ્યુ, એહ વાત નહિ ખોટી

એટલે મન જીત્યુ તેણે સર્વ જીત્યુ, પરતુ મનને વશ કરવુ એ બહુજ મુશ્કેલ છે અધ્યાત્મયોગી શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી સ્તવે છે

મનડુ કિમહી ન બાઝે હો કુથુજિન, મનડુ કિમહી ન બાઝે
જેમ જેમ જતન કરીને રાખુ, તેમ તેમ અળગુ ભાગે હો કુથુ

આવુ મુશ્કેલ કાર્ય દુ સાધ્ય છે, પરતુ અસાધ્ય નથી અને જેમ જેમ આને સાધ્ય કરી શકીએ, તેમ તેમ ઉંચા ઉંચા ગુણસ્થાનની શ્રેણીપર ચડતા જઇએ છીએ અને જેમ જેમ તેને સાધ્ય એટલે સ્થિર કરી શકતા નથી તેમ તેમ આપણી સઘળી ક્રિયા, ધ્યાન, તપ, જપાદિ ફોગટ જાય છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કહે છે કે —

अस्थिरे हृदये चित्रा वाङ्नेत्राकारगोपना ।
पुंश्चल्या इव कल्याणकारिणी न प्रकीर्तिता ॥

"મન અસ્થિર હોય ત્યા સુધી વચન, નેત્ર અને આકારોનુ ગમે તેટલુ ગોપન કરવામા આવે, પણ તે પરપુરુષમા આસક્ત સ્ત્રીના વચન ચક્ષુ, અને આકારના ગોપનની પેઠે નિષ્ફળ સમજવુ-કલ્યાણકારી સમજવુ નહિ" તેમજ.

જબલગ આવે નહિ મન ઠામ,
તબલગ કષ્ટ ક્રિયા સબ નિષ્ફળ, જ્યો ગગને ચિત્રામ   જબ૦
મુડ મુડાવત સબરી ગડરીઆ, હરિણ રોઝ વન ઠામ   જબ૦
આપાર [illegible] વ્યાપારી બીજુ ધામ   જબ૦

વળી ઉપદેશપ્રાસાદમા કહ્યુ છે કે —

मनःशुद्धिमविभ्राणा ये तपस्यन्ति मुक्तये ।
हित्वा नौ च भुजाभ्यां ते तितीर्षति महार्णवे ॥
तद्वश्यं मनःशुद्धिः कर्तव्या सिद्धिमिच्छता ।
वहवारंभेऽपि शुद्धेन मनसा मोक्षमाप्नुते ॥

"મનઃશુદ્ધિ કર્યા વગર જે પ્રાણી મોક્ષને મેળવવા તપ કરે તે (પોતાના હાથમાં આવેલી) નાવને છોડી દઈ, પોતાના હાથથી મોટા સમુદ્ર તરવાની ઇચ્છા રાખે છે; માટે મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારે અવશ્ય મનઃશુદ્ધિ કરવી યોગ્ય છે. જોકે (શરીરથી) ઘણો આરંભ કરતો હોય તો પણ મનઃશુદ્ધિથી પ્રાણી મોક્ષ મેળવે છે."

આવી રીતે મનપર ઘણા મહાન્ અને અનુભવસિદ્ધ વાક્યો છે, જેના ઉતારા કરવાને આ સ્થળ નથી, છતાં તે સર્વ ઉંડા ઉંડા પરીક્ષણથી ચિંતવવા યોગ્ય છે; અને તેની સાથે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ કે જેમણે એકલાં મનોબળથી પાંચ મિનિટ જેટલા સમયમાં સાતમી નારકીને પ્રાયોગ્ય દળીઆં સંચિત કર્યા હતા તે ખેરવીને કૈવલ્યજ્ઞાન દર્શન લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી તેમનું, અને નાની વયનાં ગજસુકુમાર અને થોડા સમયમાં મોક્ષ મેળવનાર ચિલાતીપુત્ર, ભરતચક્રવર્તિ, એલાચીકુમાર આદિ દૃષ્ટાંતો તથા તંદુલ મત્સ્ય જેવા અંતરમુહૂર્તમાં મોટું પાપ વ્હોરી અસંખ્ય વર્ષો સુધી સાતમી નરકનું આયુષ્ય ભોગવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

સમતા એ કલ્પવૃક્ષ છે, તેને જ્ઞાનમાં રોપવા માટે શુદ્ધ ભૂમિ અને શુદ્ધ જલ જોઇએ. તેથી મન શુદ્ધ રાખવું જોઇએ. મનની ચંચલતાથી મન કર્મ બાંધે છે અને તેથીજ મનને બંધ યા મોક્ષ એ બંનેનું કારણ કહેલ છે; તો પહેલાં મનની ચંચલતાનો નાશ કરવો જોઇએ. મનમાં સ્થિરતા તથા એકાગ્રતા થવાથી આત્મપરિણતિમાં મગ્નતા આવે છે; દ્વિધાભાવ મટી જાય છે, અને આત્મિક ગુણોનો ભંડાર કે જે આપણી પાસે ને પાસે છે–**तद्दूरे तद्वदन्तिके**–તે પ્રગટે છે. ચંચલતા દૂર થયે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે રાગ, દ્વેષ, ભય, ખેદ, મોહ આદિ મનોવિકારોથી મુક્ત થવાશે; આથી સમતાની ભૂમિકા જે મન શુદ્ધ, પવિત્ર, થયે તે

પર ભક્તિ, સમતા, વૈરાગ્ય વગેરેનો રગ લગાડતા એ રગ ચિરસ્થાયી અને અચલ થશે, અને સાધ્યબિંદુ થોડા વખતમા પ્રાપ્ત થશે

૧૩.

વચનશુદ્ધિ.

કાયશુદ્ધિની સાથે અતલગનો સબધ ધરાવનાર વચનશુદ્ધિ અને મન શુદ્ધિ છે વચનશુદ્ધિ સામાયિકમા બીજે દરજ્જે આવે છે સામાયિક દરમ્યાન બની શકે તો વચનગુપ્તિ રાખવી એટલે કઇપણ ન બોલવુ—મૌનવ્રત રાખવુ આ ન બને તો વચનસમિતિ રાખવી એટલે સર્વ સબધનો વિચાર કરી તેનો તોલ કરી નિરવદ્ય વચન કાઢવુ આમ કરતા કોઇપણ જાતના સસારના કામમા આદેશ કે ઉપદેશ સીધી યા આડકતરી રીતે થઇ ન જાય તે ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે વળી જે વચન બોલવાનુ છે તે પ્રિય, તથ્ય, અને પથ્ય હોવુ જોઇએ પ્રિય બોલવુ એટલે સામાની ખોટી ખુશામત કરવી એમ નથી, પણ જે બોલવુ તે સામાને પસદ પડે, વ્હાલુ—મીઠુ લાગે તેવી વિવેકવાળી ભાષામા બોલવુ, તથ્ય બોલવુ એટલે ખોટુ—અસત્ય ન બોલવુ, પણ સાચુ, અને પ્રિય બોલવુ, પથ્ય બોલવુ એટલે સામાનો લાભ જાળવી જોઈ બોલવુ તે આ ત્રણે ગુણવાળુ વચન જરૂર હોય તોજ અને તેટલુજ બોલવુ, એટલે વચનસમતિ રાખવી, અને ન જરૂર હોયતો પરમાત્માનુ ધ્યાન કરવુ અને મૌન રહેવુ એટલે વચનગુપ્તિ રાખવી

૧૪.

કાયવિશુદ્ધિ.

કોઇપણ વિચારને ક્રિયામા—આચારમા મૂકનાર આ શરીર એટલે ઇંદ્રિયો છે, તેથી આને આચારશુદ્ધિ કહેવામા આવે છે આમા શરીર શુદ્ધિ, વસ્ત્રશુદ્ધિ, ઉપકરણશુદ્ધિ, સ્થાનશુદ્ધિ અને વિધિશુદ્ધિ એ સર્વનો એકબીજાનો ઘણો નિકટ સબધ હોવાથી સમાવેશ થઈ જાય છે આ દરેક સબધે વિશેષ આપણે હવે પછી બોલીશુ સામાન્યરીતે આચારશુદ્ધિ રાખવાની બહુજ જરૂર છે જ્યા સુધી આપણો બાહ્યાચાર શુદ્ધ અને અનુકરણીય રહેતો નથી, ત્યા સુધી બીજા માણસોને આપણી

આંતરિક શુદ્ધિ છે કે નહિ તે જાણવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. બાહ્ય-શુદ્ધિપર આંતરિક શુદ્ધિનો આપણા જેવા મનુષ્યોને બહુજ આધાર છે; શાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયાઓ કહી છે, તે તેની હેતુ સહિત વિધિ પણ છે; અને તેથી તે હેતુ લક્ષમાં રાખી યથાવિધિ આચરણ થાય, તો વચન-શુદ્ધિ અને મનવિશુદ્ધિ થયા વગર રહે નહિ.

૧૫.

પાંચ અતિચાર.

આવી રીતે સર્વ યોગની વિશુદ્ધિ કરવાથી સામાયિકના પ્રથમ અને મુખ્ય અંગ સમતાનું પૂર્ણ પરિશીલન થશે; આ ત્રણ યોગની વિશુદ્ધિ સાથે ત્રણ યોગના દુઃપ્રણિધાન કે જે સામાયિકના પહેલા ત્રણ અતિ-ચાર છે તેને અતલગ સંબંધ છે તે અને તેની સાથે છેલ્લા બે અતિ-ચાર વિચારીએ.

અતિચાર એટલે વિરાધના અથવા દેશભંગ. જેમ નઠારા વાયુના લાગવાથી ધાન્યના ફલની યથાર્થ સિદ્ધિ થતી નથી તેવીજ રીતે વ્રત પણ અતિચારથી પોતાનું યથાર્થ ફલ આપી શકતા નથી, માટે અતિ-ચારનો ત્યાગ કરવો.

સામાયિક નામના પ્રથમ શિક્ષાવ્રતના પાંચ અતિચાર છેઃ—

૧. મનોદુઃપ્રણિધાન. ૨. વચનદુઃપ્રણિધાન ૩. કાયદુઃપ્રણિધાન. દુઃપ્રણિધાન એટલે સાવદ્ય કહેતાં પાપકર્મ તેમાં પ્રવર્તવા રૂપ જેનું લ-ક્ષણ છે તે; એટલે મન, વચન અને કાયાનું પાપકર્મમાં પ્રવર્તવું. એ (પ્રત્યેકનો એક અતિચાર એટલે) પહેલા ત્રણ અતિચાર છે.

૪. અનાદર. એટલે પ્રબલ પ્રમાદ આદિક દોષથી (સામાયિકને) જેમ તેમ કરવું તથા કરવાનો આરંભ કરી સામાયિક કાર્ય પૂરૂં કર્યા વિનાજ તેજ ક્ષણે પારવું એટલે સમાપ્ત કરવું તે; (આનો કાયિક—આ-ચાર શુદ્ધિની સાથે સંબંધ છે.)

૫. સ્મૃત્યનુસ્થાપન—(સ્મૃતિનો નાશ) એટલે સામાયિક કરવાનો અવસર કહેતાં સામાયિક કર્યું કે નહિ, ક્યારે કરવું જોઇએ એ પ્રકારની સ્મૃતિનો પ્રબલ પ્રમાદ આદિ દોષને લઇને નાશ તે. (આનો મનઃશુદ્ધિ સાથે સંબંધ છે કારણકે સ્મૃતિ એ મનની શક્તિ છે.)

૧૬.
અતિચાર વિચાર.

અતિચાર એ દેશભગ છે, એટલે તેથી વ્રતનો અમુક અંશે ભગ થાય છે પણ સપૂર્ણ રીતે વ્રતનો ભગ થતો નથી એટલે તે વ્રતભગ નથી કોઈ શકા લાવે કે મન આદિ યોગના દુ પ્રણિધાનથી સામાયિક નિષ્ફલ-નિરર્થક થાય છે, તેથી સામાયિકનો અભાવ થાય છે, અને અભાવ થતા સમૂળગા વ્રતનો ભગ થાય છે, અને એટલો અતિચાર થતો નથી કારણકે અતિચારતો વ્રતનુ મલિનપણા રૂપ હોવાથી દેશ ભગ છે, તો તે કેમ સભવે ? આનો ઉત્તર એકે જાણી જોઇને મન આદિના દુ પ્રણિધાન થાય, તો અવશ્ય વ્રતભગ થાય એ વાત સાચી છે, પરતુ આમા અનાભોગથી થાય છે એટલે આમા જાણી જોઇને પુરૂષ માઠુ પ્રણિધાન કરતો નથી, તેથી તે અતિચાર છે

૧૭.
એક શકા.

હવે કોઈ એવી દલીલ કરે કે સામાયિક એટલે દ્વિવિધ ત્રિવિધ સાવદ્ય પ્રત્યાખ્યાન છે, એટલે દ્વિવિધ કહેતા ' ન કરવુ, ન કરાવવુ ' એમ બે પ્રકારે, ત્રિવિધ કહેતા મન, વચન, અને કાયાએ કરી એમ ત્રણ પ્રકારે સાવદ્ય કહેતા પાપકર્મનુ પચ્ચખાણ કરવુ તેનુ નામ સામાયિક આમા મન આદિના દુ પ્રણિધાનથી પ્રત્યાખ્યાનનો ભગ થાય છે, તેથી સામાયિકનો અભાવજ થાય છે, આવી રીતે સામાયિકનો ભગ થવાથી પ્રાયશ્ચિત આવે છે, વળી મનનુ દુ પ્રણિધાન (અસદ્ચિંતન) તો દુ ખે કરી છોડી શકાય તેમ છે, કારણકે મનને સ્થિર રાખવુ બહુજ મુશ્કેલ છે આથી એમ થાય છે કે સામાયિકનુ અગિકાર કરવુ તેના કરતા તેનો સ્વિકાર ન કરવો એજ વધારે સારૂ છે

૧૮.
ઉપરની શકાનો ઉત્તર.

આનો ઉત્તર એમ છે કે સામાયિક બે પ્રકાર (ન કરવુ, ન કરાવવુ) અને ત્રણ પ્રકાર (મન, વચન અને કાયાએ કરી) કરી

કાર કર્યું તેમાં મન વડે સાવદ્યને નહિ કરૂં ઇત્યાદિ છ પચ્ચખાણ થયાં; તેમાંથી એકનો ભંગ થવા છતાં બીજા પાંચ કાયમ રહે છે, તેથી સામાયિકનો તદ્દન અભાવ ન થયો કહેવાય; કારણકે મનના દુઃપ્રણિધાન માત્રની શુદ્ધિ મિથ્યાદુઃકૃત કહેતાં મિચ્છામિ દુઃકડ દેવાથી થાય છે. સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે પણ તેમજ જાણવાનું-કરવાનું છે.

ગુપ્તિ ભંગ થાય તો તેમાં મિચ્છામી દુઃકડ દેવારૂપી પ્રાયશ્ચિત કહ્યું છે. એટલે મનની શુદ્ધિ મિચ્છામિદુઃકડ દેવાથી થાય છે. આ વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે સમિતિ ગુપ્તિના ભંગરૂપ અતિચારની શુદ્ધિ 'અહો! હું સહસાત્કાર અસમિત થયો !! અથવા અરે! હું અગુપ્ત કેમ થયો !! આ પ્રકારના અનુતાપ–પશ્ચાતાપથી થઇ શકે છે. મન વશ કરી શુદ્ધ અનુષ્ટાન કરતાં કરતાં કોઇ વખત મન જો સાવદ્યનું ચિંતન કરે તો તેની શુદ્ધિ પશ્ચાતાપથી એટલે મિચ્છામિ દુઃકડ દેવાથી થાય છે, તેથી સામાયિક અંગિકાર કર્યા કરતાં તેનો સ્વીકાર ન કરવો એ વધારે સારૂં છે, એ યોગ્ય નથી. એતો અભ્યાસે કરી મન વશ કરી સામાયિક કરવું તે અતિ શ્રેષ્ટ છે. તેથી સામાયિકને શિક્ષાવ્રત કહ્યું છે. માટે અભ્યાસથી કાલે કરીને અતિચાર સહિત અનુષ્ટાન અતિચાર વગરનું થઈ શકે છે. ઘણા **જન્મથી** ચાલ્યો આવતો અભ્યાસ તે પણ શુદ્ધ થાય છે માટે મન વશ થાય અને નિરતિચાર સામાયિકની શુદ્ધિ થાય. એવો મહાપુરૂષોનો ઉપદેશ છે, કારણ કે વ્રતને અતિચાર સમકીતપૂર્વક પાળવાથી ધર્મનું અનુષ્ટાન થાય છે. સમકિત સહિત વ્રતોમાં અતિચારનો સંભવ નથી ત્યારે અતિચાર રહિત વ્રતો પાળવા કેમ કહ્યું? તેનો ઉત્તર કે અતિચાર ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી થાય છે. ક્લિષ્ટ એટલે સમકીત આદિના અંગિકાર કરતી વખતેજ ઉત્પન્ન થયેલ શુદ્ધિ ગુણથી જે મિથ્યાત્વાદિ કર્મનો અનુબંધ (એક બીજા સાથે સંલગ્નપણું) નાશ પામ્યું નથી તે કર્મના ઉદયથી અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય એકે તથા ભવ્યત્વની પરિશુદ્ધિથી મિથ્યાત્વાદિનો અતિશય અનુબંધ નથી થતો તેથી સમ્યક્ત્વ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને ત્યારે અતિચારોનો અભાવજ હોય છે. નહિ તો સમ્યક્ત્વ આદિ પ્રાપ્ત થાય તોપણ અતિચાર રહે છે.

૧૯.

અતિચારનુ નિવારણ.

અતિચારનુ નિવારણ કેમ થાય ? તેનો ઉત્તર એકે સમ્યકત્વ આદિના કરેલા અનુષ્ઠાનની શક્તિથી નિત્યસ્મરણાદિક જેનુ લક્ષણ છે એવા સમ્યકત્વના અનુષ્ઠાનની શક્તિથી-જીવના સામર્થ્યથી અતિચારોનો જય-પરાભવ થાય છે કારણકે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાન કર્યું હોય તો તે સર્વ અપરાધરૂપ વ્યાધિનો વિનાશ કરવાનુ મોટુ ઔષધરૂપ છે માટે હમેશા અનુષ્ઠાન કરવામાજ યત્ન કરવો

૨૦.

સામાયિકના ૩૨ દોષ.

ઉપર આપણે કહી ગયા, તેમા મુખ્યપણે મનની શુદ્ધિ અને મનના દુ પ્રણિધાનનો ત્યાગ જે તેનાપર વચનશુદ્ધિ, અને કાયશુદ્ધિનો ઘણો આધાર છે મન બહુરંગી છે સામાયિકમા શુદ્ધ પરિણામ રહેવાનુ શાસ્ત્રમા કહેલુ છે, ત્યારે મન અનેક વાટો ઘણા કરે છે, તેનીજ રીતે ભૂલ, વિસ્મરણ, મનનો ઉન્માદ આદિથી વચન અને કાયામા પણ દૂષણ આવે છે અને તેથી સામાયિકમા દોષ લાગે છે આ વખતે દશ મન, દશ વચનના, અને બાર કાયના દોષ જાણવા જરૂરના છે, કે જેથી મન સાવધાન રહે છે

૨૧.

સામાયિકમાં ટાળવાના ૩૨ દોષ-સઝ્ઝાય.

શુભ ગુરૂ ચરણે નામી શીષ, સામાયકના દોષ બત્રીશ,
કહીશુ ત્યા મનના દશ દોષ, દુશ્મન દેખી ધરતો રોષ
સામાયિક અવિવેકે કરે, અર્થ વિચાર ન હૈડે ધરે,
મન ઉદ્વેગ ઇચ્છે યશ ઘણો, ન કરે વિનય વડેરા તણો
ભય આણે ચિંતે વ્યાપાર, ફળસંશય નીયાણુ સાર
હવે વચનના દોષ નિવાર, કુવચન બોલે કરે હુંકાર
લે કુંચી જા ઘર ઉઘાડ, મુખ લવરી કરતો વઢવાડ
આવો જાવો બોલે ગાળ, મોહ કરી હુલરાવે બાળ

કરે વિકથા ને હાસ્ય અપાર, એ દશ દોષ વચનના વાર;
કાયા કેરાં દૂષણ બાર, ચપલાસન જોવે દિશિ ચાર.
સાવદ્ય કામ કરે સંઘાત, આળસ મોડે ઉંચે હાથ;
પગ લંબે બેસે અવનીત, ઓઠીંગણ લે થાંભો ભીંત.
મેલ ઉતારે ખણુજ ખણાય, પગ ઊપર ચડાવે પાય;
અતિ ઉઘાડું મેલે અંગ, ઢાંક તેમ વળી અંગ ઉપાંગ.
નિદ્રાએ રસ ફળ નિર્ગમે, કરહા કંટક તરૂએ ભમે;
એ બત્રીશે દોષ નિવાર, સામાયિક કરજો નરનાર.
સમતા ધ્યાન ઘટા ઉજળી, કેશરી ચોર હુવો કેવળી;
શ્રી **શુભવીર** વચન પાળતી, સ્વર્ગે ગઈ સુલસા રેવતી.

શ્રી **વીરવિજયજી.**

૨૨.

૧૦ મનના દોષ.

अविवेक जस्स कित्ती, लाभत्थी गव्व भयि नियाणत्थी ।
संसय रोस अविणउ, वज्जइ दस दोस माणसिया ॥

૧. અવિવેક દોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહિ જાણવાથી એમ વિચાર કરે કે સામાયિકથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી કોણ તર્યું હશે? એ વિકલ્પ કરવો તે.

૨. યશોવાંછા દોષ—હું સામાયક કરીશ તો લોકો મારી વાહ વાહ બોલશે, એવી ઇચ્છાથી સામાયિક કરવી તે.

૩. લાભવાંછા દોષ—ધન આદિના લાભની ઇચ્છાથી સામાયિક કરવી તે.

૪. ગર્વ દોષ—મને સામાયિક કરવાથી કેવા લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવીજ કરૂં છું, એવો ગર્વ રાખી સામાયિક કરવી તે.

૫. ભય દોષ—હું શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યો છું, મને લોકો મોટો કહે છે—માન આપે છે, અને જો સામાયિક નહિ કરૂં તો લોકો એમ બોલશે કે હું એટલું પણ કરતો નથી. આથી રખે નિંદા થાય એ ભયથી સામાયિક કરવી તે.

૬. નિદાન દોષ—સામાયિક કરી તેના ફળ તરીકે ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મળવાની ઇચ્છા કરવી તે

૭ સંશય દોષ—સામાયિકનુ ફળ હશે કે નહિ એવો સંશય રાખવો તે

૮ રોષ દોષ—કષાયદોષ-ક્રોધથી સામાયિક કરવા બેસી જવુ, અથવા કોઈ કારણથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમા વૃત્તિ ધરવી તે

૯ અવિનય દોષ—વિનય વગર સામાયિક કરવી તે.

૧૦ અબહુમાન દોષ—ભક્તિ ભાવ અને ઉમંગપૂર્વક સામાયિક ન કરવી તે.

૨૩.

૧૦ વચનના દોષ.

ઉપર કહેલ દશ મનના દોષ છે, કે જેનો ત્યાગ કરવાનો છે, હવે વચનના દોષ કહીએ

कुवयण सहसाकारे, लाडणस छंद वयणं संखेवे।
कलहं विगहं विहासो, इयति दोसा इमे अठ॥
तुरियगमणागमणे, वज्जइ दोसदसगं वयण भय।
तस्सतणु य सुद्धं, दुविह सामाइय होइ॥

૧ કુવચન દોષ—સામાયિકમા કુવચન બોલવુ તે

૨ સહસાકાર દોષ—સાહસથી-વગર વિચારે એકાએક વચન કહેવુ તે

૩ અસદારોપણ દોષ—બીજાને ખોટો બોધ આપવો તે

૪ સ્વચ્છંદ દોષ—નિરપેક્ષ દોષ-સ્વચ્છંદપણુ-શાસ્ત્રની દરકાર રાખ્યા વગર વાક્ય બોલવા તે

૫ સંક્ષેપ દોષ—સૂત્રના પદ આદિ ટુકામા બોલી જવા, તથા યથાર્થ બોલવા નહિ તે, અથવા ગડબડમા કોઈ ન સમજે તેમ બોલવુ તે

૬. કલહ દોષ—કલેશ દોષ—સામાયિકમા કોઈ સાથે કલેશ કરવો તે

૭. વિકથા દોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા સામાયિકમાં કરવી તે

૮ હાસ્ય દોષ—સામાયિકમા કોઈની હાંસી કરવી કે હસવુ તે

૯ અશુદ્ધ દોષ—સામાયિકના પાઠ ન્યુનાધિક અને અશુદ્ધ બોલવા તે

૧૦. મુણમુણ દોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ઉતાવળે બોલી જવા તે કે જે પોતે પણ માંડ માંડ સમજી શકે તે. અથવા ગમણાગમણ દોષ આવવા જવાની આજ્ઞા સાપવી.

આ પ્રમાણે દશ વચનના દોષ કહ્યા કે જે ત્યાગ કરવાના છે, અને તેની સાથે તનુ-શરીર શુદ્ધ રાખવાનું છે તેથી દ્વિવિધ સામાયિક થાય છે.

૨૪.

૧૨ શરીરદોષ.

હવે કાયાના બાર દોષ નીચે પ્રમાણે છે.

पल्हठिं अथिरासन, दिशि पडिवत्ति कज्ज अट्टं मे।
अंगोवंगमोटणं, आलस करडक मलकंडु।
विसामण तह उंघणाइ, इयदुवालस दोस वज्जियस्स।
काय समइ विशुद्धं, एगविहं तस्स सामाइयं॥

૧. અયોગ્ય આસન દોષ—સામાયિકમાં પલાંઠીવાળે એટલે પગપર પગ ચડાવી બેસે એ ગુરૂ આદિનું અવિનય રૂપ આસન છે તે.

૨. ચલાસન દોષ—અસ્થિર એટલે ડગડગતે આસને બેસી સામાયિક કરવી તે અથવા વારંવાર જ્યાંથી ઉઠવું પડે તેવે આસને બેસવું તે.

૩. ચલદૃષ્ટિ દોષ—કાઉસગ્ગમાં આંખો ચંચલ રાખવી એટલે દિશિ ફેર કર્યા કરવી તે.

૪. સાવદ્યક્રિયા દોષ—સામાયિકમાં કંઇ પાપક્રિયા કે તેની સંજ્ઞા જેમકે ઘર કામ માટે કરવી તે.

૫. આલંબન દોષ—ભીંત આદિ ઉપર ઓઠીંગણ થઇ બેસવું તે. આથી ત્યાં બેઠેલા જંતુ આદિનો નાશ અને તેની સાથે પ્રમાદ થાયછે.

૬. આકુંચનપ્રસારણ દોષ—હાથ પગ સંકોચવા, લાંબા કરવા તે.

૭. આલસ દોષ—આળસ ખાવી તે.

૮. મોટન દોષ—આંગળીના ટચાકા વગાડવા તે.

૯. મલદોષ—ચળ આદિથી શરીરનો મેલ ખણવો તે.

૧૦. વિમાસણ દોષ—ગળામાં હાથ નાંખી બેસવું ઇત્યાદિ તે.

૧૧ નિદ્રા દોષ—સામાયિકમા ઉંઘવુ તે
૧૨ વસ્ત્ર સ કોચન દોષ—સામાયિકમા ટાઢ પ્રમુખની બીકથી વસ્ત્રથી શરીર સ કોચવુ તે

૨૫.

ઉપસંહાર.

આ પ્રમાણે કાયાના બાર દોષનો ત્યાગ કરી કાયસમિતિયુક્ત એક વિધિ સામાયિક કરવુ, અને આની સાથે દશ મનના અને દશ વચનના ઉમેરતા બધા મળી બત્રીસ દોષથી રહિત સામાયિક કરવી, અને સામાયિકના ઉપર કહેલા પાચ અતિચાર ટાળવા, એકાગ્રતા અને સાવધાની ન હોય તો ઉપરના પાચ અતિચારમાથી કોઇપણ, અને ઉપર કહેલા બત્રીસ દોષમાથી અમુક દોષ પણ આવી જાય છે માટે હમેશા એકાગ્રતા અને સાવધાની રાખવી–લક્ષપૂર્વક–જાગૃતિ પૂર્વક આદરવી

૨૬.

૨. સંયમ.

હવે સામાયિકનુ બીજુ અગ નામે સયમ લઇએ સયમ એટલે ઇંદ્રિયના વિષયો પર સમતા છે, આથી સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે સમતાનુ એક સાધન સયમ છે

ઇંદ્રિયો પાચ છે નામે ચામડી, આખ, કાન, નાક, અને જીભ તે દરેકનો વિષય સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ, ગધ અને રસ છે, અને તે દરેકના વિશેષ વિષય લઇએ તો બધા મળી ત્રેવીસ વિષયો (વિશેષ માટે આગળ જુઓ) થાય છે આ બધા ચેતન અને અચેતન સર્વ પદાર્થમા રહેલા છે, તેના ઉપર જો સમતા પ્રાપ્ત થશે તો મોક્ષનુ સુખ હાથમા છે સ્ત્રી પુત્ર વગેરે ચેતન પદાર્થો અને શય્યા, વસ્ત્રાદિ અચેતન પદાર્થો એ બન્નેને અગે અનેક પ્રકારના વિષયો ઉત્પન્ન થાય છે કોમળ સ્પર્શથી સુખ, અને કઠન સ્પર્શથી દુ ખ, સુરૂપ વસ્તુ જોવાથી પ્રીતિ અને કુરૂપ વસ્તુથી અપ્રીતિ થાય છે, સુગધ મનને ગમે છે, દુર્ગંધ તરફ અણગમો થાય છે, મધુર પદાર્થો સ્વાદ લેતા જીભને પાણી છૂટે છે, અને અમધુર પદાર્થો સ્વાદ લેતા મો બગડી જાય છે, તેવીજ સુસ્વર સાભળતા કાન

આકર્ષાય છે, અને કુસ્વર સાંભળી કાનમાં આંગળી ઘાલવામાં આવે છે એમ ગણતાં ગણતાં પાંચ ઇંદ્રિયના ત્રેવીસ વિષયો થાય છે અને તેના વિકારો બસો બાવન થાય છે. (જુઓ આગળ).

એક એક ઇંદ્રિયના વિષયને વશ થવાથી ભયંકર અને પ્રાણઘાતક પરિણામ આવે છે જેવી રીતે સ્પર્શથી–કામ રાગથી લુબ્ધ થયેલો હાથી એક મોટા ખાડા ઉપર બનાવટી હાથણી પાસે જતાં ખાડામાં પડી પરવશ થાય છે, રસની લોલુપતાવાળાં પ્રાણીને શિકારી જાળમાં ફસાવે છે, ગંધમાં મત્ત થયેલ ભમરો કમળમાં બીડાય છે, રૂપમાં ફસાયેલ પતંગીઆ દીવામાં પડી બળી મરે છે, અને શબ્દ–સ્વરમાં મોહ પામેલ હરણો શિકારીના બાણથી મરે છે, તો જે પાંચે ઇંદ્રિયને વશ હોય એવા પામર મનુષ્યો કેટલું બધું દુઃખ પામે, તે તરતજ કળી શકાય તેમ છે.

ટુંકામાં સાર એ છે કે વિષયને ત્યાગી તે પર સમતા લાવો એટલે નિજ સ્વભાવમાં રહો. નિજસ્વભાવમાં રહેવા માટે શુભ ભાવના, તથા શુભધ્યાન એટલે અપધ્યાન એવા આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મધ્યાન અને છેવટે શુક્લધ્યાન ધ્યાવવા જોઇએ. આ અનુક્રમે વિચારીએ.

૨૭.

૩. શુભ ભાવના.

આ સામાયિકનું ત્રીજું લક્ષણ છે, અને તે મુખ્ય અંગ નામે સમતાનું બીજ છે–સમભાવ મેળવવામાં ઉત્તમ ઔષધી રૂપ છે. આ ભાવનાઓ મુખ્ય ચાર છે, અને તે નીચે પ્રમાણેઃ—

परहितचिंता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा।
परसुखतुष्टिर्मुदिता, परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥

શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ. ષોડશક.

૨૮.

(૧) મૈત્રીભાવના.

બીજા પ્રાણીઓનું હિત ચિંતવવું તે, એટલે બીજા સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર હિત કરવાની બુદ્ધિ. યોગશાસ્ત્રમાં આ ભાવના એવી રીતે ભાવ-

વાનુ કહ્યુ છે કે "કોઇપણ પ્રાણી પાપ કરો નહિ, કોઇપણ જીવ દુખી થાઓ નહિ, આ જગત્ કર્મથી મુકાઓ" આવી ભાવના ભાવવાથી કોઇ પ્રાણી પાપ કરે, દુખી થાય અને કર્મ બાધે એવી ઇચ્છા થતી નથી, એટલુજ નહિ, પરતુ પોતે પોતાના તરફથી એવુ કઇપણ મન, વચન, કાયાથી ન થવા દે કે જેથી તે પ્રાણીઓ કર્મ બાધી–પાપ બાધી દુખી થાય સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા જેવા **आत्मवत् सर्वभूतेषु**–જાણી મૈત્રી ભાવનાવાળા કોઇપણ પ્રકારનુ દુખ દેતા નથી, એટલુજ નહિ પરતુ તેઓના દુખે દુખી થઇ તે દુખ અટકાવવા પ્રયાસો કરે છે, એટલે કરૂણા ભાવના ભાવે છે

૨૯.

(૨) કરૂણા ભાવના.

પારકા દુખોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા અથવા ચિંતા તે–અથવા ભવ રૂપ (સસાર અથવા કર્મ) વ્યાધિથી હેરાન થતા પ્રાણીઓને ભાવ ઔષધથી સારૂ કરવાની ઇચ્છા તે કર્મના યોગથી પ્રાણીઓ અશક્ત, રોગી, અને દુ,ખી, ભયથી આકુળવ્યાકુળ, ચિંતાગ્રસ્ત, અને દીન એટલે અનેક શારીરિક અને માનસિક દુખોથી પીડાયેલ હોય છે, આવા દુખોમાથી ઉગારવા માટે જે પ્રાણી તેના ઉપાયો શોધવામા હમેશા વિચારતો રહી તે ઉપાયોને કામે લગાડવા મથ્યો રહે છે તે પરિણામે સુદર અને વિકાર વગરનુ સુખ–સમતા રસનુ પાન મેળવે છે.

૩૦.

(૩) પ્રમોદ ભાવના.

બીજાઓના સુખને જોઇ આનદ પામવો તે–ગુણનો પક્ષપાત કરવો તે પક્ષપાત એટલે બહુમાન અથવા મનનો આનદ ગુણ એટલે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ દોષોનો ત્યાગ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, ઉદારતા, સમતા આદિ ગુણ આવા ગુણોનો આદર, અનુકરણ, ચિંતન આદિથી પક્ષપાત કરવાથી તે તે ગુણોવાળા થવાય છે, અને આ પક્ષપાત વિશેષ પ્રમાણમા તે તે ગુણોવાળાના ચરિત્રોપર આનદ પ્રગટાવવાથી થઇ શકે છે, જેમકે શ્રી તીર્થંકર મહારાજનો

મૈત્રીભાવ, ગજસુકુમાળ આદિની ક્ષમા, શ્રીપાળ રાજાની દાક્ષિણ્યતા આદિ ભાવી તેમની સ્તુતિ, પ્રશંસા કર્યા કરવી. આમ કરવાથી ગુણ-પર દૃષ્ટિ રહે છે, **દોષ તરફ નજર જતી નથી,** તેથી વસ્તુમાત્રનું તત્ત્વસાર રૂપ રહસ્યજ સમજવામાં આવે છે; તેથી ધર્મ પમાય છે, અને સમભાવ–નિરપેક્ષતા આપણામાં આવીને વસે છે.

૩૧.

(૪) માધ્યસ્થ ભાવના.

બીજાઓના દોષોની ઉપેક્ષા કરવી તે અથવા ન ટળી શકે તેવા દોષ-વાળા પ્રાણી ઉપર ઉદાસીન ભાવ રાખવો તે. જગત્માં સર્વ પ્રાણીઓ કોઈ કોઈ દોષવાળા હોયજ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાકોમાં એટલા બધા મહાન્ પ્રમાણમાં દોષો ભરેલા છે કે જેને આપણે ક્રૂર, પાપી, ધર્મપતિત, નિંદક, વિશ્વાસઘાતક કહી શકીએ; છતાં દરેકે પોતાના આત્માની સુધારણા કરવી હોય–સમતારૂપી અમૃતનું પાન કરી સ્થાયી સુખ મેળવવું હોય તો તેને કોઈના કોઇપણ જાતના દોષ જોઇ તે દૂર કરવાના પ્રયાસ કરવા રૂપી કરૂણા ભાવના ભાવવાની છે, અને જો પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ હિત થવાનો સંભવ ન હોય તો ઉદાસીનતા–માધ્યસ્થ ભાવના ભાવવાની છે. આથી જે મનને વિશ્રાંતિ મળે છે તે ખરે અપૂર્વ છે; અને મનની શાંતિમાં સમતા રહેલી છે.

૩૨.

ભાવનાનો ઉપસંહાર.

આ રીતે ચાર મુખ્ય ભાવનાનું ટુંક સ્વરૂપ કહ્યું, તેની સાથે કહે-વાનું કે અનિત્યાદિ જે બાર ભાવના કહેલી છે તેને પણ ભાવવાના પ્રયત્નો થશે તો તેથી વૈરાગ્ય, અને રાગદ્વેષની નિવૃત્તિ આવશે. મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના એ ધર્મધ્યાનની ભાવના છે, તેથી તે ભાવના ભાવવાથી જીવ **આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનમાંથી નિરાળો થાય** છે. તેથી મન સ્થિ-રતા પામી સમતાનું ગ્રહણ કરે છે, અને અનિર્વચનીય આનંદનો લ્હાવો લે છે. આની સાથે આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાન શું છે તે પણ જોઇ જઇએ

કારણકે તેનો ત્યાગ એ સામાયિકનુ ચોથુ અગ છે, વળી તેનો ત્યાગ કરવાથી ઉપરની ચાર ધર્મધ્યાનની ભાવનાઓ ભાવી શકાય છે અને તેથીજ સામાયિકનુ મુખ્ય અગ સમતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩૩.

૪. આર્ત રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ.

બે જાતના ધ્યાન છે, એક પ્રશસ્તધ્યાન અને બીજુ અપ્રશસ્ત-ધ્યાન પ્રશસ્તધ્યાનમા ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનનો સમાવેશ થાય છે, અને અપ્રશસ્તધ્યાન–કુધ્યાનમા આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન સમાય છે આ અશુભ ધ્યાનનો સસ્કાર જીવને અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવ્યો છે, અને તે જીવને કોઈપણુ યત્ન વગર એની મેળેજ થાય છે, આ અશુભ ધ્યાનનો અભાવ થયે શુભ ધ્યાન થાય છે

૩૪.

આર્તધ્યાન. ૪ પ્રકાર.

ઋત એટલે પીડા–દુ ખમા ઉત્પન્ન થનાર ધ્યાન તે આર્તધ્યાન આ ધ્યાન જેમ પ્રાણીઓ દિશાઓ ભૂલી જઈ ઉન્મત્તતા પામે છે તે સમાન છે, અને તે અવિદ્યા એટલે મિથ્યા જ્ઞાનની વાસનાને વશ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે આના ચાર પ્રકાર છે (૧) અનિષ્ટસયોગજ (૨) ઇષ્ટવિયોગજ (૩) રોગજનિત (૪) નિદાનજનિત

(૧) અનિષ્ટસયોગજ એટલે જીવોને અનિષ્ટ પદાર્થોનો સયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થતુ ધ્યાન અનિષ્ટ પદાર્થો એટલે પોતાને, સગાંને, ધનને, શરીરને નાશ કરનાર નાગે અગ્નિ, જળ, વિષ, શસ્ત્ર, સર્પ, સિંહ વગેરે જીવો, તથા દુષ્ટ જન, વૈરી, રાજા આદિ આવા પદાર્થોને સાભળવાથી, જોવાથી, સ્મરણમા આવવાથી તથા પાસે આવવાથી તેનો સયોગ થાય છે તેથી મનને કલેશ થાય છે

(૨) ઇષ્ટવિયોગજ જે ઇષ્ટ પદાર્થના વિયોગથી થાય છે તે ઇષ્ટ એટલે મનને પ્રિય જેવા કે રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, સ્ત્રી, કુટુબ, મિત્ર, સૌભાગ્ય, ભોગ ઇત્યાદિ પદાર્થો અથવા મનને પ્રીતિ કરનાર સુદર ઇંદ્રિયોના

વિષયોનો નાશ–વિયોગ થતાં જે પીડા, ભ્રમ, શોક, મોહ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ખેદરૂપ પ્રાપ્ત થતું ધ્યાન પાપનું સ્થાન છે.

(૩) રોગજનિત–વાત, પિત્ત અને કફના પ્રકોપથી થતા રોગની પીડાથી જે વ્યાકુલતા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી ઉત્પન્ન થતું ધ્યાન. રોગ જેવાકે કાસ, શ્વાસ–દમ, ભગંદર, જલોદર, કોઢ, અતિસાર, જ્વર આદિ. આ ધ્યાન દુખે કરીનેજ નિવારણ થઈ શકે તેમ નથી, અને દુઃખથી ભરપૂર છે.

(૪) નિદાનજનિત–ભવિષ્ય કાળમાં ભોગની વાંછાથી ઉત્પન્ન થાય તે. હવે પછી મને સંપત્તિ, સ્ત્રી આદિ મનના આનંદરૂપ વસ્તુઓ કેવી મળશે એ પ્રકારના ચિંતવનથી જે ધ્યાન થાય છે તે. આ સંસારનું કારણ છે. વળી જે પોતાના પુણ્યના આચરણથી શ્રી તીર્થંકર અથવા દેવના પદની વાંછા કરે, શત્રુના નાશની ઇચ્છા કરે, અથવા પોતાની પૂજા, પ્રતિષ્ઠા અથવા અન્ય કોઈ લાભની યાચના કરે તે નિદાનજનિત આર્તધ્યાન કરે છે.

આવી રીતે આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ ચાર ભેદના વિસ્તારથી ટુંકમાં કહ્યું છે. આ ધ્યાન પહેલાં રમણિક લાગે છે, પણ અંતે તો ગુણકારી બીલકુલ થતું નથી, અને તે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત એવી અશુભ લેશ્યાના બળથી પ્રગટ થાય છે, અને અનાદિકાળથી અપ્રશસ્ત સંસ્કારથી પોતાની મેળેજ જીવોને થાય છે. આ ધ્યાનનાં ચિન્હ શંકા, શોક, ભય, પ્રમાદ, કલહ, ચિત્તભ્રમ, ઉદ્‌ભ્રાંતિ, મનની અસ્થિરતા, વિષયની ઇચ્છા, નિરતર નિંદ્રા આવવી, અંગની જડતા, થાક, મૂર્ચ્છા આદિ છે; અને આ આર્તધ્યાનનું ફળ અનંત દુઃખથી ભરપૂર એવી તિર્યંચ ગતિ છે, તો તે દૂર કરવા યોગ્ય છે.

૩૫.

રૌદ્રધ્યાન. ૪ પ્રકાર.

રૂદ્ર–ક્રૂર–ભયંકર આશયથી ઉત્પન્ન થનારૂં ધ્યાન તે રૌદ્ર. આ ચાર પ્રકારનું છે. ૧ હિંસાનંદ, ૨ મૃષાનંદ, ૩ ચૌર્યાનંદ, ૪ વિષયસંરક્ષણાનંદ–પરિગ્રહાનંદ.

(૧) હિંસાનંદ—હિંસામા આનંદ માનવો તે એટલે જીવોના સમૂહને પોતાનાથી અથવા બીજાદ્વારા મારવાથી, પીડિત કરવાથી, નાશ કરવાથી, ઘાત કરવાથી હર્ષ માનવો તે આવા પુરૂષો નિરંતર નિર્દય સ્વભાવના, ક્રોધ કષાયથી બળેલા, મદથી ઉદ્ધત, પાપરૂપ બુદ્ધિવાળા, કુશીલી, નાસ્તિક હોય છે આના ચિન્હ હિંસાના હથિયાર નામે શસ્ત્રાદિકનો સંગ્રહ કરવો, ક્રૂર જીવોપર અનુગ્રહ કરવો, અને નિર્દયતા આદિ છે

(૨) મૃષાનંદ—અસત્ય કલ્પનાઓથી મલિન ચિત્ત કરી જે ચેષ્ટા કરવી તે જગતમા સત્ય ધર્મના માર્ગને છોડી ઠગાઇના શાસ્ત્રો રચી દયા રહિત માર્ગને ચલાવે–અસત્ય ચતુરાઇ વાપરી લોકોને મંત્ર, વ્યંતર એના ચમત્કાર દેખાડી ધન મેળવે તથા સદ્ધર્મમાર્ગથી પતિત થઇ અસત્ય વચનોથી ભોળા જીવને ભરમાવે તે પુરૂષ મૃષાનંદ રૌદ્ર ધ્યાનથી ભરપૂર સમજવો

(૩) ચૌર્યાનંદ—ચોરીના કાર્યના ઉપદેશ કરવામા અધિકતા, ચોરીના કાર્યમા ચતુરતા, તથા ચોરીના કાર્યમા તત્પરતા એ સામા આચૌર્યાનંદ ધ્યાન આવે છે

(૪) પરિગ્રહાનંદ–આરંભસમારંભમા રૌદ્ર–ક્રૂર ચિત્ત કરી ઉદ્યમ રાખી તેના સંકલ્પની પરંપરા વધારે તેનુ નામ પરિગ્રહાનંદ રૌદ્ર ધ્યાન છે

આ રીતે રૌદ્ર ધ્યાન કહ્યુ તેના આંતરિક ચિન્હ ક્રૂરતા–દુષ્ટતા, પરૂષતા, વંચકતા, કઠોરતા, નિર્દયતા આદિ છે બાહ્ય ચિન્હ લાલ આંખ, વાંકા ભવા, ભયાનક આકૃતિ, દેહમા કંપ, પરસેવો થવો વગેરે છે આનું ફળ નરકગતિ છે, માટે તે તજવા યોગ્ય છે

૩૬.
અપધ્યાનપર ઉપસંહાર.

આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન અપ્રશસ્ત છે, તેનો ત્યાગ કર્યા વગર અનાદિકાળથી ધર્મ ધ્યાન થયુ નથી, અને થશે નહિ, કારણ કે તે ધર્મ રૂપી રત્નને કાજુ[illegible] અપધ્યાનમા બાળી નાખનાર છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવાથી ધર્મધ્યાન થશે ધર્મધ્યાનનુ સ્વરૂપ મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના છે કે જેનુ સ્વરૂપ ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ તો

अथ प्रशममालंब्य विधाय स्ववशं मनः ।
विरज्य कामभोगेषु धर्मध्यानं निरूपय ॥

—જ્ઞાનાર્ણવ.

અર્થ—હે આત્મન્! તું પ્રશમ–સમતાનું (મંદકષાયરૂપ વિશુદ્ધ ભાવોનું) અવલંબન કરી, પોતાના મનને વશ કરી કામભોગ આદિ વિષયસેવનાદિકથી વિરક્ત થઈ ધર્મધ્યાનને વિચારપૂર્વક જો.

કારણ કે કહ્યું છે કેઃ—

सामाइयं तु काउं, गिहकज्जं जोवि चिंतए सड्ढो ।
आत्तरुद्दोवगओ, नीरत्थं तस्स सामइयं ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનને વશ પડ્યો થકો સામાયિક કરે, સામાયિકમાં ઘર સંબંધી સાવદ્ય કામ ચિંતવે તેનું સામાયિક નિરર્થક થાય. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જે પ્રાણી આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન ન ધ્યાવે તે પ્રાણીનું સામાયિક શુદ્ધ હોય.

૩૭.

ચાર અંગનું અવલંબન.

આ રીતે સામાયિકનાં ચાર અંગ નામે સમતા, સંયમ, શુભભાવના (ધર્મધ્યાન), અને આર્તરૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ એ કહ્યાં, એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે સમતા એ મુખ્ય અવલંબન–આધાર છે, તે લાવવા માટે સંયમ, શુભ ભાવના, અને અપ્રશસ્ત ધ્યાનનો ત્યાગ એ સાધનો છે; માટે આ સાધનોનો સામાયિકમાં હમેશાં અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને સામાયિકના કાલમાં તે સાધનોનું અનુકૂળ ચિંતવન કરવું જોઈએ; જેમ બને તેમ મનની શીતલતા રાખવી–સાત્વિક ભાવ વધારવો, આત્મિક ઉન્નતિ કરતા જઇએ તેવું લક્ષ રાખવું, પૌદ્ગલિક ભાવનો ત્યાગ કરવો; ઉત્તમ વિચારોજ ભાવવા અને તે વિચારની શ્રેણી આત્મનિરીક્ષણ થાય તે ઉપર લઇ જવી, અને પરિણામે વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં પણ તે વ્યવહાર શુદ્ધ રહેતો જાય એટલુંજ નહિ, પરંતુ દૃષ્ટિ અંતર્મુખ આત્માની પ્રગતિ કરવા પ્રત્યેજ રહેતી જાય.

૩૮.

સામાયિક પ્રશસા.

હવે ઉપર આપણે નિશ્ચયે સામાયિકનુ ભાવથી થોડુ થોડુ વિવેચન કરી ગયા છીએ, તે ઉપરથી શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિના સામાયિક સબધે અનુભવસિદ્ધ વાક્યો વિચારીએ તેઓ પોતાના અષ્ટકમા કથે છે કે –

सामायिक च मोक्षांग परं सर्वज्ञभाषितम् ।
वासीचंदनकल्पाना मुक्तमेतन्महात्मनाम् ॥

અર્થ—વાસલા પ્રત્યે ચદન તુલ્ય એવા મહાત્માઓ માટે **સામાયિક** ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષનું અ ગ છે એમ સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલુ છે

निरवद्यमिद ज्ञेयमेकांतेनैव तत्त्वत ।
कुशलाशयरूपत्वात्सर्वयोगविशुद्धित ॥

સામાયિક કુશલ—ઉત્તમ આશય રૂપ હોવાથી, તથા તેમા સર્વ યોગ–એટલે સઘળા મન, વચન, કાયાના યોગની શુદ્ધિથી પરમાર્થે કરીને **એકાંતેજ નિરવદ્ય** જાણવુ

सामायिकविशुद्धात्मा सर्वथा घातिकर्मण ।
क्षयात्केवलमाप्नोति लोकालोकप्रकाशकम् ॥

સામાયિકથી વિશુદ્ધ થયેલો આત્મા–પ્રાણી સર્વથા પ્રકારે ઘાતી કર્મોના ક્ષયથી લોક અને અલોકને પ્રકાશ કરનારૂ એવુ કેવલજ્ઞાન પામેછે

૩૯.

સામાયિક મોક્ષનુ અગ છે.

આ કથનના કારણ તપાસીએ –

૧ સામાયિકમા સમતા એ મુખ્ય–પ્રાધાન્ય છે સમતા એ સ્થિરતા છે સ્થિરતા એજ ચારિત્ર છે અને શુદ્ધ દશામા રહેતા તેજ ચારિત્ર મોક્ષ છે, કારણકે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કહે છે કે–**चारित्र स्थिरतारूप, यत सिद्धेष्वपीष्यते** એટલે ચારિત્ર સ્થિરતારૂપ છે તેથી સિદ્ધાત્માઓમા તેની અપેક્ષા છે આ ઉપરથી જણાશે કે સમતા વગર સર્વ ક્રિયા નકામી છે

સમતા વિણુ જે અનુસરે, પ્રાણી પુણ્યનું કામ:
છાર ઉપર તે લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

અને તે સમતા ચારિત્રનો પાયો છે, ચારિત્ર એ મોક્ષનું એક અંગ છે, તેથી સમતા મોક્ષના અંગરૂપે છે અને સામાયિકમાં સમતા પ્રાધાન્યે છે તેથી સામાયિક પણ મોક્ષનું અંગ છે.

૨. સામાયિકને મોક્ષનું અંગ કહેવાનું વિશેષ કારણ એકે તેમાં સર્વ યોગની વિશુદ્ધિ છે. આ વિશુદ્ધિ આપણે ઉપર તપાસી ગયા છીએ.

૩. છેવટનું કારણ તેમાં રહેલ કુશલ આશય હોય છે. કુશલ એટલે શુદ્ધ આશય હોય છે એટલે સામાયિકના શાંત વખતમાં કોઇનું અનિષ્ટ ઇચ્છવું એ હોતુંજ નથી, તેમ સર્વનું શ્રેય થાઓ એ તેમાં ભાવના રહેલી છે; અને તેની સાથે પોતાના આત્માના સ્વભાવમાં રમણ કરવાની શ્રેણીપર ચઢતાં પોતાના આત્માનું નિરીક્ષણ કરવાનું રહે છે. આત્મનિરીક્ષણ-આત્મવિચારણાથી અશુદ્ધ વ્યવહાર, અશુદ્ધ ઉચ્ચાર, અને અશુદ્ધ વિચાર માટે પશ્ચાતાપ થાય છે, તેનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે, તે બુદ્ધિથી નિશ્ચય થઈ તેનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે, તે બુદ્ધિથી નિશ્ચય થઇ તેનો ત્યાગ કરવાનું બને છે. આ ત્યગ કરવા માટે જૈન શાસ્ત્રે શ્રાવકો માટે ચૌદ નિયમ કર્યા છે અને, તેથી આગળ અઢાર પાપસ્થાનક વર્જી શ્રાવકના ધર્મ, મુનિના ધર્મ વિગેરેનું પરિપાલન કરવાનું કહ્યું છે. આથી આત્મવિચારણા સાથે આત્મજાગૃતિ પ્રગટે છે. અને તેથી 'સવી જીવ કરૂં શાસન રસી' એવી ઉત્તમ મનોભાવના દૃઢ નિશ્ચય રૂપે જાગૃત થાય છે. આમ કુશલ આશયરૂપ મહાન્ લાભ થાય છે, અને તે મોક્ષનું સાધન છે. આથી સામાયિક મોક્ષનું અંગછે.

૪૦.
સામાયિક એકાંતે નિરવદ્ય છે.

જૈનશાસ્ત્ર સ્યાદ્વાદમય છે એટલે વચનો અપેક્ષાએ સત્ય હોય છે, છતાં શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સૂરિ જેવા પ્રખર પ્રભાવશાલી અને નિષ્પક્ષપાતી મહર્ષિ કથે છે કે 'સર્વજ્ઞ મહારાજે સામાયિકને એકાંતે નિરવદ્ય કહેલ છે, તો તે કઇ રીતે તે જોઇએ. નિરવદ્ય એટલે પાપરહિત. હવે

સામાયિકમા પાપ થવાનુ કઈ પણ ગ્હેતુ નથી જો તેમા લેશ માત્ર પાપ થતુ હોય તો તેને એકાતે નિગ્વદ્ય કગી રાકાય નહિ પાપ કઇ રીતે થતુ નથી? તો કહેવાનુ કે સામાયિકના કાલમા ચિત્તની શાતવૃત્તિ રહે છે તેથી નવા કર્મો બધાતા નથી વળી તે ઉપરાત વચન, અને કાયાની સ્થિરતા રહે છે આથી નવસ્થાન નામે મન, વચન, અને કાયા એ દરેકનડે કરવુ, કરાવવુ અને અનુમોદવુ એની શુદ્ધિ પાળી શકાય છે મનશાતિ રાખવી એ મુશ્કેલ છે તેથી કદાચ તે પળી ન શકે, તો વચન અને કાયા દરેકથી કરવુ, કરાવવુ અને અનુમોદવુ, અને તેથી શુદ્ધિ રાખી શકાય છે આમ કરી શરૂઆત કરનારો જીવ ધીમે ધીમે આગળ ચડી શુભ-કુશલ આશય રાખી ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરી શકે છે, અને તેથી સમતાનો લાભ મેળવી નવા કર્મો બાધતો નથી, એટલુજ નહિ પરતુ કર્મોની નિર્જરા કરી શકે છે. આથી બેવડો લાભ થાય છે અને તેથીજ સામાયિક એકાતે નિગ્વદ્ય કહેલ છે

આવુ સામાયિક પાળવાથી મોક્ષનુ સાધન પ્રાપ્ત થાય છે, એટલુજ નહિ પરતુ કર્મનો ક્ષય થતા મોક્ષ પહેલા થતુ કેવલજ્ઞાન કે જે સકલ ઘાતિકર્મની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવતા પામી શકાય છે તે પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથીજ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ ઉપર પ્રમાણે કહ્યુ છે.

૪૧.
સામાયિકનાં આઠ નામ, એને તે પર દૃષ્ટાંત.

સામાયિકના આઠ નામ છે

सामाइय समइय, सम्मवाओ समास सखेवो ।
आणवज्ज य परिणा, पच्चखाणेय ते अठा ॥

અર્થ—સામાયિક, સમયિક, સમવાદ, સમાસ, સક્ષેપ, અનવદ્ય, પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન એમ આઠ નામ સામાયિકના છે. તે દરેકના અર્થ નીચે પ્રમાણે

૧ સામાયિક—સમતાભાવ રાખવો તે

૨ સમયિક—સમા એટલે દયાથી સહિત એટલે સર્વ જીવ ઉપર દયાભાવ રાખવો તે.

૩. સમવાદ—સમ તે રાગદ્વેષ છાંડીને યથાવસ્થિત એવું વચન બોલવું તે.
૪. સમાસ—થોડાજ અક્ષરમાં તત્ત્વ જાણવું તે.
૫. સંક્ષેપ—થોડાજ અક્ષરમાં કર્મ નાશ થાય એવો દ્વાદશાંગીનો ઘણો અર્થ વિચારવો તે.
૬. અનવદ્ય—અવદ્ય-પાપ વગરનું આદરવું તે.
૭. પરિજ્ઞા—તત્ત્વનું જાણપણું જે સામાયિકમાં હોય તે.
૮. પ્રત્યાખ્યાન—પરિહરેલી-નિષેધ કરેલી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો–તે આદરવી નહિ તે.

આ આઠ પર્યાયમાંના દરેક ઉપર એક કથા છે, તે કથા ઉત્તમ દૃષ્ટાંતરૂપે છે તેથી તે જાણવાથી પર્યાયનો ખરો અર્થ સારી રીતે સમજાશે. તે કથાઓની ગાથા નીચે પ્રમાણે છેઃ—

दमदंते मेअज्जे, कालय पुत्था चिलाइपुत्ते य ।
धम्मरूइ इला तेइली, सामाइय अठुदाहरणा ॥

અર્થ—૧ દમદંત રાજા, ૨ મેતાર્યમુનિ, ૩ કાલકાચાર્ય, ૪ ચિલાતીપુત્ર, ૫ લૌકિકાચાર પંડિતો, ૬ ધર્મરૂચિ સાધુ, ૭ ઇલાચી કુમાર, અને ૮ તેતલીપુત્ર એમ સામાયિક ઉપર આઠ ઉદાહરણ છે.

૪૨.

૧. સમભાવ-સામાયિક ઉપર દૃષ્ટાંતઃ—

હસ્તિશીર્ષ નામના નગરમાં દમદંત રાજા રાજ્ય કરે છે, ત્યાં એકદા હસ્તિનાપુરના સ્વામી પાંડવકૌરવની સાથે સીમાડાના રાજાની મોટી વઢવાડ થઈ. આ વખતે દમદંત રાજા જરાસંઘ રાજાની સેવા કરવા ગયો હતો, તેથી તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ પાંડવકૌરવે દમદંત રાજાનો દેશ ઉજાડ કર્યો. આ વાત સાંભળી દમદંત રાજા મોટું લશ્કર લઈ હસ્તિનાપુર લડવા આવ્યો. મોટો સંગ્રામ થતાં દૈવવશાત્ પાંડવકૌરવ હારી નાશી ગયા, અને દમદંત રાજા જીત કરી પોતાના દેશમાં આવ્યો. એક વખતે રાજા ગોખમાં બેઠો હતો ત્યારે પંચવર્ણી વાદળાનું સ્વરૂપ વિચારતાં મનમાં વૈરાગ્ય થયો કે આ સંસાર પણ પવન વાતો હોય તે સમયના વાદળ સમાન ક્ષણિક—અસાર છે. એથી તુરત પ્રત્યેકબુદ્ધની

પેઠે દીક્ષા લીધી, પછી તે એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરતા કરતા એક દિવસે હસ્તિનાપુર નગરની બહાર આવી કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમા ઉભા રહ્યા એટલામા રાજવાડીમા જતા રસ્તામા પાંડવોએ દમદત્ત મુનિરાજને કાઉસગ્ગમા ઉભા દીઠા, તે વખતે લોકોના મુખથી એ દમદત્ત રાજા છે એમ જાણીને પાંડવોએ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી શુભભાવે ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઇ મુનિશ્રીને વન્દન કર્યું, અને ત્યાર પછી તે મુનિનુ રાજ્યાવસ્થામાનુ બલ અને અત્યારનુ ચારિત્રબલ જોઇને તેમની સ્તુતિ કરી તેઓ રાજવાડીમા ગયા પાછળથી કૌરવો આવ્યા તે વખતે તેમાના મોટા દુર્યોધને તે મુનિને તિરસ્કારપૂર્વક માઠા વચન ઉચારીને તેમના સામુ એક બીજોરૂ (ફલ) ફેકયુ રાજાનુ જોઇને સાથે બીજા સૈનિક અને લોકોએ પણ મુનિની સામે લાકડા પથરા ફેંકીને તે મુનિની ચારે તરફ એક ઓટલા જેવુ કરી દીધુ મુનિનુ શરીર ઢકાઈ ગયુ પાડવો રાજવાડીમાથી પાછા ફરતા જુએ છે તો મુનિ ઢકાઇ જવાથી દેખાયા નહિ એટલે લોકોને પૂછવા લાગ્યા કે ' અહિંથી મુનિ કયા જતા રહ્યા ?' લોકોએ કૌરવોની દુશ્ચેષ્ટા કહી સભળાવી, ત્યારે પાંડવોએ તુરત સેવકોને કહી લાકડા પથરા વગેરે કઢાવી નખાવી મુનિરાજને બહાર કાઢી નમસ્કાર કર્યા, અને પછી પોતાને સ્થાનકે ગયા મુનિરાજને પાંડવો તરફથી માન મળ્યુ અને કૌરવો તરફથી અપમાન મળ્યુ તોપણ ઉક્ત મુનિશ્રીએ બને ઉપર સમપરિણામ રાખ્યો

૪૩.

૨. સમયિક-સામાયિક-દયાભાવ ઉપર દૃષ્ટાંત'—

શ્રાવસ્તિ નગરીમા યજ્ઞદત્ત નામે બ્રાહ્મણ વસતો હતો તેણે વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધી, પણ દીક્ષા પાળ્યા સુધી કુલના મદનો ત્યાગ કરી શકયો નહિ, મરણ પામી દેવતા થયો, અને ત્યાથી ચ્યવી રાજગૃહી નગરીમા કુલ મદના યોગથી ચાડાલના કુલમા આવી ઉપન્યો જ્યારે તે ચાડાલણી થકી જન્મ્યો, ત્યારે તેજ નગરીમા ધનદત્ત શેઠની સ્ત્રીને છોકરા આવતા તે મરેલા આવતા તેથી પોતાને સતાન ન હોવાથી ગુપ્તપણે ચાડાલણીએ આપી દ્રવ્ય લઇ પોતાનો પુત્ર આપ્યો તે લઇ લીધો પછી તે છોકરો અનુક્રમે શેઠને ઘેર મોટો થયો અને નામ મેતાર્ય

પાડયું. જુવાન થતાં વાણીઆની આઠ કન્યા અને શ્રેણિક રાજાની એક કન્યા પરણ્યો. બાર વરસ સુધી દેવતા જેવાં સુખ ભોગવી દેવતાના વચનથી પ્રતિબોધ પામી શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. પછી ઘણા દેશમાં વિહાર કરતાં એક દિવસ રાજગૃહ નગરમાં સોનીને ઘેર આહાર લેવા આવ્યો. તે ઘરમાં સોનીએ શ્રેણિક રાજાને માટે દેવપૂજા સારૂ એકસો સાઠ સોનાના યવ ઘડીને મૂક્યા હતા, તેને તેટલામાં ક્રૌંચ પક્ષી આવી દાણાની ભ્રાંતિમાં ખાઇને ભીંત ઉપર જઇને બેઠો. સોની પણ સાધુને શુદ્ધ આહાર આપી ઘરથી બહાર આવ્યો, અને જ્યાં પાછો ઘરમાં જઇ જુવે છે તો ત્યાં સોનાનો એક પણ યવ દીઠો નહિ. ત્યારે તેણે સાધુને ચોર જાણી સોનીએ પૂછ્યું ' અહીં જવ પડ્યા હતા તે કોણ લઈ ગયું ? ' ત્યારે સાધુએ વિચાર્યું કે ' ક્રૌંચ પક્ષીએ ખાધા છે એવું જો હું એને કહીશ તો એ મારા વચનથી તે પક્ષીને મારી નાંખશે ' તેથી પોતે મૌન રહ્યા. સોનીને ક્રોધ ચડ્યો, અને લીલી વાધરથી મુનિનું માથું બાંધી તેને તડકે ઉભો રાખ્યો. આની વેદનાથી મુનિની આંખો નીકળી પડી, તેથી ઘણીજ વેદના થઈ, પણ મનમાં લેશમાત્ર દ્વેષભાવ આણ્યો નહિ. શુક્લ ધ્યાને ચઢતાં અંતગડ કેવલી થઈ મોક્ષે ગયા. આ રીતે પ્રાણાંત કષ્ટ પડે, તોપણ મનમાં જીવ દયાજ ધારે, પણ શરીરની કોઇપણ દરકાર ન કરે એ સમયિક સામાયિક.

૪૪.

૩. સમવાદ સામાયિક ઉપર દૃષ્ટાંત કથા.

તુરમણિ નામની નગરીમાં કુંભ નામે રાજા હતો, તેને દત્ત નામનો પુરોહિત હતો તે કાલિકાચાર્યનો ભાણેજ હતો. તે દત્ત પુરોહિતે પોતાના સ્વામી કુંભ રાજાને બલથી બાંધી બંધીખાને નાંખ્યો, અને પોતે રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યો. અનુક્રમે આજ નગરીમાં કાલિકાચાર્ય આવી ચોમાસું રહ્યા, તે વખતે દત્તપુરોહિત પોતાની માતાની પ્રેરણાથી ઉન્મત્તપણાએ આચાર્યને વાંદવા ગયો. ત્યાં જઈ ધર્મની ઇર્ષ્યાથી અને ક્રોધથી ગુરૂને પૂછ્યું કે ' હે મહારાજ ! યજ્ઞ કરવાથી શું ફલ થાય ? તે કહો. ' તે વખતે ગુરૂએ ધૈર્ય રાખી કહ્યું કે ' યજ્ઞનું ફલ તો હિંસા

છે, અને હિંસાનુ ફલ નરકપદવી છે ' દત્ત બોલ્યો 'હે મહારાજ! એની સાબીતી કઈ રીતે માલુમ પડે ?' ગુરૂએ ઉત્તર આપ્યો કે 'આજથી સાતમે દિવસે તુજને કુતરા ખાશે, અને તુ લોઢાની કુભી પાકમા પડીશ ' દત્તે ફરી પૂછ્યુ કે 'મહારાજ! તે કેમ મનાય ?' ગુરૂએ કહ્યુ 'વળી અકસ્માત્ તારા મુખમા વિષ્ટા પડશે અને આ મારી કહેલી વાત ખરી થાય તો તુ સમજજે કે નરક જવાની વાત પણ ખરી છે ' આ સાભળી ક્રોધ ચડાવી દત્તે ગુરૂને પૂછ્યો કે 'હે મહારાજ! તમે કેવી રીતે મરશો ? અને મરીને કયા જશો ?' ગુરૂએ કહ્યુ 'હુ સમાધિમરણ પામી દેવલોકમા જઈશ ' આ સાભળી દત્ત ક્રોધ કરતો થકો આચાર્યની પાસે સિપાઈઓની ચોકી મૂકીને પોતે ઘેર જઈ અત પુરમા છાનો ભરાઈ બેઠો. પછી મતિના ભ્રમથી સાતમા દિવસને આઠમો દિવસ ગણતો વિચારે છે કે સાત દિવસ ગુરૂના કહેવા પ્રમાણે પુરા થયા, અને મને કાઈ ન થયુ, માટે હુ આચાર્યના પ્રાણ લઈ મન શાત કરીશ ' આમ વિચારી ઘરથી બાહેર નીકળ્યો, તેવામા એક માલી તે નગરીમા પેસતો કાર્યાકુલથી પેટના રોગથી પીડાતો થકો રાજમાર્ગમાજ લઘુનીતિ વડીનીતિ કરી ઉપર ફુલ દાબી દીધા આ રાજમાર્ગ દત્તપુરોહિતે પણ ચાલવા માડ્યુ, એવામા દત્તના ઘોડાનો પગ તે માલીની વિષ્ટા ઉપર પડ્યો, તેથી વિષ્ટા ઉછળતા દત્તના મુખમા પડી તે વિષ્ટાના સ્વાદથી આચાર્યના વચન ઉપર ચમત્કાર પામતો, આજે સાતમો દિવસજ છે કે શુ ?!' એવુ સમજીને પોતે પાછો ઘોડો અત પુર તરફ વાળ્યો આટલામા તેના અત્યત દુરાચારથી ખેદ પામેલા એવા જે પ્રથમના મહેતા મુસદ્દી હતા તેણે જઈ કુભ રાજાને બદીખાનામાથી બાહેર કાઢીને રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો, અને દત્તપુરોહિતને પકડી બાધી લઈ કુભ રાજાને સોપી આપ્યો રાજાએ તેને કુભીમા ઘાલી તેની નીચે અગ્નિ સળગાવી પછી કુતરાને મોકલી કદર્થના કરાવી આવી રીતે દત્ત મરણ પામીને નરક ગયો કુંભ રાજાએ આચાર્યને ઘણુ સન્માન દીધુ, અને નગરમા લોક પ્રશસા કરવા લાગ્યા આ રીતે સત્યવચન ઉપર કાલિકાચાર્યનો દ્દષ્ટાત મનનીય છે

૪૫.

૪. સમાસ સામાયિક ઉપર ચિલાતીપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

રાજગૃહી નગરીમાં ધનદત્ત નામે વ્યવહારી (વાણીઓ) વસતો હતો, તેને ચાર પુત્ર અને પાંચમી સુસમા નામની પુત્રી હતી. તેને ઘેર ચિલાતીપુત્ર નામે દાસ (નોકર) હતો તે નિત્ય સુસમા પુત્રીને રમાડતો. એમ કરતાં એક દિવસ સુસમા કન્યાની સાથે તે દાસને દુરાચાર કરતો દેખીને શેઠે તેને ઘરની બહાર કાઢી મૂકયો, ચિલાતીપુત્ર જઇને એક ચોરની પલ્લી (પરૂ)ને વિષે રહ્યો. ત્યાં તે પાંચસો ચોરનો સ્વામી થયો. એક દિવસ ઘણા ચોરોની સાથે લઇને ચિલાતીપુત્ર રાજગૃહી નગરીમાં આવી ધનદત્ત શેઠના ઘરમાં ચોરી કરવા પેઠો અને સુસમા કન્યાનું તથા ઘણા ધનનું હરણ કરી બહાર નીકળ્યો. શેઠને ખબર પડતાં ચાર પુત્રને લઇને તેની પાછળ દોડયો, અને નગરનો કોટવાલ પણ દોડતો દોડતો પાછળ થયો. આગળ ચાલતાં માર્ગ કાપતાં શેઠ નજીક પહોંચ્યો કે તે ચોરે ડરથી સુસમા કન્યાનું માથું તલવારથી કાપી નાંખીને તેના ધડને અગ્નિમાં નાંખી દીધું. શેઠે ચિલાતીપુત્રનું આવું ભયંકર કામ તથા રૂપ જોઈને પાછો ફર્યો. હવે ચિલાતીપુત્ર એક હાથમાં માથું, અને બીજા હાથમાં લોહીથી ખરડાયેલ તલવાર લઇને ભયંકરરૂપે પર્વત ઉપર ચઢી ગયો ત્યાં માર્ગમાં મુનિરાજને કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં ઉભા જોઇને ચિલાતીપુત્ર બોલ્યો 'અરે મુંડ! તું મને ધર્મ કહે, નહિતો હું આ ખડ્ગથી તારૂં પણ માથું કાપી નાંખીશ!' આ સાંભળી મુનિરાજ પણ તેનું તેવું સ્વરૂપ જોઈ 'નમો અરિહંતાણં' એ પદ કહી આકાશમાં ઉડયા, અને ઉડતાં ઉડતાં કહેતા ગયા કે '૧. ઉપશમ એટલે ઉદય પામેલા ક્રોધનું ઉપશમન, ૨. વિવેક એટલે સત્ અને અસત્ વસ્તુનું વિવેચન–ભેદ, અને ૩. સંવર એટલે રૂડે પ્રકારે આશ્રવજલાદિનું નિવારણ કરવું એ ત્રણ પદમય ધર્મ છે.' આ સાંભળી ચિલાતીપુત્ર એ ત્રણ પદનો અર્થ વિચારવા લાગ્યો. વિચારતાં વિચારતાં તેમાંનો એક ગુણ પણ પોતાના આત્મામાં જોયો નહી; તે વખતે કન્યાનું મસ્તક તથા ખડ્ગને વેગળાં મૂકી સમ પરિણામ આદરીને ઉડી ગયેલા મુનિરાજના જ્યાં પગલાં હતાં ત્યાં પોતાના

પગ મૂળીને કાઉસગ્ગ ધ્યાને ઉભો રહ્યો ત્યાં લોહીની ગંધથી કીડીઓ તથા ધીમેલો આવી તેને કરડવા લાગી, અને સર્વ શરીર ચાલણી માફક કરી નાખ્યું તોપણ સમતાપરિણામ ચાલુજ રાખ્યો. ત્રીજે દિવસે કાલ કરીને દેવલોક ગયો. આવી રીતે થોડા અક્ષરમાં ઘણું તત્ત્વ જાણવું તે સમાસ સામાયિક ઉપર ચિલાતીપુત્રનું દૃષ્ટાંત કહ્યું.

૪૬.

૫. સંક્ષેપ સામાયિકપર દૃષ્ટાંત.

વસંતપુરમાં જિતશત્રુ રાજા હતો તેને એક દિવસ શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા થઇ. ચાર પંડિતોને બોલાવી શાસ્ત્ર સંભળાવવાનું કહ્યું. પંડિતોએ કહ્યું 'ઠીક છે, શાસ્ત્ર અમારી પાસે હાજર છે.' રાજાએ કહ્યું 'તમારી પાસે કેટલુંક શાસ્ત્ર છે?' ત્યારે પંડિતોએ કહ્યું કે 'અમારી પાસે ચાર લાખ ગ્રંથ છે.' રાજાએ કહ્યું 'એટલું બધું શાસ્ત્ર સાંભળવાની મને ફુરસદ નથી.' ત્યારે ચારે પંડિતોએ સારભૂત માત્ર એક શ્લોક બનાવીને રાજાને કહ્યો તે આ પ્રમાણે—

जीर्णभोजनमात्रेय', कपिल प्राणिनां दयाम् ।
बृहस्पतिरविश्वासम्, पंचाल स्त्रीषु मार्दवम् ॥

અર્થ—એમ ચારમાંનો આત્રેય એમ કહે છે કે 'જીર્ણ ભોજન કરવું એટલે પ્રથમનો કરેલો આહાર જીર્ણ થાય-પચી જાય ત્યાર પછી બીજો આહાર કરવો એ વૈદ્યક ગ્રંથનો અભિપ્રાય છે.' કપિલ એમ કહે છે કે 'સર્વ જીવના ઉપર દયા રાખવી-એ ધર્મશાસ્ત્રનો પરમાર્થ છે.' બૃહસ્પતિ એમ કહે છે કે 'કોઇનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ-એ ન્યાયશાસ્ત્રનો સાર છે.' અને પંચાલ એમ કહે છે કે 'સ્ત્રી જાતિ ઉપર કોમલ સ્વભાવ રાખવો પણ એનો અંત લેવો નહિ-એ કામ શાસ્ત્રનું રહસ્ય છે.'

આમ સાહિત્યકાર પંડિતોના દૃષ્ટાંતથી અક્ષર થોડા, અને તેમાં રહસ્ય મોટું સમાય એવી રીતે દ્વાદશાંગીનું સારરૂપ જાણવું તે સંક્ષેપ સામાયિક

૪૭.
૬. અનવદ્ય સામાયિકપર દૃષ્ટાંત.

એક સમયે ધર્મઘોષ આચાર્યના શિષ્ય ધર્મરૂચિ નામે સાધુ માસક્ષમણના પારણે નગરમાં આહાર અર્થે ફરતા ફરતા રોહિણી નામે બ્રાહ્મણીને ઘેર આવ્યા. ત્યારે રોહિણીએ કડવી તુંબડીનું શાક કર્યું હતું, તેને વિષ સમાન જાણીને ધર્મના દ્વેષથી સાધુને વહોરાવી દીધું. સાધુ સ્વસ્થાનકે લઇ આવી ગુરૂને બતાવ્યું. ગુરૂએ પણ વિષપ્રાય જાણી સાધુને કહ્યું કે 'એ આહાર નિરવદ્ય સ્થાને પરઠવી–મૂકી આવો.' ત્યારે ધર્મરૂચિ સાધુ પણ નિરવદ્ય સ્થાને જઇને પાત્ર ધરતી પર મૂક્યું. તે મૂકતાંજ તેમાંથી છાંટો બહાર નીકળ્યો. તેની પર કીડીઓ વળગી અને મરણ પામી. આ જાણી પાપથી બીતા સર્વ જીવ યોનીને સાથે ખમાવી ત્યાંજ બેસી તેણે કડવી તુંબડીનું શાકનું ભોજન કર્યું, એટલે તરતજ તેનું વિષ શરીરમાં પસર્યું તેથી સમાધિમરણ પામી દેવતા પણે ઉપન્યા. આ રીતે નિષ્પાપ–નિરવદ્ય આચરણ રૂપ અનવદ્ય સામાયિક.

૪૮.
૭. પરિજ્ઞા સામાયિકપર દૃષ્ટાંત.

ઈલાવર્ધન નગરમાં ધનદત્ત નામનો શેઠ વસતો હતો, તેને ધનવતી નામની સ્ત્રી હતી. બંનેને ઈલાદેવીની સેવા કરતાં એક પુત્ર થયો તેપરથી ઈલાચી પુત્ર તેનું નામ પાડ્યું. એક દિવસ તે નગરમાં નાટકીયા રમવા આવ્યા, તેનાં ટોળામાં એક નટવાની પુત્રી મહાસ્વરૂપવાન્ હતી, તેને જોઇને પૂર્વભવના સ્નેહથી તેની ઉપર ઇલાચીપુત્ર મોહ પામ્યો. પછી તત્કાલ પોતાને ઘેર આવી તે પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો કે 'હે પિતાજી! મને નાટકીઆની પુત્રી પરણાવો, નહિતો હું મરણ પામીશ પણ બીજી કન્યાને નહિ પરણું.' પિતાએ કહ્યું 'હે પુત્ર! એ નીચ જાતિ છે, અમે તને ઉત્તમ રૂપવંત વ્યવહારીયાની કન્યા પરણાવશું.' આમ ઘણું સમજાવતાં પુત્ર કોઇ રીતે માન્યો નહિ તેથી શેઠે નટ પાસે જઇ તેની પુત્રીનું માગું કર્યું. નટે કહ્યું 'અમારી નાચવાની કળા શીખી, તેમાંથી દ્રવ્ય એકઠું કરી અમારી નાતને પોષે તેને અમે

અમારી બેટી પરણાવીએ !' આ વાત પિતાએ ઇલાચીપુત્રને કહેતા તે પુત્રે અગીકાર કરી હઠથી ઘરમાથી નીકળી નટોની સાથે જઇ નટ બની સર્વ કળા શીખી હુશિયાર થયો પછી કેટલેએક કાળે નટવા સાથે બેનાતટ નગરમા ગયો ત્યાના રાજાને પોતાની કળા દેખાડવા સારૂ વાસ ઉપર ચઢી અનેક તરેહની રમત રમવા લાગ્યો અને નીચે નાટકીઆની પુત્રી વાસની પાછળ ઉભી ગીત ગાતી ગાતી ઢોલ વગાડતી જાય છે આટલામા રાજા પણ નટની પુત્રીનુ રૂપ દેખી મોહ પામ્યો મનમા વિચારે છે જે 'આ નટવો વાસ ઉપરથી જો નીચે પડી મરણ પામે તો આ નટવીને હુ મારા અત પુરમા લઈ જાઉં' હવે ઇલાચી-પુત્ર વાસ ઉપરથી ઉતરીને રાજાને સલામ કરી દાન માગવા માડયુ ત્યારે રાજાએ કહ્યુ કે 'તારુ નાટક બરાબર મે જોયુ નહિ, માટે તુ ફરીથી વાસ ઉપર ચડ' એમ ત્રણવાર તેને નાટક કરવા રાજાએ વાસપર ચડાવ્યો એવા અવસરમા એક મુનિરાજે આહારને વાસ્તે કોઈ એક ભાગ્યવત શેઠને ઘેર આવી ધર્મલાભ દીધો, ત્યારે તે શેઠની સ્ત્રી રભા સરખી સર્વ શણગારથી શોભિત થઈ ઉઠીને રૂડા ભાવથી સાધુને વદના કરી મોદકનો થાલ ભરી વ્હોરાવે છે, અને સાધુ પણ નીચી દૃષ્ટિ રાખી આહાર વ્હોરે છે, પરતુ તે સ્ત્રીની સ્હામે લેશ માત્ર નજર કરતા નથી આવુ મહામુનિરાજનુ સર્વ સ્વરૂપ વાસ ઉપર ચડેલા ઈલાચીપુત્રે જોયુ ત્યારે પોતે મનમા વિચારવા લાગ્યો કે 'અહો ! હુ મોહ જાળમા પડયો, પણ માગે તો એકે અર્થ સર્યો નહિ' આમ વૈરાગ્ય આણી અનિત્યભાવના ભાવતો ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવલ જ્ઞાન પામ્યો આ વખતે દેવતાએ કેવલ મહોત્સવ કર્યો વાસની લાકડીનુ સિંહાસન બની ગયુ આવુ દિવ્ય સિંહાસન જોઈ રાજાદિક નટવા નટવી સર્વ પ્રતિબોધ પામ્યા આ રીતે પરિજ્ઞા સામાયિકપર ઈલાચી-પુત્રનો દૃષ્ટાત

૪૯.

૮. પ્રત્યાખ્યાન સામાયિકપર દૃષ્ટાંત.

તેતલીપુર નગરમા કનકકેતુ નામે રાજા હતો તે રાજ્યના લોભથી પોતાને જેટલા પુત્ર થાવે તે મારી નાખતો આ રાજાને તેતલીપુત્ર

નામે મહેતો હતો, તેને પોટિલા નામે સ્ત્રી ઘણી પ્રિય હતી. એકદા પોતાની પોટિલા સ્ત્રીને અણમાનેતી કરી, તેથી તેને બોલાવે ચલાવે નહિ. એક દિવસે તેને ઘેર કોઇ સાધ્વી આહારને અર્થે આવી; ત્યારે તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે 'હે સાધ્વીજી! મારા ભરથારને વશ કરવાનો ઉપાય બતાવો.' સાધ્વીએ કહ્યું 'ધર્મ સેવન કરો, જેથી તમારા મનોરથ ફળશે.' પોટિલાએ સંસારથી વિરક્ત થઇ વૈરાગ્ય પામી પોતાના સ્વામિ પાસે દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા માંગી; ત્યારે તેણીને મહેતાએ કહ્યું કે 'તું સાધુપણું પાળી દેવતાની ગતિ પામી, જો મને પ્રતિબોધ દેવા આવે, તો હું દીક્ષા લેવાની તને આજ્ઞા આપું.' તે પોટિલાએ કબૂલ કરી દીક્ષા લઈ પંચ મહાવ્રત આદર્યાં. એવી રીતે શુદ્ધ મનથી ચારિત્ર પાલી સમાધિથી કાલ પામી દેવતાપણે ઉપની. હવે મહેતાએ રાજાની રાણી સાથે મળીને રાજાનો એક પુત્ર જન્મથકીજ છાનો રાખ્યો, અને તેને પોતાને ઘેર મોટો કરી સર્વ કળા શીખવી હુશિયાર કર્યો. આમ કરતાં કેટલેક દિવસે તે કનકકેતુ રાજા મરણ પામ્યો, તે વખતે મહેતાએ કનકધ્વજ કુમારને રાજગાદીએ બેસાડયો, અને રાજકાજ સર્વ પોતાના હાથમાં લીધું. અહીં રાજકાજમાં મગ્ન થયો થકો તે મહેતો ધર્મ કરવાની વાત ભૂલી ગયો. તે અવસરે પોટિલાનો જીવ જે દેવપણે ઉપન્યો છે, તેણે મહેતાનું એવું સ્વરૂપ જોઇને પ્રતિબોધવા સારૂ રાજાદિક સર્વ લોકનું મન મહેતા ઉપરથી ઉતારી નાંખ્યું! પ્રભાતે મહેતો રાજાની સભામાં ગયો, રાજાને સલામ કરી ત્યારે રાજાએ મોઢું આડું ફેરવ્યું; તેથી સભા માંહે કોઈએ પણ મહેતાને બોલાવ્યો નહિ, તે જોઈ મહેતે જાણ્યું જે આજ મારી ઉપર રાજા રીસાયો છે. પછી પોતાને ઘેર આવીને મરવાના અનેક ઉપાય કરવા માંડયા, પણ દેવતાએ સર્વ નિષ્ફળ કરી નાંખ્યા, ત્યારે તે મનમાં વિલખો થયો. તે વખતે દેવતા પ્રગટ થઇને પ્રધાનને કહેવા લાગ્યો કે 'અરે મહેતા! સંસારનું સ્વરૂપ એવું છે, કોઈ કોઇનું નથી. સૌ કોઈ સ્વાર્થના સગાં છે.' ઇત્યાદિ દેવતાનાં વચન સાંભળી પ્રધાન પ્રતિબોધ પામ્યો. દેવતા પોતાને સ્થાનકે ગયો. મહેતાએ પણ સંસાર અસાર જાણી સર્વ ઋદ્ધિ છાંડીને દીક્ષા લીધી. સાધુપણું પાળતાં દુષ્કર તપ કરી સર્વ પાપ ટાળી કેવ-

ળજ્ઞાન પામ્યો આ રીતે પ્રત્યાખ્યાન પરિહરનાં યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવારૂપ સામાયિકનુ દૃષ્ટાત

૫૦.

સામાયિકના પ્રકાર.

સામાયિકના ચાર ભેદ છે તે નીચે પ્રમાણે

૧ શ્રુત સામાયિક—'હુ આટલો અમુક પાઠ ભણી સપૂર્ણ મુખપાઠ કરીને ઉઠીશ' એવો નિયમ કરી બેસવુ તે

૨ સમ્યકત્વ સામાયિક—શુદ્ધ સમકીત પાળવુ તે

૩ દેશવિરતિ સામાયિક—બે ઘડી પ્રમાણ સામાયિક કરવી તે

૪ સર્વવિરતિ સામાયિક—આ સાધુ મુનિરાજ નિરતર સર્વથા પાળે છે તે આને ચારિત્ર સામાયિક કહે છે

વળી સામાયિકના બે ભેદ પાડી શકાય—૧ દ્રવ્યસામાયિક ૨. ભાવસામાયિક ભાવસામાયિક એટલે આત્માનુ સદા સર્વથા સમતાભાવને વિષે રહેવુ તે આ સામાયિક સર્વથા તો તેરમે ગુણ સ્થાનકે વર્તતા જીવન મુક્ત કેવલી વિષે ઘટે જૈન પરિભાષામા જેને 'યથાખ્યાત ચરિત્ર' એ નામથી ઓળખવામા આવે છે તે સપૂર્ણ ભાવસામાયિક, આ પ્રાપ્ત કરવાનુ પ્રબળ સાધન દ્રવ્યસામાયિક છે દ્રવ્ય સામાયિકમા નીચે પ્રમાણેની પ્રચલિત વિધિનો, તેમજ મોટા પુરૂષોના આત્માર્થ આ સબધ પ્રવર્તનનો સમાવેશ થાય છે દ્રવ્યસામાયિકની પ્રચલિત વિધિ પરમાર્થથી તપાસતા–વિચારતા તે પરમકલ્યાણનુ નિમિત્ત થાય છે એવી પ્રતીતિ થશે ભાવસામાયિકમા જે સર્વથા સમતા ભાન રાખવાનો છે તે સમતાભાવનુ સ્વરૂપ, અને તે કેવી રીતે થઇ શકે તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ હવે દ્રવ્યસામાયિકની વિધિ અને તેનો પરમાર્થ તપાસીએ

૫૧.

વિનય.

પ્રથમતો હમેશા સ્મરણમા રાખવાનુ છે કે 'વિનય મુલો ધમ્મો' એટલે વિનય એ ધર્મનુ મૂળ છે, ધર્મ પામવા અંર્થ ગુરૂના વિનયની

મોટી જરૂર છે. કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ ગુરૂગમ વગર થતી નથી એ આપણે વ્યવહારમાં જોઇએ છીએ. ત્યારે સામાયિક જેવી પરમાર્થને પ્રકટ કરનાર બાબતમાં તો ગુરૂની પૂરી આવશ્યકતા રહે એમાં નવાઇ શું? માટે આત્માને સમતાનો પરમ લાભ આપનાર એવા સામાયિક-રૂપ પવિત્ર શિક્ષાવ્રતનો જેણે ઉપદેશ કર્યો છે, જે એ સામાયિકમાં નિરંતર રહેલા છે એવા મહાત્મા ગુરૂની નિશ્રાએ તેના આલંબન તળે તેમના પ્રત્યે વિનયભાવ, બહુમાન, આદર, સહિત સામાયિક કર્તવ્ય છે. તેથી સદ્‌ગુરૂ સમીપે, અતિ દૂર નહિ, તેમ અતિ પાસે નહિ એમ બેસવું.

આથી વિશેષરૂપે શાસ્ત્રકારોએ સદ્‌ગુરૂ અથવા તેમની સ્થાપનાને સામાયિક લેતી વખતે તેમાં બધા મળી પ્રણિપાત–વંદનના "ઇચ્છામિ ખમાસમણ"ના પાઠનો ઉચ્ચાર કરી આઠવાર વંદન કરવાનાં કહ્યાં છે, અને ક્યારે ક્યારે તે "ઇચ્છામિ ખમાસમણ"ના સૂત્રના સંબંધમાં બોલતાં આગળ જોઇશું.

પર.
સદ્‌ગુરૂ મહિમા.

જે જે કારણો આત્મહિતનાં છે તે તે સદ્‌ગુરૂના શ્રીમુખથી વિધિ-પૂર્વક ધારવામાં, વિચારવામાં આવે, તો તે પરમકલ્યાણનાં કારણ થાય છે. તેમજ શાસ્ત્રને પોતાની મેળે વાંચવાથી જેટલું રહસ્ય મેળવી શકાય છે, તેથી અનંતગણું વધારે રહસ્ય જેણે શાસ્ત્રાર્થ વિચારી અનુભવ્યા છે, એવા સદ્‌ગુરૂ ગીતાર્થના આશ્રયે પ્રાપ્ત થાય છે. દરેક પ્રકારનાં જ્ઞાન મેળવવા માટે ગુરૂગમની જરૂર છે, તો પછી સામાયિક જેવા અદ્‌ભુત કલ્યાણકારી સાધન માટે તેની પ્રબલ જરૂર રહે એમાં પુછવુંજ શું? **શાસ્ત્રના શાસ્ત્ર ભલે મુખપાઠે થાય, પણ તેનું રહસ્ય પામવું તો જે રહસ્ય પામ્યા હોય તેના હાથથીજ બને.**

સામાયિકસૂત્રોના સંબંધે પણ જેટલો લક્ષ તેના પઠનપાઠન પર રાખવામાં આવે, તેટલો, બલકે તેથી પણ વધારે તેના અંદરના ઉચ્ચ આશય પામવા, તેનાં મનન અને નિદિધ્યાસન પર રાખવો એ પરમ ઉપકારક છે; તોપણ જેમાં ભગવાનનાં શ્રીમુખમાંથી વરસેલાં વચન–અમૃતનાં બિંદુ રહેલાં છે એવા તે પવિત્ર સૂત્રોના શુદ્ધ ઉચ્ચારથી જીભને

પવિત્ર કરવી તે પણ કલ્યાણકારક છે, અને તે પરંપરાએ પરમ સિદ્ધિમા પરિણમે છે માટે એવે પણ સામાયિકના સૂત્રપાઠો શુદ્ધ ભણવા, તે મુજબ સામાયિક કરવુ, તે સમજવાની ઇચ્છા રાખવી, ઇચ્છા સાથે સમજવાનો પ્રયાસ કરવો, અભ્યાસ પાડવો—આમ કરતા કરતા પણ રહસ્ય સમજાશે, અથવા રહસ્ય સમજવાના કારણો મળી આવશે વળી અક્ષરો અમુક અમુકની સાથે બોલવાથી અમુક શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી અક્ષરમા શક્તિ રહેલ છે મત્રના બળથી સાપ, વીંછી આદિના ઝેર ઉતારી શકાય છે, તેથી સામાયિકના પવિત્ર સૂત્રો તેના ઉચ્ચારથી વિશેષ અસરકારક અને લાભપ્રદ થઈ શકે છે

આ ઉપરથી કહેવાનુ તાત્પર્ય એ કે દરેક આત્માર્થીએ સામાયિક અવશ્ય કરવુ, બનતા લગણ યથાવિધિ કરવુ અને તેમ કરવા છતા પણ પૂર્ણ વિધિપૂર્વક થઈ ન શકે તો તેથી તેનો ત્યાગ ન કરવો, કારણ કે જે કરતો હશે તે હમણા નહિ તો પછી પણ સમજી શકશે, અને જે નહિ કરતો હોય તેને તે ભવિષ્યમા સમજવાનુ કારણ પણ ક્યાથી મળશે?—આમ ગણી સામાયિક કરવુ, અને તેની સાથે હમેશા લક્ષ અને ઇચ્છા, સામાયિકની વિધિ ગુરુગમથી જાણવા, સમજવા, અને સમજી તે મુજબ વર્તવાના રાખવા

૫૩.

આચારશુદ્ધિ.

ગુરુના વિનય સબંધી કહ્યુ હવે સામાયિક જેમ જેમ શુદ્ધ બને— રહે, તે માટે ત્રણ યોગ નામે મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિ રાખવાની બહુજ જરૂર છે મનશુદ્ધિ અને વચનશુદ્ધિ સબધી આગળ આપણે થોડુ પણ જેટલુ જોઇએ તેટલુ કહી ગયા છીએ, હવે આપણે કાયિક શુદ્ધિ કે જેને આચારશુદ્ધિ કહી શકાય, તે વિષે થોડુ કહીએ

આચારશુદ્ધિની જરૂર એટલા માટે છે કે તેથી વિચારશુદ્ધિ બહુ જલદી અને સારી રીતે થાય છે જેના આચાર સારા હોય છે, તેના વિચાર સારા હોય છે જેના વિચાર સારા હોય છે તેની વાણીપણ શુદ્ધ, મીઠી અને સત્ય હોય છે બાહ્ય આચાર શુદ્ધ હોય તો અતરગ આચાર શુદ્ધજ હોય એ સર્વમાન્ય નિયમ નથી, પરતુ સામા-

ન્યરીતે બાહ્યઆચાર શુદ્ધ અને અનુકરણીય ન હોય, તો બીજા માણસોને અંતરંગ શુદ્ધ વિચારનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા અને તે ઇચ્છા પાર પાડવાનો પ્રસંગ રહેતાં નથી; માટે બાહ્ય આચાર શુદ્ધ રાખવાથી ઘણા લાભ છે, અને તે વિચારીએ.

આ કાયિક–આચારશુદ્ધિમાં શરીરશુદ્ધિ, વસ્ત્રશુદ્ધિ, ઉપકરણશુદ્ધિ, સ્થાનશુદ્ધિ અને વિધિશુદ્ધિ એ સર્વેનો સમાવેશ થાય છે.

૫૪.

શરીરશુદ્ધિ.

અંગને સ્વચ્છ રાખવાથી મન પ્રફુલ્લ રહે છે, અંગમાં સ્ફુર્તિ આવે છે, અને ત્યારપછી જે ધાર્મિક ક્રિયા થાય છે, તે વિશેષ ઉત્સાહપૂર્વક થાય છે. શરીરશુદ્ધિ એટલે એકલું અંગ સ્નાનાદિથી મલ વગરનું રાખવું એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમાં ખાવાપીવાનો નિયમ, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, વ્રત પચ્ચખાણ વગેરે શરીરને નિયમમાં રાખનાર વિષયોનો પણ સમાવેશ થાય છે. શરીર અને મનને ઘણો ગાઢો સંબંધ છે. શરીરની શુદ્ધિથી મનમાં સારા અને ઉચ્ચ વિચારો–ભાવનાઓ આવે છે, તો સામાયિકમાં અંગની શુદ્ધિ જેટલે અંશે રાખવી ઘટે તેટલી રાખવી કર્તવ્ય છે.

૫૫.

વસ્ત્રશુદ્ધિ.

શરીરની શુદ્ધિ સાથે શરીરપર રાખવાનાં વસ્ત્રો પણ સ્વચ્છ–શુદ્ધ રાખવાની જરૂર છે. વસ્ત્રમાં ધોતીયું જોઇએ. તે પવિત્ર સાદું પણ સ્વચ્છ, અને અખંડ એટલે સાંધા વગરનું જોઈએ. ધોતીયામાં જરા પણ મલીનતા ન જોઇએ, તેમજ તે બીજા ઉપયોગમાં ન લેવું જોઇએ. તેને કંદોરો બાંધવો; ટાઢ સહન ન થઈ શકતી હોય તો તેથી શરીરના રક્ષણ માટે (કાઉસગ્ગ આદિમાં તો નજ જોઇએ) પછેડી, ધોતીયું કે શાલ રાખવી. શરીરસત્કાર, શોભાના ઘરેણાં આદિનો ત્યાગ કરવો. મુખ્યપણે જેથી શરીરમમતા છુટે અને સમતાભાવ પ્રગટે એવી રીતે સામાયિક કરવાનો અભ્યાસ પાડવો. (ઉપર જણાવેલાં કપડાં તથા નીચે જણાવેલ પુસ્તક આદિ ઉપકરણોમાં) જેના વિના ચાલી

શકે તેમ હોય તેના પરથી તો સામાયિકના કાળમા જરૂર મૂર્છા ઉતારવી-મૂર્છા ઉતારવાની ટેવ પાડવી એમ કરવાથી સમભાવે પરિષહ સહન કરવાનો અભ્યાસ પડશે, અને તે પરિણામે કલ્યાણકારી થશે, દ્રવ્ય, દેશ, કાળ, ભાવ જોતા જે મર્યાદા ગણાય તેના પહેરવેશમા સ્ત્રી પુરૂષે વર્તવુ યોગ્ય છે વસ્ત્ર શુદ્ધ, સફેદ અખંડ રાખવા શ્વેત (સફેદ, ધોળા) એ ઉજ્વળ, ભાવ સૂચવે છે, એટલે સામાયિકમા ઉજ્વળ નિર્મળ ભાવ રાખવા, અખંડ એ સામાયિક એકધારાએ યથાવિધિ કરવાનુ સૂચવે છે શુદ્ધ એ સામાયિકમા શુદ્ધ, નિર્મળ-વૃત્તિ રાખવાનો બોધ કરે છે સારા-નરસા પુદ્ગલની મન ઉપર અસર થાય છે, તો જેથી મનને નિર્મળ રહેવાનુ બને, તેને સારા વિચાર, સાત્વિક ભાવ સ્ફુરે એવા નિમિત્તો-સાધનો મેળવવા ઉપકારી છે નિશ્ચયનયથી સામાયિક ઉપર મુજબની જરૂર જોતું નથી, તથાપિ શુદ્ધ ભાવના નિમિત્તરૂપ શુદ્ધ દ્રવ્ય, શુદ્ધ વ્યવહાર જે શિષ્ટ પુરૂષોએ પ્રરૂપ્યા હોય અને આચર્યા હોય, તે પ્રમાણે વર્તવુ કલ્યાણકારી છે **"નિમિત્તવાસી આતમા મન મોહન મેરે"** તેમ આત્મા જ્યાં સુધી તેની સહજ સ્વભાવરૂપ સ્થિતિ ન થાય ત્યા લગણ નિમિત્તવાસી છે એટલે સ્વસ્વભાવમા આવવા પહેલા તેનાપર યોગ-કાળ સારા નરસા પુદ્ગલોની અસર થાય 'ઘર હિ વન હૈ, વન હિ ઘર હૈ' એમ કુપક અને મહેલ, ઘર અને વન એ જ્ઞાનીને સરખા છે એની અસર જ્ઞાનીને થતી નથી, પરતુ બાળ જીવોને શુદ્ધ દ્રવ્ય, સાધન પૂરતા, સારા નિમિત્તની પરમ જરૂર છે, અને એ હેતુએ બાળજીવોને ઉપકારક સામાયિકમા શુદ્ધ વસ્ત્રાદિનો વિધિ કહેલો છે

૫૬.

ઉપકરણશુદ્ધિ.

ઉપકરણ એટલે જે ઉપકારમા કામનુ છે તે તેની શુદ્ધિ એટલે તેને તેવા હેતુ સચવાય તેવી રીતે રાખવા તે

તેની જરૂર—[illegible] ગુરૂ[illegible] એમ સાબિત કરે છે કે સામાયિક [illegible] [illegible] એટલે તેમા [illegible] જરૂર છે [illegible]

રહેતી નથી; તો તેવા આગ્રહ કરનારાઓએ સમજવાનું છે કે પરમ નિર્ગ્રંથને યોગ્ય એવા નિશ્ચય કે ભાવ–સામાયિકમાં બાહ્ય ઉપકરણોની અપેક્ષા ન રહે એ ખરૂં છે, અને આત્માની પરમ સંવરરૂપ સ્થિતિ એજ સામાયિક છે, પરંતુ આ વિધિ જે બતાવેલ છે તે તો પરમ-જ્ઞાનીઓની બાળજીવો પ્રતિ નિષ્કારણ કરૂણાજ સમજવી. આત્મહિતના ઇચ્છનારા બાળજીવોએ તો એ વિધિ મુજબ કરવાથી બહુ પ્રકારના જેવા કે નીચે કહેલા લાભ થાય તેમ છે.

અ. કોઇપણ કારણવિશેષે આ પ્રમાણે કરવાની પરમ જ્ઞાનીની પવિત્ર આજ્ઞાનું આરાધન. ' આઆએ ધમ્મો ' પરમજ્ઞાનીની આજ્ઞા પાળવી એ ધર્મ છે.

બ. જે પરમાર્થહેતુએ એ વિધિ પરમજ્ઞાનીએ બતાવેલ છે તે પરમાર્થનો તે વિધિ પ્રમાણે આચરવાથી લાભ ભલે પછી બાળજીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના દોષથી તેનો પરમાર્થ–હાર્દ સમજી ન શકે.

ક. શરીર ધર્મ પૌદ્‌ગલિક છે, તેથી બે ઘડી બેસવાથી શરીરને અડ-ચણ પડે તો બીજીવાર તેમ થતું અટકે તેથી આસન ઉપર બેસવું તે ઠીક છે.

૫૭.

ઉપકરણો.

દ્રવ્ય સામાયિકમાં આવશ્યક ઉપકરણો નીચે પ્રમાણે છેઃ–૧. ચરવળો, ૨. કટાસણું, ૩. મુહપત્તી. ૪. પુસ્તકાદિ, ૫. સ્થાપનાચાર્ય, ૬. બીજી ઉપધિ.

૫૮.

૧. ચરવળો*.

આની જરૂર જયણા–યત્ના, જીવરક્ષા જાળવવા માટે છે. આત્મ-ર્થી–પ્રાણી સર્વે જીવને પોતાના જેવા ગણી તે પ્રતિ જેમ બને તેમ

* સામાયિક આદિ ક્રિયામાં પુંજવા–પ્રમાર્જવા માટે શ્રાવકો ઉનનો જે ગુચ્છો રાખે છે તેને ' ચરવળો ' કહે છે. સાધુઓ પણ જીવરક્ષા તથા પુંજવા–પ્રમાર્જવા માટે એવો મોટો ગુચ્છો રાખે છે તેને ' ઓઘો ' અથવા ' રજોહરણ ' કહે છે. ' ચરવળા ' નો વ્યવહાર પ્રાયઃ **ત**પગચ્છ સંપ્રદાયમાં છે. **અંચલગચ્છમાં** આવો ચરવળો નથી

સાચવી–સભાળીને દરેક કામમા તેઓને પરિતાપ ન ઉપજે એમ પ્રવર્તે–તો પછી સામાયિકમા તો વિશેષ વિશેષ ઉપયોગવત થઈ જયણા પાળવી જોઈએ ચરવળો એ જયણાનુ ઉત્તમ સાધન છે હાલતા, ચાલતા, બેસતા, ઉઠતા આજુબાજુ ભૂમિઆદિ પ્રમાર્જન માટે એ નિર્દોષ અને જીવને બચાવનારૂ સાધન છે, માટે એ અવશ્ય રાખવો જોઇએ તે ન રાખવાથી પ્રમાદનો સભવ છે અને પ્રમાદથી કર્મબધન થાય છે વળી બહાર શરીર આદિ જયણાપૂર્વક પુજવા પ્રમાર્જવામા આત્માને પ્રતિક્ષણે પુજવાનો હેતુ રહેલો છે

હવે આનુ બીજુ નામ રજોહરણુ છે તેનો અર્થ એ થાય છે કે રજનુ હરણુ કરનાર તે રજોહરણુ આ રજ બે પ્રકારની કહી છે, એક બાહ્યરજ અને બીજી અભ્યતરરજ બાહ્યરજ તે પૃથિવીની રજ વિગેરે, અને અભ્યતર એટલે બધાતા કર્મરૂપી રજ કારણુ કે પંચવસ્તુક ગ્રથમા કહ્યુ છે કે–

"हरइ रय जीवाणं बज्झं अब्भंतरं च ज तेण रयहरणंति पवुच्चइ"

સસ્કૃત ટીકા–**रजो जीवानां बाह्यं पृथिवीरजः प्रभृतिकं अभ्यंतरञ्च वध्यमानकर्म्मरूपं हरति–अपनयति यस्मात् तेनकारणेन रजोहरणं इति प्रोच्यते ।**

અર્થ—રજ એટલે જીવોની બાહ્ય તે પૃથિવીની રજ આદિ, અને અભ્યતર એટલે બધાતા કર્મરૂપી રજ તેને હરે છે–અપનયન કરે છે તેથી તેનુ નામ રજોહરણુ કહેવાય છે

રાખતા, એમા પુજવા–પ્રમાર્જવાની ક્રિયા પાથરણા (આસન) વડેજ કહે છે અને તે પાથરણાને 'પૈઠણુ' અથવા 'પ્રોચ્છનક' (પુજનાર) એવુ નામ આપેલ છે દિગબરો મોરપીછ રાખે છે સ્થાનકવાસી શ્રાવકો નાનો ઉનનો ગુચ્છો રાખે છે 'ચરવળો' એ રૂઢ શબ્દ છે એના મુળ ધાતુ પર્યાય શુ હશે તે સમજાતુ નથી 'ચરવળો' એ શબ્દ (૧) 'ચાર–વળો' અથવા (૨) 'ચર–વાળો' એમા રહેલા આશયને લઇ તો નહિ યોજાયો હોય? (૧) ચાર–વળો અર્થાત્ જેમા ચારવળ છે એ 'ચરવળો' અથવા (૨) 'ચર–વાળો' અર્થાત્ હરો, ફરો, ઉઠો કે બેસો એ આદિ ક્રિયામા વાળો, પુજો, પ્રમાર્જો (આ રીતે એક વિદ્વાન મને પત્રદ્વારા જણાવે છે)

મો. દ. દેશાઈ

૫૯.

૨. કટાસણું.

કટાસન. આનો અર્થ કટ એટલે સાદરી અને તેનું આસન. એટલે તે શુષ્કદર્ભાસન જોઇએ. છેવટ તે ઉનનું હોવું ઘટે છે. ઉનનું તથા જાડું હોવાથી એપર જીવજંતુ ઓછા આવવાનો, ભરાઇ રહેવાનો સંભવ છે, તેમજ તેમનું રક્ષણ થાય તેમ છે. આથી ઉનથી બનતાસુધી ઓછી જીવહિંસા થાય છે.

કટાસણાને કેટલાએક પથરણું, પોંચણું (પ્રોંચ્છનક) કે આસનીયું કહે છે. કટાસણું લગભગ એક ગજ કે દોઢ હાથ લાંબુ અને હાથ સવાહાથ પહોળું હોય છે (૧) આથી એ પથરણું પરિમિત–મર્યાદિત હોવાથી સામાયિક કાળમાં બેસે તેટલો વખત પથરણા જેટલુંજ ક્ષેત્ર મોકળું ગણાઇ બીજાનું પચ્ચખાણ થઈ શકે છે, તેથી ક્ષેત્રાવગાહ નિ· યમિત થઇ શકે છે, એટલે તેટલે અંશે દેશાવકાશનો લાભ મળે છે.

(૨) બીજું વખતપરત્વે એ પ્રતિબંધ તથા અડચણ દૂર કરવાનું સાધન થાય છે, એટલે કે કોઇ એવા પથરણા વિના એમને એમ સામાયિક લઇ બેસે, તેને બહારની અડચણો નડશે. ગમે તે જાણે અજાણે બોલાવશે ત્યારે બીજો જે પથરણાપર બેઠેલ હશે, તેને બહા- રના માણસો સામાયિકમાં અથવા બીજી ધર્મ ક્રિયામાં છે, એમ ગણી કાંઇપણ અડચણ નહિ કરે.

મુખ્ય વૃત્તિએ તો પૂર્વ કાળના પરમજ્ઞાની ગુરૂઓએ નિર્દેશેલ કટાસણા વિના સામાયિક કહ્યુંજ નથી; એટલે એવા કટાસણા વિના સામાયિક કરનારને આજ્ઞાભંગનોજ દોષ લાગે છે.

આપણે ઉપકરણની જરૂરના કારણો જોઇ ગયા છીએ તેજ કારણો અહીં લગાડીએ તો કટાસણાથી સૂક્ષ્મ, પરમ અને વિનયથી યુક્ત એવો પવિત્ર ધર્મ આરાધી શકાય છે, અને બીજું આપણ બાળજીવોને ન· જરમાં ન આવી શકે એવા અનેક પરમાર્થ–હેતુ ઉપરાંત એક પરમાર્થ લાભ તો આપણે એ જોઇએ છીએ કે પ્રોંચ્છનક કે કટાસણું વાપર- વાથી આપણે અમુક ધર્મ ક્રિયામાં બેઠા છીએ એવું સમજી બીજા

માણુમો આપણુને આપણા ધર્માનુષ્ઠાનમા—ધર્મની ક્રિયાના વિના કારણ ખલેલ ન પહોચાડે આવી રીતે પ્રોચ્છનકને ઉદ્દેશી સામાન્યપણે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ કે પરમજ્ઞાનીઓએ નિર્દેશેલ—આચરેલ (જેનો બીજા કોઇ જ્ઞાનીએ નિષેધ ન કર્યો હોય તે) વિધિ પ્રમાણે વર્તવાથી અનેક હિત છે, અને સમજ્યાવિના તેની ઉપેક્ષા કરવામા અનેક અહિત છે.

૬૦

૩. મુહપત્તી.

મુખ વસ્ત્રિકા—એટલે મુખને આડે રાખવાનુ વસ્ત્ર આને સામાયિકમા મુખથી ઉચ્ચાર કરતી વખતે ચાર આગળ છેટે રાખવી જોઇએ આમા અનેક પરમાર્થ રહેલા છે તેમાના થોડા આપીએ

૬૧

મુહપત્તિના હેતુ.

(૧) મુખ્ય તો એકે મુહપત્તી આપણુને એવો પારમાર્થિક બોધ આપે છે કે સાવદ્ય—પાપરૂપ વચનથી, વિચાર વિનાના બોલવાથી અને કર્મજનક વાણીના ઉચ્ચારથી વિરમવુ—અટકવુ, વચન ઉચ્ચારતા ઉપયોગ રાખવો, ભાષાસમિતિ જાળવવી, વચન ગુપ્તિ આચરવી, ઉત્સૂત્ર, અસત્ય, કે અપ્રિય વચન ન ઉચ્ચારવા, પરમાર્થ અહિત રૂપ અપ્રિય અસત્ય બોલ ન કાઢવા

(૨) બીજી રીતે વિચારતા મુહપત્તીથી જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનોપકરણને થુક ન ઉડે એ રૂપે **વિનય** સચવાય છે, એ રૂપે થતી આશાતનાનો ત્યાગ થાય છે ઉઘાડે મુખે બોલવાથી, વચન ઉચ્ચારવાથી, પાસે પડેલ વસ્તુને થુક ઉડવાનો સભવ છે સામાયિકમ સામાન્યરીતે પુસ્તક, પાટી, નોકરવાળી એ આદિ જ્ઞાનોપકરણો તથા સ્થાપનાચાર્ય વગેરે સમીપમા હોવાથી તે પર થુક, મલિન શ્વાસ ઉડવાનો સભવ છે, તેથી તે આશાતનાનુ કારણ છે આ આશાતના ટાળવાનુ મુહપત્તી એ એક સાધન છે

(૩) મુહપત્તીનો **વિવેકથી** ઉપયોગ કરવામા આવે તો *સપાતિમ ત્રસ જીવોના રક્ષણનો પણ એથી લાભ મળે છે

---

* ઉડતા મોમા પડે તેવા જેવા કે ડાસ, મચ્છર આદિ.

(૪) વળી વૃદ્ધ આમ્નાયમાં મુહપત્તીની પડિલેહણ તથા તે વડે અંગની પડિલેહણના પચીશ પચીશ મળી પચાશ પરમાર્થરૂપ બોલ છે કે જે આગળ કહેવામાં આવશે તે કાલદોષને લઇ કે પ્રમાદ કે અજ્ઞાનને લઇ હાલ એ વિધિ પ્રમાણે ક્વચિતજ થતું જોવામાં આવે છે, પણ ધીરજથી એ પચાશ બોલો વિચારી, તે વિચારવાની સાથેજ મુહપત્તીની પ્રતિલેખના (પડિલેહણ) કરવી તે બહુ ઉપકારક છે.

૬૨.

૪. પુસ્તકાદિ.

ઉપર કહેલ ઉપકરણ સિવાય પુસ્તક, ચાપડો, નોકરવાળી આદિ જે સાધનોથી સામાયિકી કાળ સુખરૂપ નીવડે, સમતાનો લાભ મળે, જ્ઞાનમાં વધારો થાય, આત્મા નિર્મળ થાય એ વગેરે પાસે રાખવાં. પોતાને જે વાંચવું, વિચારવું, ગણવું હોય તે સામાયિક લેવા પૂર્વે પાસે રાખવું, કે જેથી સામાયિક લીધા પછી બનતાં લગણ ચળ–વિચળ પરિણામ ન થાય, અથવા ઉઠવું ન પડે.

૬૩.

ધર્માભ્યાસ.

પુસ્તકો એ સામાયિકના કાળમાં ઉપકરણ છે, તો તેનો ઉપયોગ કઇ રીતે કરવો એ પણ સાથે કહેવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી તે સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી તત્ત્વ પમાતું નથી. તો વાંચન શું છે? તેનો અર્થ, ઉદ્દેશ, અને ક્રમપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી સત્ય જ્ઞાનનો વિકાસ થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તૂટતાં તે જ્ઞાન સ્થાયી રહે છે.

વાચના—આ સંબંધે વિદ્વાનોએ જે લખ્યું છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. હમણાં દિવસે દિવસે વાચનનો વિસ્તાર વધતો જાય છે, અને વાંચવાની રૂચિ વધારનારા લેખો, નિબંધો, પુસ્તકો પણ વધતાં જાય છે. આ વાત સંતોષ ઉપજાવનારી છે, તોપણ આપણે શું વાંચીએ છીએ, કેવી રીતે વાંચીએ છીએ એતો વિચાર કરવાની બહુ જરૂર છે.

શરીરને પુષ્ટ બનાવનાર ભોજનમાં આપણે અનેક રીતે પરીક્ષા કરીએ છીએ, પણ મન તથા આત્માને પુષ્ટી આપનાર જે વાચન તેની

યથાયોગ્ય પરીક્ષા આપણે કરતા નથી આપણી પાઠશાળામા જઇ જોઇશુ તો ત્યા પણ એવુજ માલૂમ પડે છે કે 'સામાયિક સૂત્ર,' 'પ્રતિક્રમણ સૂત્ર,' 'જીવ વિચાર' 'નવ તત્ત્વ' આદિ પુસ્તકોની યોજના અભ્યાસ ક્રમમા કરવામા આવેલી હોય છે, પણ તેનુ જ્ઞાન સર્વબાજુનુ, હેતુ અને ઉદ્દેશ સાથે, દરેકે દરેક અગના જ્ઞાનપૂર્વક ઉંડુ અને સમજ તથા ખોજ પૂર્વક આપનામા આવતુ નથી પરીક્ષામા પાસ થવા માટે ગોખીને, મોટે રાખીને એટલે ગમે તે રીતે પરીક્ષામા ઉત્તર આપવા જેટલી તૈયારી કરવામા અને કગવવામા આવે છે, તેથી ઉપરટપકેનુ, ગોખણીયુ અને માત્ર સપાટી ઉપરનુ જ્ઞાન અપાતુ અને લેવાતુ જોવામા આવે છે આમ થાય છે તેથી શિક્ષણનો હેતુ કે જે બાલકના મનનો વિકાસ કરાવી તેને વિચારતા શીખવવુ એમ છે તે ઉધો વળે છે

કેટલાકો કોઇપણ વિષયનુ સમગ્ર જ્ઞાન એકદમ હાથ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, આથી પુસ્તક હાથમા લીધુ, પહેલુ પાનુ જોયુ, છેલ્લુ પાનુ જોયુ, વચમા આમ તેમ ઉથામ્યુ અને તે સબધી અમુક અભિપ્રાય બાધી તેને ઉચ્ચુ અભેરાઇપર—એક ઠેકાણે મૂકી દીધુ—આવો પ્રચાર પડી ગયો છે આથી આવા માણસોમા આળસ, બેપરવા, અને તેમ છતા પોતાની બુદ્ધિનુ અભિમાન રહ્યા કરે છે

બીજાઓ એમ માને છે કે વાચન ફક્ત વખત ગાળવા માટે છે, તેથી રેલવેમા, ગાડીમા કે ઘરમા બેઠા સૂતા, અરે! સામાયિક જેવી પવિત્ર ક્રિયાના કાળમા પણ 'વખત જવા' માટે પુસ્તકો રાખે છે—વાચે છે આથી વખત મળ્યે ગમે તેમ વાચી જવાય છે, અને વિચારવાનો વખત રહેતો નથી આની જ્યા સ્થિતિ છે ત્યા વાચવામા કથા, વાર્તા વિગેરે ઝડપથી વચાય તેવા પુસ્તકો હોય છે, જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાન તથા ગહન વિચારના ગ્રથોને વાચવા વિચારવાનો અવકાશજ રહેતો નથી, એટલુજ નહિ પણ જે નિરર્થક રસિક વાચનમા ગણાય છે, તેમા પણ તેના સ્વરૂપને અનુસરીને કે તેને સપૂર્ણ જાણવાને કાંઇ વિચારવામા આવતુ હોય તેમ પણ જણાતુ નથી

સારા વિષયોની સખ્યાના અભાવે, અને નકામા વિષયોનુ વાચન અપ્રમાણિક મતાને લીધે, તથા જે રસિક વાચન છે તેમા પણ બહુ

ઉંડાઈ ન પામવાને લીધે વાચકોના જીવનમાંથી, વ્યાપારમાંથી, વિચારમાંથી, આચારમાંથી ગાંભીર્ય અને વિવેક દેખીતી રીતે ઓછાં થતાં જાય છે. અભિમાન, તથા સંકુચિત મન વધતાં જાય છે.

વાચનનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે જીવન અને તેના ઉપયોગ, અને નિર્વાહ તથા તેના સ્વરૂપ વિષે—જીવતત્ત્વાદિક વિષે ગંભીરતાથી વિચાર કરવો, અને તે વિચારને અનુસરી મહત્ કાર્યોમાં પ્રવેશ કરવાનાં સાહસ, આગ્રહ અને પરાક્રમ પોતાના ચારિત્રમાં પળે પળે બતાવવાં. વાચનમાંથી ગંભીર વિચારને જન્મ આપવાનો છે, અને તે ગંભીર વિચાર કાર્ય સિદ્ધિનો રહસ્ય માર્ગ છે.

આ ગંભીર વિચાર પ્રાપ્ત થાય તે માટે વાચન પણ તેવા પ્રકારનું હોવું જોઇએ. આપણું વાચન એજ આપણા જીવનનું ખરૂં પ્રતિબિંબ છે. તેથી માણસ કોની સાથે રહે છે અને શું વાંચે છે તે કહો એટલે તે કેવો છે એ કહી સકાશે એમ જે જ્ઞાનીએ કહ્યું છે તેણે સત્ય કહ્યું છે.

હવે સામાયિકના કાળમાં ધર્મનો અભ્યાસ કરવા માટે કયા પુસ્તકો વાંચવા જોઈએ તેનો ક્રમ આગળ ‘સામાયિકનો કાળ કેમ ગાળવો’ એ મથાળા નીચે આપીશું.

પુસ્તકની સાથે અથવા તેના અભાવે નવકારવાળી એ પણ ઉપકરણ છે. તેના સંબંધમાં જે સઝાય છે તે નીચે આપી છે.

૬૪.

નોકારવાળીની સઝ્ઝાય.

ઢાલ.

એક નારીરે, ધર્મ તણે ધુરિ જાણિયે; તસ મહિમારે, મનરંગે વખાણિયે;
તેહ નારીરે, આપણડે મન આણિયે; ષટ્ દર્શનીરે તે પણ સઘલે માની એ.—૧

ત્રુટક.

માનીએ પણ નારી રૂડી, નહિં કૂડી તે વલી;
કરકમલ કીજે કાજ સીઝે, ધ્યાન ધરિયે મન રૂલી,
ત્રિભુવન સોહે રૂપ મોહે, દેવદાનવ કર ચડી;
નોકરવાલી મુહપત્તિને, આદિ પુરૂષે આદરી—૨.

ઢાલ

જિનશાસનરે, નોકરવાલી સહુ કહે, પરશાસનીરે, જપમાલી કહી સવિ ગણે,
તુરકાણેરે, તસબી બોલે મન રૂલી, અક્ષમાલારે, નામ કહિયે ચોથુ વલી—૩

ત્રુટક

તસનામ લીજે કામ સીઝે, લોક બૂઝે અતિ ઘણા,
દરશન દીઠે દુખ નીઠે, પાપ જાયે ભવતણા,
હરિ હર પુરંદર મકર મુનિવર, હાથે રૂડી દીસએ,
નોકરવાલી હાથ લેતા, દેવ દાનવ તૂસએ—૪

ઢાલ

એક મોહેરે, મૂરતિ મોહન વેલડી, સોહામણીરે, ચતુરપણે તે ગુણે ચડી
હોય ચોપનરે, મલી કરી અષ્ટોત્તરી, ધ્યાન ધરિયેરે, તરિયે ભવસાયરવલી—૪

ત્રુટક

ભસાર તરિયે ધ્યાન ધરિયે, તરિયે ભવસાયર વલી,
નોકરવાનો ધ્યાન ધરતા, મુક્તિ પામે કેવલી,
સવિ આરાપુરી કર્મચૂરી, મહેરે મોહે મન રૂલી
કહે કવિઅણ સુણો લોકો, આરાધો એકમન વલી—૬

અર્થ—સમસ્ત અગમ્યાને એક આ (નોકારવાળી) છે તેથી તેનો મહિમા મનથી રંગે વખાણીએ તે નારીને મનમા લાવીએ, અને તેને જે જૈન દર્શન-ધર્મ છે તે ગમા પણ માને છે—સ્વીકારે છે ૧

તે નારીને આપણે રૂડી માનીએ, વળી તે કૂડી નથી કરકમલમા લેવાથી કાર્ય સીઝે છે-કાર્ય સાધ્ય થાય છે તેથી મનને પ્રમોદમા રાખી ધ્યાન કરવુ ઈષ્ટ છે ત્રણે લોકમા શોભતી રૂપના મોહથી દેવ અને દાનવના હાથમા પણ ચડી છે અને આદિપુરૂષ એવા શ્રીઋષભનાથે નોકારવાળી અને મુદ્રપત્તિની પ્રવૃત્તિ કરી છે ૨

આ ખીને જિન ધર્મમા આ નોકારવાળી કહે છે, બીજા ધર્મા તેને જપમાળા કહી ગણે છે મુસલમાનો (તુરક) આનંદી મને તેને તસબી કહે છે, આ સીવાય ચોથુ નામ અક્ષમાળાપણ છે ૩

---

* [illegible] ઓ ., નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય મીમાંસક, અને જૈન

તેનું નામ લેતાં કામ સીઝે છે, અને ઘણા લોકો બૂઝે છે; તેનાં દર્શન કરવાથી દુઃખ નાશ પામે છે, અને ભવનાં પાપ જાય છે. હરિ (વિષ્ણુ), હર (શિવ), પુરંદર (ઇંદ્ર) અને સર્વ મુનિવરોના હાથમાં તે માલૂમ પડે છે; તે નોકારવાળી હાથમાં લેતાં દેવ દાનવ તુષ્ટમાન થાય છે. ૪

તે એક મોહનવેલી મૂર્તિ શોભે છે, સોહામણી થઇ ચતુરતાથી ગુણ એટલે દોરા ઉપર ચડેલી છે. તેમાં પારા એ ચોપન મળી એકસો આઠ છે, તેનું ધ્યાન ધરવાથી ભવસાગર પણ તરાય છે. ૫

ધ્યાન ધરીએ, તેથી સંસાર તરીએ એટલુંજ નહિ પણ ભવસાગર પણ તરી શકીએ છીએ. કેવલી ભગવાન્ પણ નોકારવાળીનું ધ્યાન ધરતાં મોક્ષ પામે છે. તે કર્મના ચૂરા કરી સર્વ આશા પૂરનારી છે, અને મનને આનંદ આપતા સ્વાભાવિક રીતે શોભે છે. માટે કવિ **કવિયણ** કહે છે તે હે લોકો! આ સાંભળીને તેને એક મનથી આરાધો. ૬

નોકરવાળી એ નામ તેનાથી નવકારનો જપ કરાય છે તેથી પડ્યું છે. તેમાં ૧૦૮ પારા હોય છે, તે નવકારમાં સ્મરાતા પંચ પરમેષ્ટીના બધા મળીને થતા ૧૦૮ ગુણો સૂચવે છે. વળી તે ૧૦૮ ની સંખ્યા એવું પણ સૂચવે છે કે જગત્માં ત્રણ પાપક્રિયા છે. ૧ પાચ્ય એટલે બળવાની ક્રિયા ૨ ભેદ્ય–ભેદવાની ૩ છેદ્ય–છેદવાની. આ ત્રણે ક્રિયા ન કરવી, ન કરાવવી, ન અનુમોદવી એમ તેના નવ પ્રકાર થાય છે. તે વળી મનથી, વચનથી, કાયાથી એટલે સત્તાવીસ થયા અને તે દરેક ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચારથી ગણતાં બધા મળી ૧૦૮ પ્રકાર થાય છે, અને મેળના પારા ત્રણ હોય છે તે ઉપરની પાચ્ય, ભેદ્ય, અને છેદ્ય એ ત્રણ ક્રિયા સૂચવે છે. એમ ૧૦૮ પ્રકારની પાપક્રિયા દૂર કરવાનું સાધન નવકારવાળી છે, એમ કોઈ વિદ્વાન કહે છે.

૬૫.
ઉપકરણ કે અધિકરણ.

ઉપર જણાવેલા સાધનોને ઉપકરણ એટલે ઉપકારનાં કારણો કહેવામાં આવે છે કારણ કે તે સામાયિકના હેતુએ છે, અને તેથી સમતાનો લાભ મળે છે. જો તેમ ન થતું હોય તો તે ઉપકરણ નથી પણ

અધિકરણ એટલે હિંસાના કારણ છે, એટલે કે ઉપર જણાવેલા હેતુ ભૂલી જવાય, અને હેતુ પ્રત્યે દૃષ્ટિ રાખ્યા વિના અધપરપગથી એમ કહેવામા આવે કે આમજ જોઈએ, અને એથી કદાગ્રહ બધાઈ જાય તો તે અધિકરણોજ લેખાય

૬૬.
ઉનની ઉપયોગીતા.

ઉપર જણાવેલા સાધનોમાના ચટવળો, કટાસણુ આદિ ઉનના ગખવા જોઇએ, અને તેના કારણો એ છે કે —

(૧) ઉનમા સુતર કરતા વધારે ગરમી રહેલી છે, અને તેની શારીરિક યોગ ઉપર, ચળ વિચળપણાપર, પરિણામે મનોયોગ ઉપર પણ સારી અસર છે

(૨) કાપડની બનાવટમા જેટલો આરંભ વગેરે દોષ લાગે છે તેટલો ઉનમા સભવતો નથી કારણકે કાપડ કર્પણ વગેરે મહારંભ પછીજ બને છે, જ્યારે ઉન બકરા કે ઘેટાના વાળ છે આ કારણથી ઉનને પવિત્ર ગણેલુ સભવે છે આ કારણસર દેવપૂજન વગેરેમા અશુચિદોષ નહિ લાગવામા ઉનને મુખ્ય ગણ્યુ છે

૬૭.
૫. સ્થાપનાચાર્ય.

સામાયિક વગેરે સવ ધર્મક્રિયાઓ સસાક્ષિક એટલે સાક્ષી રાખીને કરવામા આવે તો વધારે દૃઢ થાય છે જગતમા પણ સસાક્ષિક વ્યવહાર થાય તો તે નિશ્ચલ ગણાય છે ન્યાયસ્થાનોમા પણ સસાક્ષિક બાબતની સિદ્ધિ થાય છે તેની રીતે સામાયિકમા આપણે કહી ગયા છીએ કે ગુરૂની સાક્ષી રાખવી એટલે તેમની સમીપે, અતિ દૂર નહિ તેમ અતિ પાસે નહિ એમ બેસવુ, સદ્દગુરૂના અભાવે તેમના ચિત્ર, કે અન્ય સ્થાપના સન્મુખ કારણકે શ્રી વિશેષાવસ્યકમા કહ્યુ છે કે ' ગુરૂ વિરહમી ઠવણા " એટલે સજ્જન મૂર્તિરૂપ પવિત્ર સદ્દગુરૂના વિરહે તેઓની સ્થાપના કરવી એટલે સ્થાપનાચાર્ય સ્થાપવા સ્થાપના બે પ્રકારની કહી છે સદ્‌ભાવ સ્થાપના એટલે આમા કળા પ્રમાણે ગુરૂની મૂર્તિ તથા પ્રતિમાદિકની આકાર સહિત સ્થાપના અને (૨)

બીજી અસદ્ભાવ સ્થાપના એટલે આકૃતિ વગર કોઈ પણ પવિત્ર પદાર્થ જેવા કે અક્ષ વગેરેની નામે અક્ષ, વરાટક (કોડા), કાષ્ટ (ડાંડા પાટી વગેરે કાષ્ટના ઉપકરણો), પુસ્તક, વગેરેનું સ્થાપન કરી તેમાં ગુણોનું આરોપણ કરવું તે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરીએ તો સદ્ગુરૂની સ્થાપનાના અભાવે ઉંચા પવિત્ર આસન ઉપર સદ્ગુરૂના મુખથી ઝરેલા પવિત્ર વચનામૃતરૂપ પુસ્તકાદિ જ્ઞાનોપકરણ (કે જે એક પવિત્ર સ્થાપનાજ છે તે) મૂકી તેમાં સદ્ગુરૂની ભાવના કરી તે સન્મુખ, પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા સન્મુખ કહેવામાં એક એવો પરમાર્થ પણ રહેલો છે કે, પૂર્વ દિશા તે દિશામાં ઉદય પામતા સૂર્યનું સ્મરણ કરાવવા સાથે મારા પવિત્ર સદ્ગુરૂ પણ એ સૂર્યની પેઠે પ્રકાશરૂપ, જ્ઞાનરૂપ, છે; તેમજ ઉત્તર દિશા તે દિશામાં રહેલા મોટા અને અચળ મેરૂનું સ્મરણ કરાવવા સાથે મારા સદ્ગુરૂ પણ એ મેરૂની પેઠે ઉદાર, ઉચ્ચ, ધીર, અચળ, અડોળ વૃત્તિવાળા છે. આ રીતે સ્થાપનાચાર્ય મહાન્ ઉપકારક છે તેથી તેમને પણ ઉપકરણરૂપે ગણ્યા છે.

૬૮.

સ્થાનશુદ્ધિ.

સામાયિક શુદ્ધ સ્થાને કરવું જોઇએ. શુદ્ધ સ્થાન એટલે સ્થાનશુદ્ધિને અને સમતાને ઘણો નિકટ સંબંધ છે. આ સ્થાનમાં મનુષ્ય અને તિર્યંચોનો સંચાર ન હોવો જોઇએ, સ્ત્રીનું દર્શન થવાનો સંભવ ન હોવો જોઇએ, ત્યાં ઘરના છોકરાની રાડોના સ્વર સંભળાય તેમ હોવું ન જોઇએ, અને સંસારી માણસો વાતો કરે તે સાંભળી શકાય એટલું નજીક બેસવું ન જોઇએ.

૬૯.

*ઉપાશ્રય.

કેટલાક માણસોને પોતાને ઘેર આવી શાંત જગા મેળવવાનું સાધન બની શકતું નથી, તેટલા માટે જૈનોમાં ઉપાશ્રયની સંસ્થા સ્થાપન

---

* ઉપ+આશ્રય. 'ઉપ' ના જુદા જુદા અર્થ યોજી શકાયઃ–

(૧) ઉપ°=ઉત્કૃષ્ટ આશ્રય. માણસોને ઘર–હાટ–હવેલી એ વગેરે રહેવાને માટે આશ્રય–સ્થાન છે; પણ તે બધાં 'આશ્રય' છે, જ્યારે જે સ્થાને તેઓ આ

કરેલી છે **ઉપાશ્રય** એટલે ઉપ=પાસે+આશ્રય–જ્યા આત્માના ભાવ પાસે આશ્રય લેવાય છે તે સ્થલ અહિંઆ બહુ ભાગે શાંતિ હોય છે, અને સાંસારિક જંજાળ તરફ લક્ષ જવાનુ કારણ ઓછુ બને છે આવી તદ્દન એકાંત, **નિરામય,** અને નિરૂપદ્રવ જગામા સામાયિક થાય તોજ સમતા અને સામાયિકના ખરા હેતુઓ જાળવી શકાય છે ટુંકામા જે સ્થાનમા મુમુક્ષુ જીવને કાયિક, વાચિક કે માનસિક ક્ષોભ ન થાય એવુ શાંતિનુ સ્થાન શોધવુ એ ખાસ જરૂરની બાબત છે

૭૦.

કરજ વગરનાએ ઉપાશ્રયમાં જવું.

અર્થદીપિકાકાર વળી એમ કહે છે કે જે અનૃણી–કરજ વગરનો એટલે જેને લેણદારો કનડે નહિ એમ હોય તેણેજ આવા ઉપાશ્રયરૂપ ઘણા જનને લાભ કરનાર સાધારણ સ્થાનમા આવવુ જે કરજદાર–દેણીયાત હોય તેણે ન આવવુ અર્થદીપિકાકારનો એવો ઇસારો બહુ અર્થસૂચક છે અને તે કઈ રીતે તે તપાસીએ

(અ) એકતો અર્થદીપિકાકારના સમયમા કદાચ દેણીયાત લોકો સાધારણ સ્થાનરૂપ ઉપાશ્રયમા લેણીયાતો કનડે નહિ એમ ધારી સામાયિક કરવા જતા હશે,

(બ) અને એમ સામાયિક કરવા જનારને કદાચ લેણીયાતોએ કન

ભવ, પરભવ હિતકર એવો ધર્મ પામી શકે, આચરી શકે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન, ઉપાશ્રય છે, માટે ધર્મકરણી કરવાના સ્થાનને 'ઉપાશ્રય' કહેવા આમ જોતા કોઈ પોતાના ઘરમા એવુ અલાયદુ સ્થાન રાખે તેને 'ઉપાશ્રય' કહી શકાય, પણ 'ઉપાશ્રય' નો રૂઢ અર્થ સમુદાય માટે નિર્ણિત કરેલ આવુ સામાયિક પ્રૌષધાદિ ધર્મક્રિયાનુ સ્થાન તે છે

(૨) ઉપ+આશ્રય=નિકટ આશ્રય, અથવા ઉપ+આશ્રય=ઉપલક્ષણથી આશ્રય અર્થાત્ જીવને પોતાનોજ ખરો આશ્રય છે, આત્માનોજ ખરો આશ્રય છે; પણ એ આશ્રય પામવો–સમજવો બહુ કઠિન છે એટલે જે કારણથી એ આશ્રય નિકટમા અથવા પરિણામે સમજાય એવા સ્થાનને 'ઉપાશ્રય' એવુ નામ આપ્યુ છે (આમ એક વિદ્વાન્ પ દ્વારા મને જણાવે છે)

મો દ દેશાઈ

ડેલ હશે અને તેને કનડતાં આસપાસ બીજા સામાયિક કરનારાને અંતરાય પડયો હશે.

ક) પોતે કરજ કરેલ, તે પોતાનાં પાપને અંગે બીજા જે સામાયિક રૂપ આત્મહિત સાધન કરવા બેઠા હોય તેને આડકતરી રીતે પણ વિઘ્નરૂપ થવું, એમાં પોતેજ કારણિક હોતાં વધારે પાપના ભાગી થવાય છે.

(ડ) વળી સામાયિક કરવા જતાં રસ્તામાં લેણીઆત કરજદારને ઉભો રાખે, તેથી લોકો ભેગા થાય અને ધર્મની નિંદા થાય.

(ઈ) કેટલાક શ્રીમંતો આવા કરજદારને આમ નિંદાતો જોઇ ધનની સહાય કરે, કારણ કે સામાન્ય રીતે તેમના મનમાં એમ રહે કે આપણા સ્વધર્મી જીવને ધર્મમાં અંતરાય પડે છે, તેથી તેની અડચણ દૂર કરવી જોઇએ. આથી ફળ એ થવાનો સંભવ રહે છે કે કરજદારને ફરી દેણું કરવાનું મન થાય છે, અને ધર્મને નામે આજીવિકા કરવાની ટેવ પડે છે.

(ફ) આવી રીતે વધારે પાપના ભાગી થતાં અટકાવવા માટે બોધ કર્યો છે કે કરજદારે સામાયિક પોતાને ઘેર કરવું, ઉપાશ્રયે કરવા ન આવવું.

વિશેષ ઉંડા ઉતરતાં, આમ કહેવામાં સૂક્ષ્મ હેતુ એ રહેલો લાગે છે, કે કરજદારે પ્રથમ પોતાનું કરજ અદા કરી દેવું. ગમે ત્યારે કરજ દીધા વિના છુટકો નથી; તો તેનો તરત નિકાલ બનતા પ્રયાસે **શુદ્ધ બુદ્ધિથી શુદ્ધ દાનતથી** કરવો, કારણકે તેમ તરત કરવામાં નથી આવતું અને ઢીલ થાય છે તો.

(૧) કરજ વધતું જાય છે.

(૨) તેથી તે વિકલ્પથી જે ચિત્તમાં અશાંતિ–ફિકર મૂળ હોય છે તેમાં ઘણો ઉમેરો થાય છે.

(૩) ચિત્તનો વિક્ષેપ–ભંગ સામાયિકમાં અંતરાય રૂપ થાય છે એટલે સામાયિક લઇ બેઠેલ હોય છતાં કરજદારનું ચિત્ત અશાંતિવાળુ હોવાથી તે આક્રોશ પાતાળના ઘાટ ઘડે છે, જે ઉલટું લાભ કરતાં વિશેષ હાનિરૂપ છે.

(૪) અને કરજ વધી જતા તે નહિ દેવારૂપ ખોટી દાનત–માઠી બુદ્ધિ ઉપજે છે, જે પરિણામે અધોગતિના કારણરૂપ છે

આમ એક પછી એક વિચારો સૂક્ષ્મ રીતે કરી અર્થ દીપિકાકાર ઇસારો માત્ર કરે છે, કે કરજદારે ઉપાશ્રયમાં સામાયિક ન કરવુ, અને એનો અર્થ પરમાર્થરૂપે એમજ સમજવો યોગ્ય છે કે—**કરજદારે સામાયિક કરવાના ભાવ રાખી પ્રથમ તો કરજ આપી દેવાનોજ પ્રયાસ કરવો. આ વાત દરેક વ્યવહારમાં લાગુ પડશે.** માણસ માત્રે પોતાને અંગે રહેલી ફરજપર, (ધર્મપ્રતિ ભાવ રાખી, એ ફરજજ પોતાનો ધર્મ છે, એમ સમજી) અચળ લક્ષ રાખવો, કેમકે ફરજ યથાર્થ ન બજાવતા, અથવા એમા હાનિ કરતા કદાચ આર્ત-રૌદ્ર, વિશેષ વિશેષ આર્ત–રૌદ્ર ધ્યાનનુ કારણ થાય છે આ વાત દરેક ભાઇઓ અને બ્હેનોને પોતાના અનુભવમા આવે એવી વાત છે માટે ફરજ માત્ર બજાવવી, તે ધર્મના લક્ષ સાથે બજાવવી, પણ પ્રથમતો અણુછુટક્યાની ખરી ફરજ શુ છે તે સમજવુ, અને પછી તે ફરજ બજાવવી

૭૧.

આડંબરની જરૂર.

વિશેષમા અર્થ દીપિકાકાર તો વળી કહે છે, કે રાજા, દિવાન, શેઠ, શાહુકારે તો ઉપાશ્રય વગેરે સ્થળે સામાયિક માટે મોટા આડંબરથી જવુ, આ પણ અપેક્ષા સહિત લાગે છે–ખરૂ છે કે મોટા માણસોનુ અનુકરણ બધા કરે છે, એટલે રાજા વગેરે એમ આડંબરથી જાય તો તેનાથી જૈન સિવાયની બીજી પ્રજાને પણ સામાયિક વગેરે કરવાની ઇચ્છા થાય છે, અને ધર્મના વિજયનો વાવટો ફરકે છે, આથી શ્રી વીતરાગની પવિત્ર આજ્ઞાનુ આરાધન થાય છે અને આ[illegible] પરંપરાએ પરિણામ કર્મોનો નાશ છે આ સૌ આપણને ષ્ટ છે

૭૨.

સામાયિક કરવાનુ ઘર.

ઉપાશ્રય સબંધી કંઇ જોઇ ગયા, હવે ગૃહસ્થ માણસે સામાયિક વગેરે ધર્મ ક્રિયા માટે પોતાને ઘેર કયા પ્રકારનુ સ્થાન રાખવના સમ

યમાં વસાવવું યોગ્ય છે તે જોઇએ. ગૃહસ્થ માણસને ઘેર સુંદર કપાટોથી શણગારેલ, ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકોથી ભરપુર, વીર પરમાત્મા તથા બીજા આચાર્યોના સુંદર ઓઇલ પેન્ટીંગથી છવાયેલી ભીંતવાળો, આસન્ન (હમણાંના) ઉપકારી આચાર્ય–મહામુનિ મહારાજ નામે શ્રી **સિદ્ધસેન** દિવાકર, હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય, યશોવિજય ઉપાધ્યાયના મળી શકતાં પુસ્તકો, જીવન ચરિત્ર, છબીઓ વગેરેથી શોભિત, અને ચીનાઇ સાપડા, સુવર્ણ પરવાળાની નવકારવાળી વગેરે ફરનીચરથી અલંકૃત, ઘરથી અલગ પણ ઘરનો ભાગ બનેલો "પૌષધશાળા" અથવા 'લાઇબ્રેરી હૉલ" હોય તો તે યથાયોગ્ય સ્થાન ગણી શકાય. સ્થાન કેવું પસંદ કરવું તે સૌની પોતાની યોગ્યતાપર અને મનની વલણ ઉપર આધાર રાખે છે. પરંતુ અહીં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જો યોગ્ય સ્થાન ન મળે, તો સામાયિક ન કરવું એવું શાસ્ત્રમાં નથી, અને અહી પણ તેમ કહેવાનું પણ નથી. અહીં તે. મનને શુદ્ધ રાખી શકાય તેજ બાબત દાખલ કરી છે. પછી સંજોગો જે હોય તે જોઇ તેપર કેમ દોરાવું તે સૌ સૌના અધિકાર પર આધાર રાખે છે. સામાન્ય રીતે ઉપાશ્રયમાં ઘણી ઘણી સગવડો મળવાનો સંભવ છે અને ત્યાં શાંતિની હવા હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે, અને તેની સાથે અનુકુળ સંજોગોવાળાને ઘર કે બીજી જગ્યા પણ લાભકારક નીવડે છે.

૭૩.
વિધિશુદ્ધિ.

દરેક ક્રિયા વિધિસહિત કરવાથી તેનું ફલ વધારે સારૂં અને લાભકારક થાય છે. ઓસડ ખાવામાં તેની વિધિ પાળવામાં આવે, તો તે ઓસડ વધારે ગુણકારી અને દુઃખને દુર કરનારૂં થાય છે, તેવીજ રીતે ધર્મની સર્વ ક્રિયાના સંબંધમાં સમજવું. આથી આપણા પરોપકારી ઋષિઓએ–આચાર્યોએ કંઇપણ સ્વાર્થ વગર, અને પરમાર્થના હેતુથી દરેક ક્રિયાઓ વિધિ સહિત બતાવી છે.

સામાયિક એ ધર્મક્રિયા છે, તેમાં ડગલે ડગલે વિધિ રહેલી છે. શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણથી મુહપત્તિ, કટાસણું, ચરવળો વગેરે યથાવિધિ રાખવા ઘટે છે, સ્થાપનાચાર્યની સ્થાપના પણ વિધિપૂર્વક કરવી જોઇએ,

૭૪.
વિધિમાં હેતુ હોય છે.

હવે આ સ્થળે ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે દરેક વિધિમા હેતુ, રહસ્ય રહેલ છે જો કે શાસ્ત્રમા જણાવેલી દરેક વિધિનો હેતુ કેટલીકવાર સ્પષ્ટ જણાવવામા આવ્યો ન હોય તો તે પરથી તેનો હેતુ ગુરુગમથી કે અન્ય સાધનથી સમજ્યા વગર તે વિધિને તજી દેવી એ ટુંક મતિજ છે, આપણે બારીકાઈથી જોઇશુ અગર સદ્‌ગુરુનો આધાર નાની કે મોટી વિધિનો હેતુ સમજવામા લઈશુ તો બહુ સંતોષ થાય તેવી રીતે તેનુ રહસ્ય સમજી શકીશુ આનો એક દાખલો લઇએ સ્થાપનાચાર્યનુ સ્થાપન કરીએ છીએ ત્યારે જમણો હાથ ઉંચો કરી અમુક આકારે અધર રાખી નવકાર, પંચેંદ્રિય બોલવાનો વ્યવહાર છે આનો હેતુ કોઇ સમજતુ નથી, પરતુ તેમા કઇ યોગનુ કાંઈ ઉંડુ કારણ હોવુ જોઈએ અને તેમા આંદોલન વાદ (vibration theory) અથવા કોઇ જાતનુ વિદ્યુતબળ કે લોહચુંબકનુ આકર્ષણ વગેરે કોઈ ભૂલી ગયેલા નિયમના મજબુત આધાર ઉપર એ રીતી નક્કી થયેલી હોવી જોઇએ, અને આવાહન (આરોપણ) અને વિસર્જનમા હાથને ચતો અને ઉંધો રાખવાનો પણ હેતુ સ્પષ્ટ હોવો જોઇએ આ હેતુ વાણીઓ ભૂલી ગયા છે, અને તે યોગના જ્ઞાનનો લગભગ નાશ વચ્ચેના અંધાધુનીના પાંચસો વરસના કાળમા થયેલ છે તેને લઇને થયો હોય તેમ લાગે છે બાકી શાસ્ત્રકારોએ તો દરેક ક્રિયા ફરમાવી છે તેમા અવશ્ય હેતુ, રહસ્ય રહેલા છેજ

૭૫.
વિધિ—હેતુ.

સામાયિક લેવાનો વિધિ એવી રીતે યોજેલ છે કે શરૂઆતથીજ જીવ જાગૃત રહે, અને સુવિનીત રહે તેથી આ વિધિને સમજી સામાયિક કરી એજ પરમહિતનું કારણ છે હમણા જોઇશુ તો પ્રમાદથી, અજ્ઞાનથી અથવા અશ્રદ્ધાથી આ વિધિ આચરવામા શિથિલતા આવી ગઇ છે પરંતુ તો એક વિધિના હેતુ સમજનારાઓ નથી, અથવા સમજવાની દરકાર નથી અને બીજુ એક એ હેતુ ન સમજવાથી રતી

અરૂચિ અને આળસ થાય છે. આથી વિધિ વેઠરૂપ થાય છે, અને ઉપયોગની બાબત જે જીવની જાગૃતિ, અને વિનય, તેમાં ઘણે મોટે ભાગે ભંગ થાય છે માટે બરાબર વિનય સાચવી, વિધિ પ્રમાણે સામાયિક કરવું ઘટે છે.

૭૬.

વિધિઅવિધિવિચાર.

મુખ્યપણે તો સામાયિક યથાવિધિ કરવું કહ્યું છે, છતાં એ પરથી એમ સમજી લેવાનું નથી કે જો વિધિપૂર્વક ન થાય તો નજ કરવી. સામાયિકને શરૂઆતનો અભ્યાસી યથાવિધિ આચરી ન શકે તો તેમાં નવાઇ નથી; માટે **તેણે વિધિપૂર્વક કરવાનો લક્ષ રાખી, વિધિપૂર્વક પોતાથી બની શકે એવો અભ્યાસ પાડતા રહી ધીમે ધીમે સામાયિક કર્યાજ કરવું.** કારણકે અભ્યાસથીજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આથીજ જ્ઞાનીઓએ સામાયિકને એક શિક્ષાવ્રત તરીકે ગણેલ છે, અને શિક્ષાવ્રત એટલે '**साधुधर्माभ्यासः शिक्षा**' એમ ધર્મબિંદુમાં કહ્યા પ્રમાણે જેથી રૂડો અભ્યાસ થઈ શકે તે વ્રત.

કોઈ કહે છે કે '**अविधिकृतात् वरं अकृतं**'—એટલે અવિધિથી કરવા કરતાં ન કરવું સારૂં. તેથી સામાયિક જો યથાવિધિ ન થાય તો તે તદ્દન ન કરવું. પણ આમ કહેનારનું કહેવું અયોગ્ય અને નિરપેક્ષ લાગે છે. કેમકે આપણે ઉપર જોયું તેમ કંઇપણ કાર્યની સિદ્ધિ તેના તરફ અભ્યાસ કરવાથી થઈ શકે છે, તો સામાયિકની સિદ્ધિ પણ સામાયિકના અભ્યાસથી થઈ શકે છે. દાખલા તરીકે બારાખડી બરાબર લખતાં આવડતી નથી ત્યારે તે બરાબર લખતાં આવડે તે પહેલાં ઘણી વખત લાંબા–ટૂંકા, આડા–અવળા, નાના–મોટા અક્ષરો કાઢીએ છીએ, અને એમ કરતાં કરતાં જ્યારે વધારે મહાવરો પડે છે, ત્યારે હાથ સ્થિર થાય છે, અક્ષરોના વળાંકની બરાબર છાપ મન ઉપર પડે છે, અને પછી તે બરાબર લખી શકાય છે, વાંચી શકાય છે, અને બોલી શકાય છે. આમ થાય છે ત્યારેજ બારાખડી વિધિપૂર્વક આવડી એમ કહેવાય છે. શાસ્ત્રના જાણનારાનું એક વચન છે કેઃ—

अविहिकया वरमकयं, उस्सुणवयण वयंति सव्वणु ।
पायाछित्त जह्मा, अकपे गुरुअ कए लहुअं ॥

અર્થ—'અવિધિએ કરવા કરતા અણકર્યું ભલુ"—એ વચનને સર્વજ્ઞો ઉત્સૂત્ર કહે છે, કારણ કે નહિ કરનારને મોટુ પ્રાયશ્ચિત અને અવિધિએ કરનારને નાનુ પ્રાયશ્ચિત છે

આ ઉપરથી એમ સમજવાનુ છે કે નહિ કરવા કરતા અવિધિએ કર્યું ભલુ, અને **ભગવાનનાં પવિત્ર વચનનો ગંભીર આશય તો એવો છે કે જે જીવ નહિં કરતો હોય તેના કરતાં ધીમે ધીમે જે જીવ અવિધિથી પણ કરવાનો અભ્યાસ પાડશે, અને એ અભ્યાસ સાથે યથાવિધિ કરી શકવાનો લક્ષ રાખશે તે સારો, તેનું કર્યું સારૂ.**

હાલમા હુ યથાવિધિ કરી શકવા શક્તિવાળો થાઉં એવો લક્ષ-ઉપયોગ રાખ્યા વગર આંધળાની લારે ચલાય છે, કહ્યુ છે કે—

જોજો જોજોરે અધમતિ જન અપાર
આંધળાની લારે ધાએ આંધળ' અપાર—જોજો
વીરનુ પ્રમાણ, વાણી, સુણે ન લગાર
ભાડ, ભાટ, વેષધારી તણા ઇતબાર—જોજો

આમ આંધળાની પેઠે વર્તવાથી પરમાર્થમા બહુ હાની પહોચે છે માટે એ ભુલાવામાંથી જાગૃત કરવા આત્મહિત ઇચ્છનારા મુનિ તથા શ્રાવકોએ ઉચિત આચરવુ યોગ્ય છે, નહિં તો "**જયું કોલુકે બેલકો, ઘરહિ કોશ પચાશ**" ઘાણીના બળદની પેઠે બહુ ચાલવા છતા જ્યાના ત્યા એમ થયા કરે છે

૭૭.

સામાયિકનુ સ્વરૂપ.

સામાયિકનુ ચાર પ્રકારનુ સ્વરૂપ બાંધી શકાય (૧) દ્રવ્યથી (૨) ક્ષેત્રથી (૩) કાળથી અને (૪) ભાવથી

૭૮.

(૧) દ્રવ્યથી સામાયિક.

દ્રવ્યથી સામાયિક માટે આગળ કહેવાઈ ગયુ છે આને માટે જોઇતા ઉપકરણો, કપડાં, પુસ્તક, નોકારવાળી આદિ જ્ઞાનના સાધનો

એટલે જે સાધનો સામાયિકને પુષ્ટિરૂપ હોય તે સિવાય બીજાંપર મમતાની બુદ્ધિ ટાળવી, તેટલાંનીજ મર્યાદા-હદ બાંધવી, તેટલા ખપજોગાં ગણી મોકળાં રાખવાં, એ દ્રવ્યથી સામાયિક. ટુંકામાં દ્રવ્યથી સામાયિક એમ સૂચવે છે કે સામાયિક નભી શકે તે માટે જે લુગડાં-લત્તાં પુસ્તકાદિ જોઇએ તેની હદ બાંધી બાકીનાનું પચ્ચખાણ કરવું.

૭૯.

(૨) ક્ષેત્રથી સામાયિક.

ક્ષેત્રથી સામાયિક એટલે સામાયિક કરવા માટે જેટલી જગ્યા રોકી હોય તેટલીની મર્યાદા-હદ કરી બીજી જગ્યાનો ત્યાગ ધારવો તે.

૮૦.

(૩) કાળથી સામાયિક.

કાળથી સામાયિક એટલે ઓછામાં ઓછું એક મુહુર્ત, બે ઘડી અથવા અડતાળીશ મીનીટનું સામાયિકના કાળનું માપ—માન છે. અહીં કોઇ એવો પ્રશ્ન પૂછે કે સામાયિકનું જે પચ્ચખાણરૂપ 'કરેમિ ભંતે' નું સૂત્ર છે તેમાં તો સામાયિકના કાળની કાંઇ અમુક હદ બાંધી નથી; એમાં તો **જ્યાં સુધી નિયમ હોય ત્યાં સુધી** એમ કહેલું છે એટલે કે પછી ચાહે તો એ નિયમ પા કલાકનો, અર્ધા કલાકનો, કે કલાક બે કલાકનો કે તેથી ઓછો વધારે ધારો. આ પ્રશ્નનું સમાધાન આમ થવા યોગ્ય છે કે હમેશાં નિર્દોષ, અને પ્રતિષ્ઠિત આપ્ત વૃદ્ધ પુરૂષોએ જે રૂઢી પાડી હોય, બાંધી હોય તે પ્રમાણે ચાલવામાં શ્રેય છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે બે ઘડીનું સામાયિકનું ઓછામાં ઓછું કાલમાન કહેલ છે; તો તેવા પ્રતિષ્ઠિત ધુરંધર મહાન આચાર્યનું ઉલ્લંઘન ન થવું જોઈએ, તોપણ આની સાથે એક દૃષ્ટાંત આપી બીજું એ કહેવાનું કેઃ-જેમ પોરશી સાઢ પોરસી પચ્ચખાણમાં કાલમાન બતાવેલ છે, તેવીજ રીતે નવકારશી પચ્ચખાણમાં નથી બતાવેલ; તેથી નવકારશી પચ્ચખાણનો કાલમાન બે ઘડીનો કહેલ છે; આનું કારણ એ કે ઓછામાં ઓછો કાલ બે ઘડીનો માનવોજ જોઇએ. એવી રીતે જો કાલની મર્યાદા ન રહે, તો પછી તેની અવ્યવસ્થા થઈ જાય. તોપણ કદાચ બે ઘડી જેટલો પણ

વખત ન મળે અને પા કે અગ્ધી કે એકજ ઘડી કે એથી ઓછો વધારે વખત મળે તો તે અવકાશ મુજબ સમતા ભાવમા રહેવુ, તેથી તેટલા વખત સુધી પણ સાવદ્ય એટલે પાપ યોગથી અટકવારૂપ મહા 'કરેમિ ભતે' નો લાભ થશે, પણ પૂર્વના આચાર્યના બહુ માન ખાતર 'કરેમિ ભતે' નો પાઠ ન પ્રકાશવો આમ અર્થદીપિકાકાર શ્રી રત્નશેખરસૂરિ કહે છે આ પ્રમાણે કાળથી સામાયિક જાણુવુ

૮૧.

(૪) ભાવથી સામાયિક.

ભાવથી સામાયિક એટલે ભાવથી રાગ-દ્વેષથી રહિત થવુ, રાગ-દ્વેષ રહિત થવાનો ભાવ રાખવો, રાગ-દ્વેષથી રહિત થવાનો પ્રયાસ કરવો, યથાશક્તિ રાગ-દ્વેષ રહિત થતા જવુ સમતા લાવવી, આત્માની ઉજ્જવળતા વધારવી

૮૨.

વિશેષ.

આત્માર્થીએ સામાયિક લેતા આ ચાર બાબતો અવશ્ય વિચારી જવી જોઈએ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળનુ માન-માપ કરી ભાવથી સામાયિકમા સ્થિત થવુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવમા દ્રવ્ય અને ક્ષેત્ર જેમ બને તેમ સક્ષેપવાના-ઓછા કરવાના છે, અને કાળ અને ભાવમા વધારો કરવાનો છે ઉપર જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળની મર્યાદા-હદ બતાવી, તેમા કારણ વિશેષે, સદ્દગુરૂની આજ્ઞાથી વધઘટ કરી શકાય, જેમ કે –

(૧) દ્રવ્ય ધારેલ હોય તે કરતા કદાચ વધારેની જરૂર પડી, જેમકે ટાઢ-ગરમીનો પરિસહ બહુ લાગતો હોય, અને શરીર પડી જવા જેવી બીક ઉપજી હોય અને વધારે કપડાની અણચાલે-ન છૂટકયે જરૂર પડી, અથવા પુસ્તક વગેરેની જરૂર પડી, તો ત્યા દ્રવ્યની મર્યાદા-હદ "મહત્તરાગારાદિ" વિચારી, સદ્દગુરૂની આજ્ઞા લઈ, અથવા સદ્દગુરૂ ન હોય તો આત્મા-સાક્ષીએ વધારી શકાય આ અપવાદરૂપે છે ઉત્સર્ગ માર્ગે તો પ્રથમથીજ દ્રવ્યની હદ બાધી બીજાપરની મૂર્છા છોડી દેવી યોગ્ય છે, પરતુ અપવાદ માર્ગે તે ઉપર મુજબ વધારી શકાય અપવાદ પણ એને કહી શકાય કે જે સેવવાથી આત્માર્થ સરે, અને આત્માર્થને કાઈ પણ હરકત ન આવે.

૨. ક્ષેત્ર ધારેલ હોય તે કરતાં વધારે જગાની જરૂર પડે, જેમકે સરપ વગેરે સામા આવે, અથવા કોઈ જીવને બચાવવાનું કારણ મળે, અથવા સદ્દગુરૂની આજ્ઞા થાય અથવા પરમ સદ્દગુરૂના વિનય, વૈયાવૃત્ય કરવાનો કોઈ અપૂર્વ લાભ હોય તો ત્યાં સદ્દગુરૂની આજ્ઞાએ, અને સદ્દગુરૂ ન હોય તો આત્મ–સાક્ષીએ ક્ષેત્રની મર્યાદા–હદ વધારી શકાય અથવા ક્ષેત્ર બદલી શકાય. આ બંનેમાં યતના (જયણા) પૂર્વક જોઈ જાળવી પુંજી પ્રમાર્જી ચાલવાનો, અને સામાયિકના હેતુનો લક્ષ જાગૃત રાખવો.

(૩) કાળ માટે પણ ઉપરથી સમજાઈ શકાશે.

(૪) ભાવના સંબંધમાં તો અપવાદ હોઇ શકેજ નહિ. આ વાત વિશેષ સ્ફુટ થવા માટે જુઓ આગળ 'કરેમિભંતે' સૂત્રપર વિવેચન.

૮૩.

સામાયિકનો કાળ કેમ ગાળવો ?

ઉપરતું સ્વરૂપ જાણવાથી તુરતજ જણાઈ આવે તેમ છે કે સામાયિકનો કાળ ઉપરના સ્વરૂપને યોગ્ય એવી ભાવના ભાવવામાં, તે ભાવના જે સાધનોથી વધારે વધારે જાગૃત થાય તે સાધનો વાપરી આત્મ–ચિંતવન કરવામાં ગાળવાનો છે.

આખા દિવસ રાત્રીની સાઠ ઘડી છે. આવા અસંખ્યાતા દિવસોથી ભરેલાં અનંત કાલચક્ર વ્યતિત કરતાં છતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની કરેલી વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક કરવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા લાવવી. આ પછી સૂત્ર પાઠ કરવા કે કોઇ ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્ય અને ઉપદેશનાં પદો–ઉત્તમ કાવ્યો બોલવાં; પાછળ જે કંઇ મનન કર્યું હોય–શીખ્યા હઇએ તે યાદ લાવી ફરી જોઇ જવું, અને પછી નવો અભ્યાસ થાય તેટલો કરવો, કોઇને શાસ્ત્રના આધારથી બોધ આપવો, અને ગુરૂ હોયતો તેમની પાસેથી આગમવાણી સાંભળવી–મનન કરવી અને શાસ્ત્રનો પરિચય વધારવો. સદ્દગુરૂ ન હોય તો કોઇ વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યને બોધનારી કથાઓ સાંભળવી, કે કંઇ અભ્યાસ કરવો. આ

સઘળી જોગવાઈ ન હોય તો સામાયિકનો કેટલોક કાળ લક્ષપૂર્વક કાઉસગ્ગમા રોકવો, અને કેટલોક કાળ મહાપુરૂષોના ચરિત્ર કથામા ઉપયોગપૂર્વક રોકવો

નોટ—અહી ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે સામાયિકમા દ્રવ્યાનુયોગના, અને આત્મસ્વરૂપના અધ્યાત્મમય પુસ્તકો વાચવા, ઘણી વખત એવુ બને છે કે કથાના કે ચરિત્રના પુસ્તકો વાચવાથી સમભાવનો નાશ થાય છે, કારણકે તેમા કોઇના સુખદુખ, લડાઇ, કલેશ, વૈભવ–મોજશોખ, કગાલીઅત–રાકડીદશા વગેરેનુ વસ્તુ–વર્ણન આવે ત્યારે વાચનારનુ મન પણ તેવુ થઈ જાય અથવા લાગણી થઈ આવે સામાયિકમા અરેરાટી થઇ આવે તેમજ કોઇની અનુમોદના અનિષ્ટ રીતે થઈ જાય એવુ નજ થવુ જોઇએ સાધુ મુનિરાજના વ્યાખ્યાનમા કેટલાએક સામાયિક લઈ બેસે છે, તે પણ ઉપરના કારણોથી અયોગ્ય છે શાસ્ત્રમા લખ્યા પ્રમાણે ગુરૂ પાસેથી અથવા મનમા 'બેસણે સદિસાઉ'' બેસણે ઠાઉ ' એવા આદેશ લઈને બેસવાનુ છે, પણ વ્યાખ્યાન વખતે સામાયિક લેવુ ઘટતુ નથી કારણ કે ઘણી વખત વ્યાખ્યાન સાભળનારને આખમા આસુ આવે છે, હસવુ આવે છે, એટલે જેવો રસ ચાલતો હોય તેવી મનની દશા થાય છે દાખલા તરીકે રામરાવણ કે ભરતબાહુબળીની લડાઈ સાભળતા એકના જયમા અને બીજાના પરાજયમા ખુશી થવાય છે, આવુ સામાયિકમા સ્થિત થયા પછી જ્યા હમેશા સમતાભાવજ રાખવાનો છે તેમા ઉપર જણાવ્યુ તેવુ સાભળવુ જોઇતુ નથી, તેમ તેવા પુસ્તકો વાચવા પણ નથી જોઇતા પરતુ આની સાથે કહેવાનુ કે ઉપર મુજબ જો ન બની શકે, તોજ ચારિત્ર–કથા ગ્રથો વાચવા, વિચારવા અને તેમા જેમ બને તેમ ઉપરનો હેતુ લક્ષમા રાખી ઉપયોગ રાખતા શીખવુ, તેનો અભ્યાસ પાડવો ચારિત્રકથાના પુસ્તકો શરૂઆતના અભ્યાસી માટે છે વ્યાખ્યાનમા કેટલીક બહેનો સામાયિક કરે છે, વ્યાખ્યાન સાંભળતા જાય છે, અને સાથે સાથે નોકારવાળી ફેરવવાનું કામ પતાવે છે આ તદન ન ઇચ્છવાયોગ્ય છે, કારણકે તેથી સામાયિકનો સમતારૂપી હેતુ–સ્વસ્થ ચિત્ત રાખવારૂપી આશય બીલકુલ સચવાતો નથી, વળી કેટલાએક સામાયિકમા સમારની વાતો કરે છે

તે તો તદ્દન ન ચલાવી શકાય તેવું અને દીલગીરી ઉપજાવનારૂં ગેરવર્તન છે. આવા સામાયિક કરનારાઓને દેખીને સારા સરલ હૃદયના માણસોને પણ તેવી ટેવ પડવાનો પૂરો સંભવ રહે છે.

૮૪.

પુસ્તકોનો ક્રમ.

સામાયિકનો કાળ સમતામય જેમ જેમ રહેતો જાય, તેમ ગાળવાનો છે, તેથી તે કાળ પર્યંત પુસ્તકો ધર્મના રહસ્યની કુંચી સમજાય, ધીમે ધીમે ધર્મજ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન વધતું જાય તે માટે તેને બરાબર શ્રેણીપૂર્વક-ક્રમપૂર્વક વાંચવાની જરૂર છે. યથાર્થ વાંચવું કેને કહેવું તે સંબંધે અગાઉ 'પુસ્તકાદિ' સંબંધમાં બોલતાં કહેવાઇ ગયું છે. હવે સિદ્ધાંત, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા પુસ્તકો વગેરે (હાલ છપાયેલા તૈયાર મળે છે તેમાંથી) કયા ક્રમમાં વાંચવા તે અલ્પમતિ અનુસાર જણાવીશું.

૧. સિદ્ધાંત-(Theology)

જીવવિચાર.
નવતત્ત્વ
પ્રશ્નોત્તરરત્નચિંતામણિ.
જૈનવિષયકપ્રશ્નોત્તર.
ધર્મબિંદુ.
ધર્મસંગ્રહ.
જૈનતત્ત્વાદર્શ.
આગમસાર.

૨. કથા (Biography)

ઉપદેશપ્રાસાદ ભાગ ૧ થી ૫.
કુમારપાલપ્રબંધ.
ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ.
પ્રબંધચિંતામણિ.
ઋષિમંડળ.
ભરતેશ્વરબાહુબલીવૃત્તિ.
અભયકુમારચરિત્ર.
ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧ થી ૧૦.

૩. સ્તવનાદિ. (Prayers, Poetry etc)

સમકીતના ૬૭ બોલની સઝાય.
અઢાર પાપસ્થાનકની સઝાય
આનંદઘનબહોતેરી.
ચિદાનંદબહોતેરી
જશાવિલાસ
વિનયવિલાસ
જ્ઞાનવિલાસ
આધ્યાત્મગીતા (શ્રી દેવચંદ્રજી)
આનંદઘનચોવીશી-
દેવચંદ્રચોવીશી

૪. યોગ. (Yoga)

યોગશાસ્ત્ર (શેઠ ભીમશી માણેકનુ)
જ્ઞાનાર્ણવ
યોગબિંદુ
આઠ દૃષ્ટિની સઝાય (શ્રીમદ્ યશોવિજયજી)
સમાધિશતક
સમતાશતક
શાંતસુધારસ (શ્રી વિનયવિજયજી કૃત)
અષ્ટકજી (શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ કૃત)

૫. તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy)

શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમ
સ્યાદ્વાદમંજરી
પડ્દર્શનસમુચ્ચય,
કર્મગ્રંથ ૧ થી ૬
નાટક સમયસાર

૬. ન્યાય (Logic)

નયચક્રસાર
સમ્મતિતર્ક

આવી રીતે ક્રમ આપેલ છે. તે ક્રમ પ્રમાણે ચાલવાથી ધર્મનું બધી બાજુનું જ્ઞાન થશે, એમ અમારૂં અધીન મત છે; તો યોગ્ય લાગે તો તે અનુસરવો. પણ આની સાથે એ યાદ રાખવું કે હમેશાં બે ઘડીના સામાયિકના કાલમાં અર્ધી ઘડી કે અર્ધો કલાક અવશ્ય વાંચવામાં ગાળવો એવો પહેલાં દૃઢ નિયમ લેવો; પછી તે કાળમાં એકજ પુસ્તક લઇ તેને વિચારપૂર્વક વાંચવું; પછી ભલે એક પાનું, એક શ્લોક કે એક વાક્ય તે કાળમાં વંચાય. આમ કરતાં જે જે શંકા ઉપજે તે તે નોંધી રાખી તેનો નિર્ણય કોઈ જ્ઞાની પુરૂષ પાસેથી કરી લેવો. આમ કરતાં આખું પુસ્તક પૂરૂં થાય ત્યાર પછી બીજું પુસ્તક લેવું. આવી રીતે કરવાથી થોડું પણ સચોટ જ્ઞાન એવું મળશે કે તે સંખ્યાબંધ પુસ્તકો ઉપરટપકેથી વાંચનારના જ્ઞાન કરતાં અનેકગણું વધી જશે.

કંઇ પણ પુસ્તકાદિ સાધન ન હોય તો પંચ પરમેષ્ટીનો જાપજ ઉત્સાહ પૂર્વક કર્યા કરવો, પણ ફોકટ કાળ કાઢી નાખવો નહિ. ધીરજથી, શાંતિથી, અને યત્ના–જયણાથી વિવેક અને ઉત્સાહ રાખી સામાયિકનો કાળ ગાળવો, અને તેમાં બને તેટલો શાસ્ત્રનો પરિચય વધારવો.

૮૫.

સામાયિકનો રૂઢાર્થ.

ઉપર કહી ગયા, તે સર્વનો આશય લક્ષમાં રાખી તે ઉપરથી ફલિત થતો રૂઢાર્થ સમજવાનો છે. હાલમાં પ્રચલિત દરેક ક્રિયાનો જે રૂઢ અર્થ હોય છે તે ઘણોજ ટુંકો અને મુદ્દાસર હોય છે. પરંતુ તેમાં રહેલા આશય, હેતુ, રહસ્ય બહુ ગંભીર, વિસ્તારવાળાં, ઉંડાં અને લાંબા વિચાર પૂર્વક મનન કરવા યોગ્ય છે. સામાયિક એ નામની પવિત્ર ક્રિયાનો રૂઢ અર્થ એ છે કે સંસારના સર્વ જાતના રાગ–દ્વેષથી ઉપજતા પરિતાપને શમાવી દઈ શુદ્ધ જગાએ, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, બે ઘડી સુધી, સંસારના દરેક બંધન દૂર કરી જ્ઞાનાનંદ, ધ્યાન, અધ્યયન, જાપ, ધર્મકથા વગેરે પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરવા તે. આટલા ટુંકા અને મુદ્દાસરના રૂઢ અર્થમાં દરેક બારીકાઇથી વિચારશે તો તેમાં ઉપર કહેલું સર્વ સમાઇ જાય છે એ તુરતજ પ્રતીત થશે; શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રમાં કથે છે કેઃ—

त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्य, त्यक्तसावद्यकर्मणः ।
मुहूर्त्तं समता या तां, विदु॰ सामायिकं व्रतं ॥

અર્થ—આર્તરૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરી તથા સાવદ્ય (સપાપ) કર્મનો ત્યાગ કરી એક મુહૂર્ત સુધી જે સમભાવમા રહેવુ તેને સામાયિક વ્રત કહે છે

૮૬.
સામાયિક કરનારના પ્રકાર.

ઉપરનુ વ્રત ગૃહસ્થવ્રત છે, અને તેને માટે કાલનુ માપ એક મુહૂર્ત એટલે બે ઘડી કહેલ છે આથી સામાયિકને (૧) ઈત્વરકાલિક એટલે થોડાકાળ સુધીનુ કહેવાય છે મુનિઓ હમેશા સામાયિકમા સ્થિત હોય છે, આથી તેના સામાયિકને (૨) યાવત્કથિક—જીદગી સુધી કહેલુ એટલે આખી જીદગી સુધીનુ કહેવામા આવે છે આવી રીતે ગૃહસ્થ અને મુનિઓના સબધમા સામાયિકના બે ભેદ પડે છે આમા પણ ગૃહસ્થ બે જાતના હોય છે ૧ ઋધિપાત્ર ૨ સામાન્ય

ઋધિપાત્ર ગૃહસ્થે જેવાકે રાજા, પ્રધાન વગેરેએ મોટા આડબર સહિત ગુરૂ પાસે આવીને સામાયિકવ્રત લેવુ જોઈએ આનુ કારણ આગળ આપણે કહી ગયા છીએ, અને સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ પોતાને ઘેર પવિત્ર જગાએ ઉપાશ્રયમા, સાધુ પાસે, સામાયિક વ્રત કરી શકે

૮૭.
સામાયિક, નયની અપેક્ષાએ.

દરેક વસ્તુ જુદી જુદી નજરે જોતા જુદી જુદી દેખાય છે અને આથી જુદી જુદી દૃષ્ટિનુ સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદ એવા જૈન ધર્મમા ઘણી સારી રીતે બતાવેલ છે આ જુદી જુદી અપેક્ષાને 'નય' કહેવામા આવે છે, તે મુખ્યપણે સાત છે આ સાતે નયથી સામાયિકનુ સ્વરૂપ કઈ રીતે છે, તે જોઇએ જો કે નયથી સામાયિકનુ સ્વરૂપ જોવુ એ જરા મુશ્કેલ છે, છતા તેનાથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરીશુ તો તેના શોધકને પોતાનો અધિકાર અને હદ ક્યા સુધી છે તે મળી શકશે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી આ સબધે બહુ ઉત્તમ, ઉપયોગી પદ લખે છે કે –

રાગ સોરઠ.

ચતુર નર સામાયિક નય ધારો—
લોકપ્રવાહ છાંડ કર અપની, પરિણતિ શુદ્ધ વિચારો. ચતુર. ૧.
દ્રવ્યત અખય અભંગ આતમા, સામાયક નિજ જાતે;
શુદ્ધ સ્વરૂપ સમતામય કહીએ, **સંગ્રહ**નયકી વાતે. ચતુર. ૨.
અબ **વ્યવ**હાર કહે સું સબજન, સામાયક હુઇ જાવે;
તાતે આચરણા સો માને, ઐસા **નૈ**ગમ ગાવે. ચતુર. ૩.
આચરણા **ऋ**જુસૂત્ર શિથલકી, બિનુ ઉપયોગ ન માને;
આચારી ઉપયોગી આતમ, સો સામાયિક જાને. ચતુર. ૪.
શબ્દ કહે સંજન જો ઐસો, સો સામાયિક કહીએ;
ચોથે ગુનઠાને આચરણા, ઉપયોગે ભિન્ન લહીએ. ચતુર. ૫.
અપ્રમત્ત ઠાણે ઇરીઆકો, **સમ**ભિરૂઢ નય સાખી;
કેવલજ્ઞાન દશા થિતિ ઉનકી, **એવં**ભૂતે ભાખી. ચતુર. ૬.
સામાયિક નય જોહુ ન જાને, લોક કહે સો માને:
જ્ઞાનવંતકી સંગતિ નાહી, રહિયો પ્રથમ ગુનઠાને. ચતુર. ૭.
સામાયિક નર અંતર દૃષ્ટે, જો દિન દિન અભ્યાસે;
જગ **જ**શવાદ લહે સો બૈઠો, જ્ઞાનવંતકે પાસે. ચતુર. ૮.

અર્થ—હે ચતુર નર! (સાતે) નયથી સામાયિકને હૃદયમાં ધારી રાખો! લોક પ્રવાહ તે છોડી પોતાની શુદ્ધ પરિણતિનો વિચાર કરો. ૧.

સામાયિક પોતાના સ્વભાવથી દ્રવ્યથી અક્ષય અભંગ એવો આત્માજ છે; **સંગ્રહ** નયની અપેક્ષાએ સમતામય શુદ્ધ સ્વરૂપી છે. ૨.

વ્યવહારનય વળી એમ કહે છે કે જે બધા માણસો સામાયિક કરે છે તે સામાયિક છે અને **નૈ**ગમનય આચારણાને સામાયિક કહે છે. ૩.

ऋજુસૂત્રનય શિથિલ પુરૂષની ઉપયોગ વગરની સામાયિકને સામાયિક માનતો નથી; તે તે આચારવાળો ઉપયોગ સહિત આત્માને સામાયિક જાણે છે. ૪.

શબ્દનય સંયત જો હોય તો તેને સામાયિક કહેવાનું કહે છે, કારણ કે ચોથે ગુણઠાણે આચરણાનું ઉપયોગભિન્ન ગ્રહણ થાય છે. ૫.

સમભિરૂઢનય અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને ઇર્યાને સામાયિક કહેવાની સાક્ષી પૂરે છે, અને એવભૂતનય જેની કેવલજ્ઞાનની દશાસ્થિતિ હોય તેને સામાયિક ભાખે છે ૬

સામાયિકના નયનુ જો કોઇને જ્ઞાન ન હોય અને લોક જેમ કહે તેમ તે માનતો રહે, વળી જ્ઞાનવતની સગત પણ તેને હોય નહિ તો તે પ્રથમ-મિથ્યાત્વગુણસ્થાને રહેલો છે ૭

જો મનુષ્ય સામાયિકને અતદષ્ટિથી નિરતર અભ્યાસ્યા કરે તો જ્ઞાનવતના સમાગમમા બેઠો બેઠો જગમા જશવાદ-ખરી કીર્તિ મેળવે છે આમા 'જશ' એ શબ્દ કર્તા શ્રી યશોવિજયજીનુ નામ પણ સૂચવે છે ૮

૮૮.
સાત નયનો વિશેષ મત.

વધારે સ્પષ્ટતાથી શ્રી કુંવરવિજયજીકૃત 'અધ્યાત્મ પ્રશ્નોત્તર' કે જેમા નવ તત્ત્વના પ્રશ્નોત્તર છે તેના આધારે સામાયિકને સાત નયે જોઇએ

૧ નૈગમ નય—આની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ અંશ થકી સંવર ભાવરૂપ સામાયિકમા રહ્યા વર્તે છે, કારણ કે સર્વ જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ ત્રણે કાલ કદી પણ કર્મના આવરણ વગર એટલે નિરાવરણ રહે છે, તેથી ત્યા કર્મનુ આવરણ લાગતુ નથી માટે નૈગમ નયથી સર્વ જીવ સદાકાલ અંશ થકી સંવર ભાવરૂપ સામાયિકમા છે એમ જાણવુ

2 સંગ્રહ નય—આ નય સત્તાનુ સ્વરૂપ કહે છે, માટે સર્વ જીવ સત્તાથી પોતાના પારિણામિક ભાવવડે સંવરભાવરૂપ સામાયિકમા રહ્યા વર્તે છે, જેથી અતરગ સર્વ જીવને સત્તાએ-નિશ્ચય નયે કર્મરૂપ લેપ લાગતો નથી કર્મનો લેપ લાગવો તે માત્ર વ્યવહાર નયે છે, માટે આ નયે સર્વ જીવ સત્તાએ સંવરભાવરૂપ સામાયિકમા છે એમ જાણવુ

૩ વ્યવહાર નય—આ નય બહારથી જેવુ સ્વરૂપ જેવુ દેખાય તેવુ સ્વરૂપ તેને કહે છે તો જે જીવ એકાત નિરવદ્ય-પાપ વગરની ક્રિયા "કરેમિ ભંતે' એમ પાઠ ભણીને કરીને મારી સમ-જીવ

સુધી નિ:સંગપણે વર્તે છે, તેને આ નય સામાયિકવંત કહે છે; એટલે આ નયે બહારથી કરણી-આચરણા રૂપ દેખાતી ક્રિયા સામાયિક કહેવાય છે.

૪. ‡ઋજુસૂત્ર નય—આ નય પરિણામિક ભાવનું ગ્રહણ કરે છે; માટે કોઇ જીવ નરકનિગોદના દુ:ખથી બીતો સુખની લાલચથી ઉદાસ ભાવે ત્યાગ વૈરાગ્ય-રૂપ પરિણામવડે પોતાના ચિત્તને વર્તાવે, તે સમયે તે જીવ આ નયથી સામાયિકમાં છે એમ જાણવું; એટલે તે તો યથાપ્રવૃત્તિકરણરૂપ પરિણામ વગેરે પહેલે ગુણ ઠાણે મિથ્યાત્વી જીવને પણ હોય.

૫. શબ્દનય—આ નયથી સામાયિકના ચાર પ્રકાર જાણવા-(૧) શ્રુત સામાયિક (૨) સમ્યકત્વ સામાયિક (૩) દેશવિરતિ સામાયિક (૪) સર્વ વિરતિ સામાયિક.

૬. ‡સમભિરૂઢ નય—આ નયના મતવાળો શ્રેણીભાવ ગ્રહે છે; માટે શુદ્ધ શુકલ ધ્યાન રૂપાતીત પરિણામરૂપ ક્ષપક શ્રેણીએ ચડી ઘાતી કર્મનો નાશ કરી અનંત ચતુષ્ટયરૂપ લક્ષ્મી પ્રગટ કરેલ છે એવા કેવલી ભગવાનને સંવરભાવરૂપ સામાયિક છે એમ જાણવું.

૭. ‡એવંભૂત નય—આ નય સંપૂર્ણ ભાવને સ્વીકારે છે; માટે આઠ કર્મનો નાશ થવાથી આઠ ગુણને મેળવનારા, લોકને અંતે બીરાજેલા, આદિ અનંત એ ભાંગાએ વર્તતા એવા સિદ્ધ ભગવાનને યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ સંવરભાવ જાણવો.

૮૯.

નિશ્ચય નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ.

अप्पा सामाइयं, अप्पा सामायियस्स अट्ठो ।

અર્થ—આત્મા સામાયિક છે, આત્માજ સામાયિકનો અર્થ છે.

નિજ શુદ્ધસ્વરૂપ ભાવમાં રહેલો જે આત્મા તે ઉપશમ જલથી રાગદ્વેષરૂપ મેલને ધોઇ નાખે, આત્મપરિણતિ આદરે. પરપરિણતિ નિવારે તેને નિશ્ચયસામાયિક કહીએ. આ સામાયિક ઉપર શુભ દૃષ્ટિ રાખીને વ્યવહાર સમકીત પાળવાનું છે. કારણકે વ્યવહાર બલવંત છે તે નિશ્ચય

‡ સરખાવો શ્રી યશોવિજયજીના પદ સાથે. બંનેના મતમાં ફેર આવે છે.

સામાયિકનુ કારણ છે તેમા ગુણસ્થાન સુધી જે જીવ વ્યવહારરૂપ ઘોડા ઉપર ચડીને અસારરૂપ વનને ઓળંગીને જ્યારે ઘેર આવી પહોચે, ત્યા સુધી તે વ્યવહારરૂપ ઘોડા જોઇએ, પછી જ્યારે મહેલ ઉપર ચડે ત્યારે તેને ઘોડાનુ કામ ન પડે–ત્યાતો પગની આત્મશક્તિની જરૂર પડે, તેવી રીતે વ્યવહાર, ઘોડાની પેઠે સાધક છે, તેને છોડી દેવો ન જોઇએ

૯૦.

*સામાયિક, ચાર નિક્ષેપે.

આવી રીતે નયથી સામાયિકનુ સ્વરૂપ જોઇને હવે નિક્ષેપે જોઇએ નિક્ષેપ એટલે આરોપણ, અને તે ચાર રીતે થાય છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ

૧ નામ સામાયિક—સામાયિક એવુ નામ તે.

૨ સ્થાપના સામાયિક—સામાયિક એવા અક્ષર લખવા તે અસદ્‌ભાવ સ્થાપના, અને સામાયિકરૂપે મૂર્તિ સ્થાપવી તે સદ્‌ભાવ સ્થાપના

૩ દ્રવ્ય સામાયિક—આ કહેવાઈ ગયેલ છે, છતા બીજેરૂપે કહીએ તો વ્યવહાર નયે બહારથી વ્રતરૂપ ઉચ્ચાર કરી બે ઘડી સુધી પુણ્યપણે રહેવુ તે, અને ઋજુસૂત્રનયે " કરેમિ ભતે " વ્રતનો ઉચ્ચાર કરી મન, વચન, અને કાયાથી સાવદ્યને છોડી એક ચિત્તે બત્રીશ દૂષણ–દોષ ટાળી સ્વાધ્યાય ધ્યાનરૂપ શુભ પરિણામે વર્તવું તે

૪ ભાવ સામાયિક—આ પણ કહેવાઇ ગયેલ છે, તોપણ જુદી રીતે કથીએ તો દ્રવ્યરૂપ વ્યવહારનયથી ઉચ્ચાર કરી ઋજુસૂત્રનયે મન, વચન, કાયાથી એકચિત્તે સાવદ્યને છોડી બે ઘડી પર્યંત શુભ ધ્યાનમા વર્તવુ તે આથી જીવ યથાપ્રવૃત્તિ–કરણરૂપ પહેલે ગુણ ઠાણે ભાવ સામાયિકો જાણવો વળી શબ્દનયે સમતાનો આય એટલે લાભ તે, એટલે જેટલીવાર જીવ, સત્તાગતના ધ્યાનરૂપ સ્વરૂપમા વર્તે તેટલીવાર સામાયિકનો લાભ જાણવો, માટે એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જીવ, પોતાના સ્વરૂપના ધ્યાનરૂપ ચિંતવનમાં રહેતો, ઘાતિકર્મ ખપાવીને કેવળજ્ઞાન પામે એ ભાવસામાયિક જાણવુ

---

* આ કુંવરવિજયજીના 'અધ્યાત્મ પ્રશ્નોત્તર' માંથી લીધું છે

૬૧.
સામાયિકથી પમાતાં નવ તત્વોમાંનાં કેટલાંક.

હવે ઉપર કહેલા દ્રવ્ય સામાયિક અને ભાવ સામાયિકમાં નવ તત્વમાંથી કેટલા તત્ત્વ પામી શકીએ છીએ તે જોઇએ.

દ્રવ્ય સામાયિક—ઋજુસૂત્ર નયે આ સામાયિક પહેલે ગુણઠાણે જીવને કહીએ. જીવ મન, વચન, કાયાથી એક ચિત્તે વૈરાગ્ય ભાવના સહિત સામાયિક કરે છે, પણ અંતરંગ સત્તાગતના ઉપયોગમાં વર્તતો નથી, અને પુણ્યરૂપ ફલની ઇચ્છાથી તેના પરિણામમાં વર્તે છે તેથી તે જીવને દ્રવ્ય સામાયિક, પુણ્યરૂપ શુભ કર્મના હેતુરૂપ છે. આમાં પાંચ તત્વ પામીએ. એકતો તેનો જીવ તે જીવ તત્ત્વ, બીજું શુભ કર્મ તે પુણ્ય તત્ત્વ, ત્રીજું પુણ્યનાં દળીયાં-સમૂહ તે પુદ્ગલ હોવાથી અજીવ તત્ત્વ, ચોથું એ આશ્રયરૂપ છે તેથી આશ્રવ તત્ત્વ, પાંચમુ એ દળીયાંથી-પુદ્-ગલથી જીવ બંધાયો તેથી બંધ તત્ત્વ. આ રીતે નવ તત્ત્વમાંથી દ્રવ્ય સામાયિકમાં પાંચ તત્ત્વ પામીએ.

ભાવ સામાયિક—શ્રી **ભ**ગવતિ સૂત્રમાં સામાયિકનો એવો અર્થ કર્યો છે કે **"आयाखलु सामाइया"** એટલે જેટલીવાર સ્વસ્વરૂપમાં રહેવું, તેટલીવાર સામાયિકનો લાભ જાણવો. માટે શબ્દ નયે ચોથા ગુણ ઠાણા-ગુણસ્થાનવાલા સમ્યકત્વી, પાંચમા ગુણસ્થાનવાલા દેશવિરતિ શ્રાવક, તથા છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનવાલા મુનિરાજને સામાયિક જાણવું. આમાં આઠ તત્ત્વ પામીએ; અને સમભિરૂઢ નયના મતથી કેવલી ભગવાનને સામાયિક જાણવું, આમાં નવ તત્ત્વ પામીએ; તથા એવંભૂત નયના અભિપ્રાયે સિદ્ધ ભગવાનને સામાયિક જાણવું. આમાં ત્રણ તત્ત્વ પામીએ. આ રીતે ભાવ-સામાયિકના સ્વરૂપનો પરમાર્થ થયો.

આપણે સામાયિકને નયની અપેક્ષાથી, ચાર નિક્ષેપથી, તથા તે કરવામાં કેટલાં તત્ત્વો પામી શકાય છે તે ટુંકાણમાં કહી ગયા, પણ તે સમજવામાં જરા કઠણ પડે તેમ છે, તેથી તેને વિશેષ ગુરૂગમથી

જાણી લેવુ અહી વિસ્તારના ભયથી તેનાપર વધારે વિવેચન આપ વામા આવ્યુ નથી.

૯૨.

સામાયિકનુ માહાત્મ્ય-ફલ.

સામાયિક મોક્ષાગ છે, અને તે કઇ રીતે તે કહી ગયા છીએ મોક્ષાગ કહેવાથી સામાયિકનુ સૌથી વધારે માહાત્મ્ય બતાવાય છે, એટલે તે કરતા વધારે ફલ કહેવાની જરૂર ન રહે, છતા શાસ્ત્રકારોએ તેનું પ્રમાણ બીજી રીતે કરેલ છે તે કહીએ

दिवसे दिवसे लख्खं, देइ सुवन्नस्स खंडियं एगो।
एगो पुण सामाइय करेइ न पहुप्पए तस्स॥

અર્થ—કોઇ દરેક દિવસે લાખ સુવર્ણનુ-સોનૈયાનુ દાન દે, અને કોઇ એક સામાયિક કરે, પણ સામાયિક કરનારની તોલે લાખો સૌનૈયા હમેશા દાન દેનારો આવતો નથી આવો સામાયિકનો મહિમા છે વળી કહ્યુ છે કે—

"લખ ઓગણસાઠ બાણુ કોડી, પચ વિંશ સહસ્સ નવસે જોડી,
પચ વિંન પલ્યોપમ ઝાઝેરૂ, તે બાંધે આયુ સુર કેરૂ

બારે વ્રતની પૂજા

"બાણુવઇ કોડીઓ લખ્ખા, ગુણસઠ્ઠી સહસ્સા પણ વિસ।
નવસય પણ વિસાએ, સતિહા અડભાગ પલિયસ્સ॥

શુદ્ધ સામાયિક કરનારને આટલુ ફળ કહ્યુ છે કે તે ૯૨૫૯૨૫૯૨૫૯૨૫૬ પલ્યોપમ દેવગતિનુ આયુષ્ય બાધે છે વળી

"સામાયિકવ્રત પાળી જુગતે, તે ભવ ધનમિત્ર ગયો મુગતે,
આગમ રીતે વ્રત હુ પાળુ, પચમ ગુણઠાણુ અજવાળુ હો

બારવ્રતની પૂજા

અર્થ—યુક્તિપૂર્વક, ઉપયોગપૂર્વક સામાયિક કરી ધનમિત્ર તેજ ભવને વિષે મોક્ષ પામ્યો હુ પણ આગમરીતે મહાપુરુષો જે પ્રકારે બોધી ગયા છે તે પ્રકારે એ વ્રત આદરૂ, અને એમ કરી દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકને યોગ્ય પાંચમા ગુણસ્થાનકનો મહિમા વધારૂ-ઉત્તમ શ્રાવક

પોતાના શ્રાવકપણાને દીપાવવાનોજ મનોરથ રાખે. આ સામાયિક એ દેશ ચારિત્ર છે. દેશવિરતિ શ્રાવકે પ્રતિ દિવસે સામાયિક કર્તવ્ય છે.

શ્રી કર્પૂરપ્રકર નામક ગ્રંથના શ્લોક ૪૭ અને ૪૮ કથે છે કે:—

सामायिकं द्विघटिकं चिरकर्म भेदि,
चंद्रावतंसकवदुच्चधियोऽत्र किंतु।
स्पर्शेऽपि सत्यमुदकं मलिनत्वनाशि
घोरं तमो हरति वा कृत एव दीप ॥

વિશેષાર્થ—સામાયિક બે ઘડી પાળ્યું હોય તો પણ ઘણા કાલનાં સંચેલાં કર્મોને ભેદનારૂં થાય છે. કેની પેઠે ? તો કે ચંદ્રાવતંસક રાજાની પેઠે. અર્થાત્ બે ઘડીવાર પાળેલું સામાયિક અનેક કર્મોનો નાશ કરે છે, તો ઝાઝીવાર પાળવાથી એ સામાયિકમાં ઉંચી બુદ્ધિવાલાને કર્મનો નાશ થાય તેમાં તો શું આશ્ચર્ય ? તે વાત સત્ય છે. અહીં દૃષ્ટાંત કહે છે, જેમકે જલ, સ્પર્શ કરવાથી મલીનપણાને નાશ કરનારૂં થાય છે અને દીવો, કરતાંજ ભયંકર ઘણા કાલના અંધકારનું તે હરણ કરે છે.

सामायिकं समतयारिसुहृत्सुसिद्ध्यै,
प्रद्योतमुक्तिकृदुदायिनराजवत्स्यात् ।
सच्चंदनांशुकमिवास्फुटकुष्टभाजः
तत्कुर्वतः कपटतो वहिरंगशुध्यै ॥

વિશેષાર્થ—શત્રુમિત્રોને વિષે સમભાવરૂપ સામાયિક કર્યું હોય તો સિદ્ધિને માટે હોય. કેની પેઠે ? તો કે ચંડપ્રદ્યોત રાજાને બંધનથી મૂકનાર એવા ઉદાયિન રાજાની પેઠે, અને કપટથી સામાયિક કરનારને બાહેરના અંગની શુદ્ધિને માટે થાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત કહે છે કે જેમ જે પ્રાણીને કોઢનો રોગ બહાર દેખાણો નથી તે પ્રાણીને સારૂં ચંદન ચોપડવું તેજ વસ્ત્ર લાગે, તેમ તે સામાયિક બહારના દોષોને મટાડે છે, માટે તેવું સામાયિક સર્વ ભવ્ય જીવે જરૂર કરવું.

सामाइयं कुणंतो, समभावं सावओ अ घडिय दुगं।
आउ सुरेसु बंधइ इति अमित्ताइ पालयाइं ॥

અર્થ—બે ઘડી સમભાવથી સામાયિક કરનાર શ્રાવક અસંખ્ય વરસોનું દેવ આયુ બાંધે (તે જીવ તદ્ભવ મોક્ષગામી ન હોયતો) વળી,

સામાયિક એ સમતાનો પ્રવાહ છે-સમતાનો સમુદ્ર છે, તેથી તેમા રહેવાથી શ્રાવક સાધુ થઈ શકે છે કહ્યુ છે કે —

सामाइअमि उ कए, समणो इव सावओ हवइ जम्हा।
एएण कारणेणं, बहुसो सामाइय कुज्जा ॥

અર્થ—સામાયિક કર્યે છતે શ્રાવક સાધુ જેવો થાય છે, અને તેટલા માટે બહુવાર સામાયિક કરવુ

આ વાત સત્ય છે, કારણ કે સાધુમા ક્ષમા, વૈરાગ્યવૃત્તિ, ઉદાસીન, સ્ત્રી-પુત્ર-દેહ વગેરે પરના મમત્વનો ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય આદિ જે મહાન્ ગુણો હોવા જોઈએ તેની છાયા સામાયિક કરતી વખતે શ્રાવકને પણ આવે છે તપ કરતા સમતાવાળી સામાયિક શ્રેષ્ઠ છે તે માટે જુઓ -

तिव्वतवं तवमाणो, ज नवि निट्ठवइ जम्म कोडीहिं ॥
त समभावि आचित्तो, खवेइ कम्मं नणध्धेण ॥

અર્થ—કરોડ જન્મો તીવ્ર તપ તપતા પણ જે કર્મ ક્ષીણ થતા નથી, તે એક સમતાવાન જીવ સમતાથી સામાયિક કરી અર્ધ ક્ષણમા ક્ષીણ કરે છે આ સામાયિકનુ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ છે, અને તે પણ અભ્યાસે કરી આવી શકે છે વળી

जे केवि गया मोक्ख, जेविय गच्छंति जे गमिस्सति।
ते सव्वे सामाइअ महाप्पेण मुणेयव्व ॥

અર્થ—જે કોઈ મોક્ષે પધાર્યા, પધારશે, અથવા પધારે છે તે સર્વે સામાયિકના પ્રભાવથીજ, એમ જાણવુ

સામાયિક કરવાથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે સામાયિક એ ભાવસ્તવ છે તે પ્રાપ્ત થવાથી પૂજા આદિ દ્રવ્યસ્તવ કરવાનો અધિકાર-યોગ્યતા નથી

સામાયિક ઉદય આવવુ મહા દુર્લભ છે, તેથી દેવતા પણ પોતાના હૃદયમા સામાયિકની સામગ્રી મેળવવા વાછે છે કે 'એક મુહૂર્ત માત્ર સામાયિક કરવાનુ મને ઉદયમા આવે તો મારૂ દેવપણુ સફલ થાય જાય' આ માટે શ્રાવકે પણ શુદ્ધ સામાયિક કરવુ

ફલનો વિચાર કરતા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને '**सामाइएणं भते जीवे किं जणइ**' એટલે સામાયિક કરનારો જીવ શુ ઉપાર્જન કરે છે? એ

પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતાં ઉત્તરમાં ભગવાને કહેલાં ઉત્તમ ફલ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનમાં જોઇ લેવાં. અહીં વિસ્તારભયથી જણાવ્યાં નથી.

न ह्रूयते तप्यते न, दीप्यते वा न किंचन।
अहो! अमूल्य कर्तव्यं साम्यमात्रेण निर्वृतिः ॥

તથા

किं तिव्वेण तवेणं, किंच जवेणं किं चरित्तेणं।
समयाइ विण मुक्खो, न हु हुओ कहवि न हु होइ॥

શ્રી ભગવતી અંગ.

અર્થ—ગમે તેવો તીવ્ર તપ તપે, જપ કરે, અને દ્રવ્ય ચારિત્રનું ગ્રહણ કરે, પરંતુ સમતા વિના–સામાયિક (ઉત્કૃષ્ટ ભાવનું) વિના મોક્ષ કોઇનો થયો નથી, થતો નથી, થશે નહિ.

આવું સામાયિકનું માહાત્મ્ય છે; વસ્તુતઃ સામાયિક મોક્ષાંગ છે, તો સામાયિક સદ્ભાવપૂર્વક થાય તો બહુ લાભ થાય; માટે આત્મહિતના શોધકે–ઇચ્છાવાળાએ સામાયિક કરવાનો સદૈવ ભાવ રાખવો. સદ્ભાવપૂર્વક સામાયિક કરતાં ઘણા જીવો તરી ગયાના દાખલા છે, તે 'અર્થદીપિકા' 'ઉપદેશપ્રાસાદ' વગેરે વાંચવાથી સમજાશે, અને આપણે પણ સામાયિકથી તરીશું.

તેથી છેવટે આપણા પૂર્વ મહાન્ પ્રભાવક પુરૂષોના '**जाहे खणिउ ताहे, सामाइअं करेइ**' એટલે જ્યારે વખત મળે ત્યારે સામાયિક કરવી એ શબ્દો કહીશું.

સામાયિક સૂત્ર.

૧.

મંગલાચરણ.

अर्हंतो भगवत इन्द्रमहिता' सिद्धाश्च सिद्धिस्थिता.
आचार्या जिनशासनोन्नतिकरा पूज्या उपाध्यायकाः।
श्री सिद्धान्तसुपाठका मुनिवरा रत्नत्रयाराधका.
पचैते परमेष्ठिन प्रतिदिन कुर्वन्तु वो मगलम् ॥

અર્થ—ભગવાન અને ઇંદ્રોથી પૂજાયેલા શ્રી અરિહંતો, સિદ્ધિમા રહેલા શ્રી સિધ્ધો, જિનદર્શનની ઉન્નતિ કરનાર શ્રી આચાર્યો, પૂજવા યોગ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયો, અને રત્નત્રય (સમ્યગ્દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર) ના આરાધક તથા શ્રી સિદ્ધાંતોને સારી રીતે ભણેલા શ્રી મુનિવરો–સાધુઓ–એ પાંચે પરમેષ્ટી અમારૂ હમેશા મગલ કરો!

૨.

પ્રથમ વિધિ.

(૧) સદ્‌ગુરૂ પાસે, અતિ દૂર નહિ તેમ બહુ પાસે નહિ એમ બેસવુ

(૨) સદ્‌ગુરૂ ન હોય તો તેમની સ્થાપના કરવી આ સબંધી સ્થાપના ચાર્ય વિષે આગળ જણાવાઇ ગયુ છે

(૩) બેસવા પહેલા બેસવાની ભૂમિ–જગ્યા જયણાથી પુંજી પ્રમાર્જી બેસવુ.

(૪) ચરવલો પાસે રાખી, ડાબા હાથમા મુહપત્તી રાખી જમણો હાથ સદ્‌ગુરૂ અથવા સ્થાપનાચાર્ય સમુખ ધરી, નીચેના પવિત્ર મત્ર નવકારનું શુદ્ધ ભાવે, ઉપયોગ પૂર્વક સ્મરણ કરવુ

૩.

આ વિધિમા રહેલ રહસ્ય.

(અ) જમણો હાથ સદ્‌ગુરૂ સમુખ ધરવો એ વિનયનુ કારણ છે અથવા,

(૫) એ એમ સૂચવે છે કે હે! કૃપાળુ! હું સામાયિકનો લાભ લેવા ઉત્સુક થઈ આપ પાસે આ જમણો હાથ આવી યાચના કરતો ધરૂં છું, તો હે! સમતા સાગર! જેને સામાયિકનો લાભ થયો છે એવા સદ્ગુરૂ! આપ મને એ પવિત્ર લાભ આપો, અથવા આપની કૃપાએ આપના આલંબનથી મને પણ એ પવિત્ર લાભ મળો.

(૬) સ્થાપનાચાર્ય ગુરૂના અભાવે કરવાની જરૂર છે, તે આપણે સમજી ગયા છીએ. તે કરતી વખત ગુરૂની ભાવના અવશ્ય જોઇએ. આ ભાવના બતાવવા માટે જે વસ્તુમાં ગુરૂની સ્થાપના કરીએ તેમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની છે, અને તે જમણા હાથથી બતાવી શકાય છે. પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાથી જે પુસ્તક નોકારવાળી આદિ ચીજમાં ગુરૂની સ્થાપના કરવામાં આવે છે તે ચીજ અચેતન હોય છે, છતાં તેમાં ચેતનના ભાવી એવી ભાવના ભાવવાની છે કે 'ગુરૂ સાક્ષાત્ મારી પાસે ચેતનવાળા બિરાજેલા છે અને તેમની સન્મુખ હું બેસી સામાયિકની ધર્મક્રિયા કરૂં છું.' આ ભાવના કરી શકાય છે. કોઇપણ વસ્તુને જેવું આપણું મન હોય તેવી દેખી શકીએ છીએ. તેથી કહ્યું છે કે '**यादृशी दृष्टिः तादृशी सृष्टिः**'–દૃષ્ટિમાં ક્રોધ હોય તો બીજાને શત્રુરૂપે જોવાય છે, અને એક સ્ત્રીને આપણે બહેન, પત્ની, મા વગેરે અનેક દૃષ્ટિથી જોઈ શકીએ છીએ.

(૭) જમણો હાથ કે જે સ્થાપના સ્થાપવા રખાય છે તે અભયમુદ્રા છે. આ મુદ્રાથી એવું સૂચિત થાય છે કે આપ ગુરૂ અભયના સ્થાન છો, આ સ્થલ અભય સ્થાન છે, અને આ સામાયિક ક્રિયા પણ અભયરૂપ અને અભયને આપનાર છે.

(૮) અથવા, જમણો હાથ એમ ધરવાથી સદ્ગુરૂની સ્તુતિ પણ થાય છે, એટલે હાથ લાંબો કરીને એમ સૂચવાય છે કે અહો! ધન્ય મહાગુરૂ! આપ ધન્ય છો. જ્ઞાનીઓએ જોયેલું એવું યોગનો લાભનું પણ એમાં કારણ સંભવે છે

વગેરે રહસ્ય એમા હોવાથી જમણો હાથ સુગુરૂ સન્મુખ ધરી નીચેનો મહામગલરૂપ **નવકારમંત્ર** સ્મરવો

દરેક શુભ ક્રિયામા પ્રથમ મગલ આવવુ જોઈએ, તેથી સામાયિક એ પવિત્ર ધર્મક્રિયામા આ મહામગલરૂપ નવકાર પહેલા કહેલ છે.

૪.

નવકાર (નમસ્કાર) સૂત્ર.

નમો અરિહંતાણં,
નમો સિદ્ધાણં,
નમો આયરિયાણં,
નમો ઉવજ્ઝાયાણં,
નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં.
*** એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવપ્પણાસણો ।**
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં ×હવઈ મગલ ॥

૫.

મસ્કૃત છાયા.

नमोऽर्हद्भ्य. । नम. सिद्धेभ्य । नम आचार्येभ्य । नम उपाध्यायेभ्य । नमो लोके सर्वसाधुभ्य ॥

---

* આ અનુષ્ટુપ છંદમા—શ્લોકમા છે

× કેટલાક 'હવઈ' ને બદલે 'હોઈ' કહી બત્રીશ અક્ષર માને છે, અને શ્લોકમા પણ એવા મળી બત્રીશ અક્ષર આવે છે પરતુ મૂળ એના તેત્રીસ અક્ષર છે આનુ પ્રમાણ શ્રી મહાનિશીથ સિદ્ધાતમા આપેલ છે અને પ્રવચનસારોદ્ધારની ૭૯ મી ગાથામા કહ્યુ છે કે

જો કે 'હવઇ' ને બદલે 'હોઈ' એ શબ્દ મૂકવાથી અર્થમા ફેર પડતો નથી, તોપણ 'હવઇ' હેતુ કારણ નમસ્કારાવલિમા પ્રથમા કહ્યુ છે કે કુષ્ટ કાર્યવિશેષ ઉપજે ત્યારે ચૂલિકાનુ ધ્યાન કરવુ આ ધ્યાન વખતે બત્રીશ દલનુ કમલ રચી એકેકો અક્ષર એકેકી પાંખડીએ સ્થાપવો, આવી રીતે બત્રીશ અક્ષર બત્રીશ પાંખડીપર સ્થાપતા બાકી રહે। તેત્રીશમો અક્ષર જે રહેલો કર્ણિકાપર સ્થાપી ધ્યાન કરવુ હવે જો 'હોઈ' એમ હોયતો બધા મળી બત્રીશજ અક્ષર થાય, અને 'હવઈ' હોતા તેત્રીશ થાય તેથી 'હવઇ' એ ગ્રાહ્ય છે

एष पंचनमस्कारः। सर्वपापप्रणाशनः।
मंगलानां च सर्वेषां। प्रथमं भवति मंगलम्॥

૬.

અર્થપાઠ.

નમસ્કાર હો અરિહંતોને, નમસ્કાર હો સિદ્ધોને, નમસ્કાર હો આચાર્યોને, નમસ્કાર હો ઉપાધ્યાયોને, નમસ્કાર હો લોકમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને.

આ પાંચેને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ કરનાર છે; અને તે સર્વ મંગલોમાં પહેલું મંગલ છે.

૭.

વિવેચનપાઠ.

આ નમસ્કાર પંચપરમેષ્ટીને છે, તેથી તે પંચપરમેષ્ટીનમસ્કાર અથવા પંચપરમેષ્ટીસ્તવઃ એમ કહેવાય છે. આ સર્વ માંગલિકનું મૂળ, શ્રી જિનશાસનનો સાર, ચૌદ પૂર્વનો ઉદ્ધાર, અને મહામંત્રરૂપ છે, અને તેનું કારણ જેને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે તે પંચપરમેષ્ટીમાં રહેલા પ્રભાવને લઇને છે. તો પહેલાં પંચપરમેષ્ટી એટલે શું, અને તેનું દરેકનું સ્વરૂપ શું છે તે જોઇએ.

પરમેષ્ટી–એટલે જે પરમ=ઉત્કૃષ્ટ+ઇષ્ટી=ઇષ્ટતાવાળા–આપનાર.

નમસ્કાર એટલે નમવું તે. આ બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી અને ભાવથી. દ્રવ્યથી એટલે બે હાથ, બે પગ અને મસ્તકવડે સુપ્રણિધાન—સારી રીતે પ્રણામ કરવા રૂપ; અને ભાવથી એટલે વિશુદ્ધ, નિર્મળ મનથી. આ બંને પ્રકારે પરમેષ્ટીને નમસ્કાર કરવાનો છે. પરમેષ્ટી પાંચ છે. ૧ અરિહંત, ૨ સિદ્ધ, ૩ આચાર્ય, ૪ ઉપાધ્યાય ૫ સાધુ. આ દરેકનું સ્વરૂપ જોઇએ.

૮.

૧ અરિહંત—શબ્દાર્થ.

અરિહંત ત્રણ પાઠે લખાય છે. ૧ અરહંત ૨ અરિહંત અને ૩ અરૂહંત.

१ (१) અરહંત (અર્હત્-જે યોગ્ય છે અર્હ્=યોગ્ય થવું એ ધાતુપ-રથી) એટલે જે પૂજાને-આઠ મહાપ્રતિહાર્યરૂપ પૂજાને યોગ્ય છે તે કહ્યું છે કે —

अरहंति वंदण नम, सणाइ अरहंति पूअसक्कारं।
सिद्धिगमण च अरहा, अरहंता तेह वुच्चति ॥

અર્થ—જે વંદન, નમસ્કારાદિને યોગ્ય છે, જે પૂજા સત્કાર કરવા યોગ્ય છે, અને જે સિદ્ધિ પામવા યોગ્ય છે તેને અરહંત કહે છે

(૨) અરહંત—(અરજ -રજોહનનાત્-રજ હણવાથી રજવગરના) એટલે ચાર આત્માગુણઘાતી કર્મરૂપી રજને હણનાર

(૩) (અરહસ્ય —જેને રહસ્ય નથી તે) એટલે પોતાને કેવલ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી જેને કંઇ પણ છાનું નથી તે

(૪) (અ=નથી+રહ=એકાંતપ્રદેશ+અંત=મધ્ય ભાગ જેને એકાંત પ્રદેશ કે મધ્ય ભાગ નથી) એટલે જેને કંઈ પણ વસ્તુ છાની નથી તે

(૫) (અ=નથી+રહ=રથરૂપી પરિગ્રહ+અંત=વિનાશ-વિનાશ કર-નાર એવા જરા-ઘડપણ આદિ) એટલે જેને પરિગ્રહ કે જરા આદિ નથી તે

(૬) (અરહયત્-રહ્=છાંડવું, જેણે છોડયો નથી) એટલે જેણે સ્વસ્વભાવ છોડયો નથી તે

૨ અરિહંત (અરિહંતા-અરિ=શત્રુ+હંતા=હણનાર) એટલે આઠ કર્મ રૂપ શત્રુને હણનારા

૩ અરૂહંત (અરૂહંત-રૂહ્=ઊગવું-ઉપજવું-જેને ઉગવું કે ઉપજવું નથી તે) એટલે જેને કર્મો ક્ષીણ થઇ જવાથી બીજે ભવ લેવાનો નથી તે

૯.

અરિહંતના ૧૨ ગુણ.

શ્રી અરિહંત પ્રભુના બાર ગુણ છે, તેમાંના આઠ પ્રાતિહાર્ય કહે-વાય છે અને ચાર અતિશય કહેવાય છે.

પ્રાતિહાર્ય એટલે જે પ્રતિહારી (દરવાજાના રખેવાળ) તરીકે પ્રભુ પાસે રહે છે તે તે નીચે પ્રમાણે —

શિખરિણી.

अशोकाख्यं वृक्षं सुरविरचितं पुष्पनिकरं
ध्वनि दिव्यं श्रव्यं रुचिरचमरा वासनवरम् ।
वपुर्भासं भारं समधुररवं दुंदुभिमथ
प्रभोः प्रेक्ष्यच्छत्र, त्रयमधिमनः कस्य न मुदे ॥

અર્થ—૧. અશોકવૃક્ષ, ૨. દેવોએ રચેલો પુષ્પનો સમૂહ, ૩. શ્રવણ કરવા યોગ્ય ધ્વનિ, ૪. મનોહર ચામરયુગલ, ૫. ઉત્તમ આસન, ૬. ભામંડલ, ૭. મધુર અવાજ કરનાર દુંદભિ વાજીંત્ર અને ૮. ત્રણ છત્ર. આવી રીતે પ્રભુના અષ્ટ પ્રાતિહાર્યને જોઇ કોના મનમાં હર્ષ ન થાય?

અતિશય એટલે ઉત્કૃષ્ટતા. આ મૂલ ચાર છે.

૧. અપાયાપગમાતિશય–(અપાય=ઉપદ્રવ અને અપગમ=નાશ) આ બે પ્રકારનાં છે:—

અ–સ્વાશ્રયી–એટલે પોતાના સંબંધમાં અપાય એટલે ઉપદ્રવનો દ્રવ્યથી અને ભાવથી નાશ કર્યો છે તે.

દ્રવ્ય ઉપદ્રવ–સર્વ રોગો.

ભાવ ઉપદ્રવ–અંતરંગ એવાં અઢાર દૂષણ:—

अंतरायादान लाभवीर्यभोगोपभोगगाः ।
हासो रत्यरति भीति, जुगुप्सा शोक एव च ॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं निद्रा चाविरतिस्तथा ।
रागद्वेषौ च तौ दोषौ तेषामष्टादशाप्यमी ॥

(૧) દાનાંતરાય. (૨) લાભાંતરાય. (૩) વીર્યાંતરાય (૪) ભોગાંતરાય. (૫) ઉપભોગાંતરાય. (૬) હાસ્ય. (૭) રતિ. (૮) અરતિ. (૯) ભય. (૧૦) શોક. (૧૧) જુગુપ્સા=નિંદા. (૧૨) કામ. (૧૩) મિથ્યાત્વ. (૧૪) અજ્ઞાન. (૧૫) નિદ્રા. (૧૬) અવિરતિ. (૧૭) રાગ. (૧૮) દ્વેષ.

આ રીતે સ્વાશ્રયી અપાયાપગમ અતિશય.

બ. પરાશ્રયી અપાયાપગમ અતિશય—કે જેથી પારકાના ઉપદ્રવ નાશ પામે; એટલે જ્યાં ભગવાન્ વિચરે ત્યાં દરેક દિશામાં

મલીને સવાસો જોજન સુધીમા પ્રાય રોગ, મરકી, વૈર, અતિવૃષ્ટિ, દુકાળ, વગેરે થાય નહિ

૨ જ્ઞાનાતિશય—જેનાથી ભગવાન્ લોકાલોકનુ સ્વરૂપ સર્વ પ્રકારે જાણે છે તે, કારણકે તેમને કેવલજ્ઞાન છે તેથી કાંઈ પણ તેમને જાણ બહાર રહી શકાતુ નથી

૩ પૂજાતિશય—જેનાથી શ્રી તીર્થંકર સર્વ પૂજ્ય છે, એટલે ભગવતની પૂજા રાજા, બલદેવાદિ, દેવતા-ઇંદ્ર આદિ કરે છે, અગર કરવાની અભિલાષા રાખે છે તે

૪ વચનાતિશય—જેનાથી શ્રીતીર્થંકરની વાણી દેવ, મનુષ્ય, અને તિર્યચને પોતપોતાની ભાષામા સમજાય છે તે, કારણ કે તેમની વાણી સસ્કારાદિક ગુણવાળી છે આ વાણી ૩૫ ગુણે સહિત છે તે ગુણો 'શ્રી જિનદેવદર્શન' વગેરે પુસ્તકમાથી જોઇ લેવા

આવી રીતે આઠ પ્રતિહાર્ય અને ચાર અતિશય મળી બાર શ્રી અરિહત ભગવાનના ગુણ થયા હવે સિદ્ધ ભગવાન્ વિષે બોલીશુ

૧૦—૧૧.

૨. સિદ્ધનુ સ્વરૂપ. આઠ ગુણ.

સિધ્-સાધવુ જેણે અતિમ સાધ્ય એવુ જે મોક્ષપદ સાધ્યુ છે તે સિદ્ધ વિશેષમા જે આઠ કર્મથી મુક્ત થઇ મોક્ષમા બિરાજે છે, જે અનત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનત ચારિત્ર, અનત વીર્યાદિ અનત ગુણોથી પૂર્ણ છે, જે અનત જ્ઞાન અને અનત દર્શનવડે લોકાલોકનુ સ્વરૂપ ક્ષણે ક્ષણે જાણી અને જોઈ રહ્યા છે તે સિદ્ધદેવ છે તેમની સ્થિતિ સાદિ અને અનત છે જ્યારે આઠ કર્મ ખપાવી-નાશ કરી સિદ્ધ દશા મેળવે છે, ત્યારે તેમની તે દશાની શરૂઆત થઇ, માટે તેમની સ્થિતિ સાદિ=શરૂઆતે કરી સહિત, અને મોક્ષમાથી ચવવાનો-ફરી જન્મ લેવાનો અભાવ હોવાથી અનત કાળ સુધી સિદ્ધના સિદ્ધ રહેવાના એટલે કે તેમની સ્થિતિમા ફેરફાર અનત કાલસુધી નહિ થવાનો હોવાથી તેમની સ્થિતિ સિદ્ધપણે અનત છે સિદ્ધ આઠ કર્મ રહિત છે, અને આઠ ગુણે કરી સહિત છે આ આઠ કર્મમાથી એક

એક ખપાવવાથી એક એક સિદ્ધનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. આનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે:—

સિદ્ધના આઠ ગુણો.

કર્મ	તે કર્મ જવાથી મળતા સિદ્ધના ગુણ.
૧. જ્ઞાનાવરણીય. (આવરણ=ઢાંકણ; એટલે જ્ઞાનને ઢાંકનાર)	કેવલ જ્ઞાન–અનંત જ્ઞાન (આથી લોકાલોકના સ્વરૂપને સમસ્ત પ્રકારે જાણી શકાય છે.)
૨. દર્શનાવરણીય.	કેવલ દર્શન–અનંત દર્શન (આથી લોકાલોકના ભાવ સમસ્ત પ્રકારે દેખી શકાય છે.)
૩. અંતરાય.	અનંત વીર્ય–બલ. અંતરાય કર્મ જવાથી અનંતદાન–લાભ–ભોગ–ઉપભોગ–વીર્ય મય થવાય છે.
૪. મોહનીય.	અનંત ચારિત્ર–ક્ષાયક સમ્યકત્વ–નિર્મોહ થવાથી અનંતચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે.
નોટ—એકથી ચાર કર્મો ધનઘાતી—આત્માના સત્ય સ્વરૂપના સંહારક છે.	
૫. નામ.	અરૂપીપણું. નામ કર્મ હોય ત્યાં શરીર હોય, અને શરીર હોય ત્યાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, વર્ણ આદિ હોય તેથી નામ કર્મનો ક્ષય થવાથી અરૂપી ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે.
૬. ગોત્ર.	અગુરૂલઘુત્વ=ભારીપણું નહિ તેમ હલકાપણું નહિ. ગોત્ર કર્મ ક્ષય થવાથી ઉંચ નીચપણું રહેતું નથી.
૭. વેદનીય. આથી સુખ દુ:ખ વેદવામાં સહવામાં આવે છે.	અવ્યાબાધ સુખ=(અ=નહિ+વ્યાબાધ=પીડા) પીડા વગરનું, નિર્વેદનીય—નિરૂપાધિક અનંત સુખ; કારણકે આ આનંદમાં સુખદુ:ખ હોતું નથી.
૮. આયુષ્ય.	અક્ષય સ્થિતિ. આયુષ્ય કર્મનો નાશ થવાથી સિદ્ધ થવાય છે, અને બીજો

જન્મ થતો નથી, તેથી સિદ્ધની અવસ્થા
સાદિ અનત છે

નોટ—પાચથી આઠ આમ્ડાનાળા કર્મો અઘાતી છે, એટલે ઘનઘાતી નથી

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આઠ કર્મ ક્ષય કરવાથી–ખપાવવાથી જે આઠ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, તે સિદ્ધના ગુણો છે આ કર્મ મુખ્ય રીતે આઠ છે, અને બીજી રીતે જોતા અનેક છે, પણ તે સઘળાનો સમાવેશ ઉક્ત આઠ કર્મોમા થાય છે, આ આઠને પરિપૂર્ણ જાણતા અનેક કર્મોની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ વગેરેને યથાર્થ જાણી શકાય છે

૧૨.

પ્રસ્તાવ.

મુખ્ય રીતે દેવ અને ગુરૂ એ બે પદને નમસ્કાર કરેલ છે, જેમાથી અરિહત અને સિદ્ધ એ બેનો સમાવેશ દેવમા થાય છે અને તેનુ વર્ણન તેના ગુણ વિગેરે આપી કરી ગયા હવે ગુરૂ એટલે સયતિનુ વર્ણન કરવામા આવે છે. સયતિ એટલે **स्वय आत्मान जयति इति संयति** અર્થાત્ પોતાના આત્માને વશ કરે તે અથવા યતિમા યમ્ ધાતુ છે તેનો અર્થ કાબુમા રાખવુ એ થાય છે, તેપરથી ભૂખ તરસ આદિ કષ્ટ સહન કરી આત્માને પોતાના કાબુમા લાવનાર સયતિ કહેવાય છે

સયતિ ત્રણ પ્રકારના છે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ તેને અનુક્રમે લઇએ

૧૩.

૩. આચાર્ય–શબ્દાર્થ.

૧ આ=મર્યાદાથી–તે સમધે વિનયથી+ચર્યતે ય —જેની સેવા થાય છે તે અર્થાત્ જિનશાસનના અર્થની ઉપદેશકતાવડે તે ઉપદેશકતાની ઇચ્છા રાખનાર જીવો જેને સેવે છે તે

૨ **पंचविह आयार, आयरमाणा तहा पयासता ।**
आयार दसता, आयरिया तेण वुच्चंति ॥

અર્થ—જે *પાચ પ્રકારનો આચાર આચરનાર તથા પ્રકાશક

---

* પાચ પ્રકારના આચાર-આચારાગ પાચ માટે 'પચિન્દિય સુત્ર'મા આવશ્ય જુઓ

દેખાડનારા છે અને જે આચારનો ઉપદેશ આપનાર છે તેને આચાર્ય કહેવામાં આવે છે.

આમાં મુખ્ય 'આચાર' શબ્દ લેવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ આ=મર્યાદાએ+ચાર=વિહાર એ થાય છે.

૩. આ=ઇષત્–થોડું–અપરિપૂર્ણ+ચાર=શિષ્ય. તેને વિષે જે સાધુ–ભલા છે તે આચાર્ય. એટલે જે અપરિપૂર્ણ–આ યુક્ત છે કે અયુક્ત છે એવો ભેદ પાડવામાં અનિપુણ પણ વિનયી શિષ્ય તેને યથાર્થ શાસ્ત્રાર્થ ઉપદેશક રહી કરે તે આચાર્ય.

૪. જે આદરવા યોગ્ય–અંગિકાર કરવા યોગ્ય વસ્તુને પોતે અંગિકાર કરે, અને બીજા પાસે કરાવે તે આચાર્ય. (આચર્–આચરવું.)

૧૪.

આચાર્યના છત્રીસ ગુણ.

૧. पडिरूवाइ चउद्दस, खंतीमाई य दसविहो धम्मो ।
बारस य भावणाओ, सूरिगुणा हुंति छत्तीसं ॥

પ્રતિરૂપાદિ ચૌદ ગુણ—૧ પ્રતિરૂપ, ૨ તેજસ્વી, ૩ યુગપ્રધાન (ઉત્કૃષ્ટ આગમના પારગામી અર્થાત્ સર્વ શાસ્ત્રના જાણ, ૪ મધુર વચનવાળા, ૫ ગંભીર, ૬ ધૈર્યવાન્, ૭ ઉપદેશમાં તત્પર અને રૂડા આચારવાળા, ૮ સાંભળેલું નહિ ભૂલી જનારા, ૯ સૌમ્ય, ૧૦ સંગ્રહશીળ, ૧૧ અભિગ્રહ મતિવાળા, ૧૨ વિકથા નહિ કરનાર, ૧૩ અચપળ, અને ૧૪ પ્રશાંત હૃદયવાળા.

ક્ષાંતિ આદિ દશ ધર્મ—૧ ક્ષમા, ૨ આર્જવ, ૩ માર્દવ, ૪ મુક્તિ, ૫ તપ, ૬ સંયમ, ૭ સત્ય, ૮ શૌચ, ૯ અકિંચનત્વ, અને ૧૦ બ્રહ્મચર્ય. આ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ.

અને બાર ભાવના—૧ અનિત્યભાવના, ૨ અશરણ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિ, ૭ આશ્રવ, ૮ સંવર, ૯ નિર્જરા, ૧૦ લોકસ્વરૂપ, ૧૧ બોધિદુર્લભ, ૧૨ ધર્મભાવના.

(૨) આ સિવાય છત્રીસ ગુણ જે કહ્યા છે, તે આ સામાયિક સૂત્રમાં કહેલા 'પંચિંદિય' સૂત્રમાં કહેલ છે, તેથી તે અને તેપર વિસ્તાર પાછળ કરેલ છે તે જોઈ લેવો.

(૩) બીજા પણ અનેક પ્રકારે છત્રીસ ગુણો નિવેદન કર્યા છે, તેમાનો નીચેનો પણ એક પ્રકાર છે

अठविहा गणिसपइ, चउग्गुणा नवरि हुति बत्तिस ।
विणओअ चउप्भेओ, छत्तीसगुणा इमे गुरुणो ॥

પ્રવચનસારોદ્ધાર

સાર—અષ્ટવિધ–આઠ પ્રકારની ગણિસપદાના ચાર ચાર ભેદ કરતાં બત્રીશ થાય છે, તેની સાથે વિનયના ચાર ભેદ મેળવતા ગુરુના ૩૬ ગુણ થાય છે, તે આઠ ગણિસપદા અને ચાર પ્રકારના વિનયના નામ આ પ્રકારે છે

(૧) આચારસપત્ (૨) શ્રુતસપત્ (૩) શરીરસપત્ (૪) વચનસપત્ (૫) વાચનાસપત્ (૬) મતિસપત્ (૭) પ્રયોગસપત્ (૮) સગ્રહપરિજ્ઞાસપત્ આ દરેકના ચાર ભાગ મળી ૩૨ ગુણ થયા હવે ચાર વિનય તે (૧) આચારવિનય (૨) શ્રુતવિનય (૩) વિક્ષેપણવિનય, અને (૪) દોષપરિઘાતવિનય એમ કુલ ૩૬ ગુણ થયા આનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધારથી જાણવો

૧૫.

૪. ઉપાધ્યાય–શબ્દાર્થ.

૧ ઉપ=પાસે અર્થાત્ જે પાસે આવ્યા હોય કે રહેતા હોય તે સાધુ વગેરે પ્રત્યે+અધ્યાય=અભ્યાસ–એટલે સિદ્ધાતોનો અભ્યાસ કરાવે તે તથા જેની પાસે આવી અધીયતે=અભ્યાસ થાય છે–ભણાય છે તે

૨ ઉપ=(જેની) પાસે+આધિક્યેન ગમ્યતે–અધિકપણાએ જવાય છે તે

૩ ધ્યૈ ધાતુ=સ્મરણ કરવુ એટલે મત્રથી જિન પ્રવચનનુ જેથી સ્મરણ થાય છે તે તેથી કહ્યુ છે કે

૪ **बारसंगो जिणखाओ, सज्झाओ कहिओ बुहेहिं ।**
त उवइसति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चति ॥

અર્થ—દ્વાદશઅગ કે જેનુ શ્રી જિનભગવાને વ્યાખ્યાન કરેલ છે તેની સઝ્ઝાય કરવાનુ પડિતે–બુધે કહેલ છે તેથી જે દ્વાદશાગીને ઉપદેશે તેને ઉપાધ્યાય કહીએ

૫. ઉવજ્ઝાયમાં ઉકાર છે અને જકાર છે તે બંનેના અર્થ નીચે કહ્યા છે:—

उत्ति उवओगकरणे, जत्ति ज्झाणस्स होइ निद्देशे ।
एएण हुंति उज्झा, एसो अन्नोवि पज्झाउ ॥

અર્થ—ઉકાર જે છે તે ઉપયોગ કરવાને અર્થે છે, તેથી 'ઉ'નો 'ઉવ' થયો, અને ઉવ પછી જકાર છે તે ધ્યાનના નિર્દેશ અર્થે છે. આથી 'ઉ' અને 'જ' એ અક્ષરથી ઉવજ્ઝાય એ પર્યાયાર્થ થયો છે.

૬. ઉપરનું બીજી રીતે કહીએ તો જરા પર્યાય ફેર અર્થ થાય છે તે આ પ્રમાણે:—

उत्ति उवओगकरणे, पत्ति अपावपरिवज्झणे होइ ।
जत्ति अ जाणस्स कए, उत्ति अ ओसक्कणा कम्मे ॥

અર્થ—ઉ અક્ષર ઉપયોગ કરવાને અર્થે છે, પ અક્ષર તે પાપના પરિવર્જન એટલે સમસ્તપ્રકારે વર્જવાના અર્થે છે, જ અક્ષર તે ધ્યાનના કરવા અર્થે છે અને ફરી આવતો ઉ વર્ણ તે કર્મના ઓસરવાના—ઓછા થવાના અર્થે છે.

આ રીતે ચાર અક્ષર ભેગા મળવાથી ઉપાજ્ઝાઓ, એ શબ્દ થાય છે, તે પર્યાયાંતરે ઉપાધ્યાયનુંજ નામ છે.

૭. ઉપાધિ+આય=ઉપાધ્યાય. ઉપાધિ એટલે પાસે વસવું અને આય એટલે લાભ તે ઉપાધિનો—શ્રુતના પાસે વસવાનો અથવા ઈષ્ટફળનો અથવા શોભન ઉપાધિનો લાભ છે જેથી તે ઉપાધ્યાય.

૮. ઉપ=ઉપહત—હણાયેલા જેણે અધ્યાય કે આધ્યાય કર્યા છે તે ઉપાધ્યાય. હવે આધ્યાયનો અર્થ એ થાય છે કે આધિ—મનની પીડા+આય=મનની પીડાનો લાભ અને અધ્યાય એટલે અધિ=ટૂંકી બુદ્ધિ—કુબુદ્ધિ+આય=લાભ: અથવા અધ્યાયમાં ધ્યૈ ધાતુ પણ થાય કે જેનો અર્થ ધ્યાન કરવું અને અ એ નકાર કે કુત્સિતપણું સૂચવે છે એટલે બધાનો અર્થ ખરાબ ધ્યાન—કુધ્યાન પણ થઈ શકે. ટુંકામાં ઉપરના અધ્યાય અથવા આધ્યાય—એ બંને જેણે ઉપહત—હણાયલા કર્યા છે તે ઉપાધ્યાય.

૯ ઉપ=પાસે અને અધ્યાય શબ્દ અધ્યયન કરવુ તેપરથી થયેલ છે જે ગુરૂ આદિ ગીતાર્થની પાસે સપૂર્ણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી પારગામી થયેલ છે અને જેની પાસે સાધુઓ અને ગૃહસ્થો જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે તે

૧૬.

ઉપાધ્યાયજીના ૨૫ ગુણ.

૧-૧૧ અગીયાર અગ તથા ૧૨-૨૩ બાર ઉપાગ-એ ત્રેવીશને ભણે તથા ભણાવે અને ૨૪-૨૫ ચરણસિત્તરી તથા કરણસિત્તરી એ બનેને શુદ્ધ રીતે પાળે-એમ પચીસ ગુણ

હવે આ પચીસ ગુણ અનુક્રમે વિવેચનથી કહે છે—

૧૭.

અગીયાર અંગ.

૧ આચારાગ—આમા સાધુના પરિગ્રહ આદિ આચાર વગેરે વર્ણવેલ છે.

૨ સૂત્રકૃતાગ—(સૂયગડાગ) તેમા ૩૬૩ પાખડીઓ (કુવાદીઓ) નુ સ્વરૂપ વગેરે બતાવેલ છે

૩ સ્થાનાગ—(ઠાણાગ) આમા દશ સ્થાન (અધ્યાય) છે તેમા પહેલામા એક એક બોલ બીજામા બે બે એમ દશમામા દશ દશ બોલ જેના જેના હોય તેની વ્યાખ્યા કરી છે

૪ સમવાયાગ—એક બેથી સખ્યાત અસખ્યાત અનત બોલની વ્યાખ્યા સાથે ૫૪ ઉત્તમ પુરૂષોના અધિકાર વગેરે છે

૫ ભગવતી (અથવા વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ) આમા ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્ન છે તેમજ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવીકા, વગેરે તેમ સૂક્ષ્મ ભગજાલ-જીવ વિચાર આદિ બાબતોનુ વિવેચન છે

૬. જ્ઞાતા ધર્મકથા—દૃષ્ટાતોદ્વારા દયા-સત્ય વગેરેની પુષ્ટિ કરેલ છે તથા તેમા અનેક ધર્મકથાઓ છે

૭ ઉપાસકદશાગ—આનદ આદિ ૧૦ શ્રાવકોના અધિકાર છે

૮ અતગડ—મોક્ષગામી જીવો પ્રદ્યુમ્નાદિના અધિકાર છે

૯ અનુત્તરોવવાઈ—આમા ૩૩ જીવો કે જે અનુત્તર વિમાનમા ગયા છે અને એકભવ કરી મોક્ષે સીધાવશે તેનાં વર્ણન છે

૧૦. પ્રશ્ન વ્યાકરણ—આમાં આશ્રવદ્વાર અને સંવરદ્વાર સંબંધી વિવેચન છે.
૧૧. વિપાકસૂત્ર—દુઃખવિપાક અને સુખવિપાકના વર્ણન સાથે તેના દૃષ્ટાંત તરીકે ઘણાના અધિકાર આપેલ છે.

૧૮.

બાર ઉપાંગ.

ઉપરના ઉપરાંત બારમું અંગ નામે દૃષ્ટિવાદ છે. આ બારે અંગ (એટલે શરીર) કહેવાય છે, અને તેના ઉપાંગ એટલે તે અંગના હાથ પગ આંગળી આદિ બાર છે તે નીચે પ્રમાણેઃ—

૧, ઉવવાઇ—આમાં કેટલાંક મહાન્ પુરૂષોના ચરિત્ર, કેવલ સમુદ્દ્ઘાત અને મોક્ષનાં સુખ વગેરે બાબતોનું વર્ણન છે. આ આચારાંગનું ઉપાંગ છે.
૨. રાયપસેણી—આ સુયગડાંગનું ઉપાંગ છે. આમાં શ્રી કેશી સ્વામીનો પરદેશી રાજાની સાથે થયેલ સંવાદ છે.
૩. જીવાભિગમ—આ ઠાણાંગનું ઉપાંગ છે. આમાં અઢી દ્વીપ, ચોવીસ દંડક આદિનું વર્ણન છે.
૪. પ્રજ્ઞાપના (પન્નવણા)—આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ છે. આમાં સર્વ લોકનું સ્વરૂપ વગેરે છે.
૫. જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ (પન્નતિ)-આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ છે. આમાં જંબુદ્વિપનું ક્ષેત્ર, પર્વત વગેરે વિસ્તારથી વર્ણન છે.
૬. ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ—જ્ઞાતાજીનું પહેલું ઉપાંગ છે. આમાં ચંદ્રમાના વિમાન, ગતિ વગેરે અધિકાર છે.
૭. સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ—જ્ઞાતાજીનું બીજું ઉપાંગ છે. આમાં સૂર્યના વિમાન વગેરેનું વર્ણન છે.
૮. કપ્પિયા—નિરિયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ-ઉપાસક દશાંગનું ઉપાંગ છે. આમાં કોણિક પુત્રથી શ્રેણિક રાજાનું મૃત્યુ વગેરે બાબત છે.
૯. કપ્પવડંસિયા—અંતગડ દશાનું ઉપાંગ છે. આમાં શ્રેણીક રાજાના દશ પુત્ર દિક્ષા લઈ દેવલોકમાં ગયા છે તેનો અધિકાર છે.
૧૦. પુપ્ફિયા—અણુત્તરોવવાઇનું ઉપાંગ છે. આમાં ચંદ્રસૂર્ય વગેરેની પૂર્વ કરણીનો, સોમલ બ્રાહ્મણ અને શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીનો સંવાદ વગેરે અધિકાર છે.

૧૧ પુષ્ફ ચુલીયા—પ્રશ્ન વ્યાકરણનુ ઉપાગ છે આમા શ્રી વગેરેની પૂર્વ કરણીના અધિકાર છે

૧૨ વન્હિ દશાગ—આ વિપાક સૂત્રનું ઉપાગ છે આમા બલભદ્રજીના પુત્ર વગેરેના અધિકાર છે

૧૯.

૧૧ અગ ને ૧૨ ઉપાંગની સઝાય.

ઢાળ—સાહેલડીની દેશી.

અગ ઇગ્યાર સોહામણા સાહેલડીરે, આચારગ સુયગડાગતો,
ઠાણાગ સમવાયાગ વળી સા૦, ભગવતિ પચમ અગતો ૧
જ્ઞાતા ધર્મકથા છઠુ સા૦, સાતમુ ઉપાસગ દશાગ તો,
અંતગડ અણુત્તરો વવાઇયા સા૦, પ્રશ્નવ્યાકરણ દશમાગ તો ૨
સુખદુ ખ વિપાક ઇગ્યારમુ સા૦, હવે ઉપાગ કહુ બારતો
ઉવવાઇ રાયપસેણિયા સા૦, જીવાભિગમ વિચારતો ૩
પન્નવણા જંબુપન્નતી સા૦, જેહમા ક્ષેત્રવિચારતો,
ચંદપન્નતિ સુરપન્નતિ સા૦, હવિ પણ એહમા સભારતો ૪
કપ્પિયા, કપ્પવડિંસિયા સા૦, જેહમા વિમાનવિચારતો,
પુપ્ફિયા ને પુપ્ફચુલિયા સા૦, નિરયાવળી એમ બારતો ૫
સૂત્ર અર્થ ગુરુથી લહી સા૦, ભણે ભણાવે જેહતો,
તે વાચકને વદિયે સા૦, જ્ઞાનવિમળ ગુ નેહતો ૬

૭૦.

ચરણ સિત્તેરી.

જે નિત્ય કરવુ તે ચરણ—ચારિત્ર

वयसमणधम्मसंजम, वेयावच्च च बमगुत्तिओ ।
नाणाइतिय तव कोह, निग्गहाइं चरणमेय ॥

અર્થ—વ્રત [૫ મહાવ્રત], શ્રમણ ધર્મ [૧૦ ક્ષાંતિ આદિ], સયમ [૧૭ પ્રકારે], વૈયાવચ્ચ [૧૦ પ્રકારે], બ્રહ્મગુપ્તિ [૯ પ્રકારે], જ્ઞાનાદિક ત્રિક, તપ [૧૨ પ્રકારે], ક્રોધનિગ્રહ આદિ [૪ કષાયનો નિગ્રહ] આ રીતે ચરણના ભેદ ૭૦ થયા

૫ મહાવ્રત—૧ પ્રાણાતિપાતવિરમણ ૨ મૃષાવાદવિરમણ ૩ અદત્તાદાનવિરમણ ૪ મૈથુનવિરમણ ૫ પરિગ્રહવિરમણ.

૧૦ પ્રકારે યતિ ધર્મ—૧ ક્ષમા ૨ માર્દવ [કોમલતા] ૩ આર્જવ [સરલતા] ૪. મુક્તિ [લોભ ત્યાગ–સંતોષ] ૫ તપ ૬ સંયમ [આશ્રવનો ત્યાગ] ૭ સત્ય (જૂઠનો ત્યાગ) ૮ શૌચ [પવિત્રતા] ૯ અકિંચનત્વ [દ્રવ્યરહિતપણું] ૧૦ બ્રહ્મચર્ય [મૈથુનત્યાગ]

૧૭ પ્રકારે સંયમ—૧. પૃથ્વીકાય ૨ અપ્કાય ૩ અગ્નિકાય ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય ૬ દ્વીંદ્રિય ૭ ત્રીદ્રિય ૮ ચતુરિંદ્રિય ૯ પંચેદ્રિય—એ સર્વ જીવોની હીસા ન કરવી. ૧૦ અજીવ સંયમ [સોના વગેરે નિષેધ કરેલી અજીવ વસ્તુનો ત્યાગ] ૧૧ પ્રેક્ષાસંયમ [યત્નાપૂર્વક વર્તવું] ૧૨ ઉપેક્ષાસંયમ [આરંભ તથા ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા ન કરવી તે] ૧૩ પ્રમાર્જનસંયમ [સર્વ વસ્તુને પ્રમાર્જીને–પૂંજીને વાપરવી તે] ૧૪ પરિષ્ઠાપનાસંયમ [યત્નપૂર્વક પરઠવવું તે] ૧૫ મનઃસંયમ [મનને ધર્મવૃત્તિમાં રાખવું તે] ૧૬ વચનસંયમ [સાવદ્ય વચન ન બોલવું તે] ૧૭ કાયાસંયમ [ઉપયોગથી કામ કરવું તે]

૧૦ પ્રકારનો વૈયાવૃત્ય—૧ અરિહંતનો, ૨ સિદ્ધનો, ૩ જિનપ્રતિમાનો ૪ શ્રુતસિદ્ધાંતનો, ૫ આચાર્યનો, ૬ ઉપાધ્યાયનો, ૭ સાધુનો ૮ ચારિત્રધર્મનો, ૯ સંઘનો, ૧૦ સમકિતદર્શનનો–વૈયાવૃત્ય. વૈયાવૃત્ય એટલે વિનય, માન, સત્કાર વગેરે.

પાઠાંતરે નીચે લખેલા દશ પ્રકારના વૈયાવૃત્ય ગણાય છે. ૧ આચાર્ય ૨ ઉપાધ્યાય ૩ તપસ્વી ૪ શિષ્ય ૫ ગ્લાનસાધુ ૫ સ્થવિર ૭ સમનોજ્ઞ (સરખા સમાચારીવાળા) ૮ ચતુર્વિધ સંઘ ૯ કુલચંદ્રાદિ ૧૦ ગોત્ર. એ દશનો વિનય.

૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ—૧ સ્ત્રી પશુ અને નપુંસક જ્યાં રહેતાં હોય તે જગ્યાનો ત્યાગ ૨ સરાગે સ્ત્રી સાથે કથા વાર્તા ન કરવી ૩ સ્ત્રીના આસને બે ઘડી સુધી બેસવું નહિ ૪ સરાગે

સ્ત્રીના અંગોપાંગ જોવા નહિ ૫ સ્ત્રીપુરૂષ જ્યાં ક્રીડા કરતા હોય ત્યાં ભીંત વગેરેના અંતરે રહેવું નહિ ૬ ભોગવ્યા સુખ સંભારવા નહિ ૭ સરસ આહાર ન કરવો ૮ અતિ માત્રાએ આહાર ન કરવો ૯ શરીરની શોભા ન કરવી

૩ જ્ઞાનાદિ—એટલે ૧ જ્ઞાન ૨ દર્શન ૩ ચારિત્ર

૧૨ પ્રકારના તપ—૧ અનશન ૨ ઉણોદરી ૩ વૃત્તિસંક્ષેપ (અનેક પ્રકારના અભિગ્રહ-નિયમ કરવા તે) ૪ રસત્યાગ ૫ કાય ક્લેશ ૬ સંલીનતા (ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી તે)–આ ૭ બાહ્યતપ હવે ૭ અભ્યંતર તપ નામે —૧ પ્રાયશ્ચિત ૨ વિનય ૩ વૈયાવૃત્ય ૪ સ્વાધ્યાય (સઝાય ધ્યાન કરવું) ૫ ધર્મકથા ૬ કાયોત્સર્ગ

૪ કષાયનો ત્યાગ—૧ ક્રોધ ૨ માન ૩ માયા ૪ લોભ—એ ચાર કષાયનો ત્યાગ કરવો

૭૦

૨૧.

કરણસિત્તરી.

પ્રયોજન થયા થકા કરી લેવું, અને પ્રયોજન ન હોય ત્યારે ન કરવું તે કરણ (સરખાવો ‘ ચરણ ’)

पिंडविसोही समिई, भावण पडिमाय इंदियनिरोहो ।
पडिलेहण गुत्तिओ, अभिग्गहं चेव करण तु ॥

અર્થ—૪ પિંડવિશુદ્ધિ, ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પડિમા, ૫ ઇંદ્રિયોનો નિરોધ, ૨૫ પ્રતિલેખના, ૩ ગુપ્તિ અને ૪ અભિગ્રહ—એ સર્વ મળી સીત્તેર કરણના ભેદ થયા તેથી કરણસિત્તરી કહેવાય છે

વિવેચન—હવે તે નામવાર કહે છે —

૪ પિંડવિશુદ્ધિ—૧ આહાર ૨ ઉપાશ્રય ૩ વસ્ત્ર ૪ પાત્ર એ ચાર વિશુદ્ધ એટલે બેતાલીસ દોષરહિત ગ્રહણ કરવા તે

૫ સમિતિ—૧ ઇર્યા ૨ ભાષા ૩ એષણા ૪ આદાનભંડભત્ત નિખેપણા ૫ પરિષ્ઠાપનિકા—આ પાંચે સમિતિનું વિવેચન 'પંચિંદિય' સૂત્રમાં આગળ કહીશું.

૧૨ ભાવના—૧ અનિત્ય ૨ અશરણ ૩ સંસાર ૪ એકત્વ ૫ અન્યત્વ ૬ અશુચિ ૭ આશ્રવ ૮ સંવર ૯ નિર્જરા ૧૦ લોકસ્વભાવ ૧૧ બોધિદુર્લભ ૧૨ ધર્મ—ભાવના.

૧૨ પ્રતિમા—૧ એક માસની ૨ બે માસની ૩ ત્રણ માસની ૪ ચાર માસની ૫ પાંચ માસની ૬ ૭ માસની ૭ સાત માસની ૮ સાત દિનરાતની ૯ સાત દિનરાતની ૧૦ સાત દિનરાતની ૧૧ એક દિનરાતની ૧૨ એક રાતની—પ્રતિમા. એ દરેકમાં અમુક અમુક જેમકે ચોવીહાર આદિ કરવા તે.

૫ ઇંદ્રિયોનો નિરોધ—૧ સ્પર્શ ૨ રસ ૩ ઘ્રાણ ૪ ચક્ષુ ૫ શ્રોત—ઇંદ્રિયનિરોધ.

૨૫ પ્રતિલેખના—આની ગાથા એ છે કેઃ—

मुहपोति चोलपट्टो, कप्पतिगंदोनिसिज्ज रयहरणं ।
संथारुत्तरपट्टो, दसपेहा उग्गए सूरे ॥ १ ॥
अन्ने भणंति एक्का रसमो दंड उत्ति
उवगरण चउद्दसगं, पडिलेहिज्जइ दिणस्स पहरतिगे ।
उग्घाडपोरिसीए उपत्तानिज्जोग पडिलेहा ॥

૧ મુહપત્તિ ૨ ચોલપટ્ટ ૩ ઉનનું કલ્પ ૪–૫ સુતરનાં બે કલ્પ ૬ રજોહરણનું અંદરનું સુતરનું નિષિદ્યું ૭ બહારનું પગ લૂછવાનું નિષિદ્યું ૮ ઓઘો ૯ સંથારો ૧૦ ઉત્તરપટ્ટો ૧૧ દાંડો આ અગીયારે ચીજોની પડિલેહણા પ્રભાતમાં સૂર્યના ઉદય થયા પહેલાં કરાય છે; બાકીની ચૌદ ઉપકરણની પ્રતિલેખના પહોરને તે કરવામાં આવે છે તે કહે છેઃ—

૧ મુહપત્તિ ૨ ચોલપટ્ટ ૩ ગોચ્છક ૪ પાત્ર ૫ પાત્રબંધ ૬ પડલાઓ ૭ રજસ્ત્રાણ ૮ પાત્રસ્થાપન ૯ માત્રક, ૧૦ પતદ્ગ્રાહ ૧૧

રજોહરણ ૧૨ ઉનનુ કલ્પ ૧૩-૧૪ સુતરના બે કલ્પ આમ ઉપરની ૧૧ અને આ ૧૪ મળી પચીસ પ્રતિલેખના કરવાની છે અને તેનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધારમાંથી જોઈ લેવો

૩ ગુપ્તિ--૧ મન ૨ વચન ૩ કાય-ગુપ્તિ આનો વિસ્તાર 'પચિંદિય' સૂત્રમા આગળ થશે

૪ અભિગ્રહ—અભિગ્રહ એટલે પ્રતિજ્ઞા ૧ દ્રવ્યથી ૨ ક્ષેત્રથી ૩ કાલથી ૪ ભાવથી—અભિગ્રહ

—— આ પ્રકારે કરણસિત્તેરીના ભેદ થયા
૭૦

૨૨.

૫. સાધુ–શબ્દાર્થ.

૧ निव्वाणसाहए जोए, जम्हा साहंति साहुणो ।
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो ॥

અર્થ— નિર્વાણ-મોક્ષને સાધવાના જે જોગ છે તે સાધે છે તે સાધુઓ છે અને જે સર્વભૃતો પ્રત્યે ચોરાસી લાખ જીવયોનીથી ઉપઉપજેલા સર્વ જીવો પ્રત્યે સમ એટલે સમતા ધરનાર છે તે ભાવ સાધુ છે

સાધુ એમા સાધ ધાતુ છે જેનો અર્થ સાધવુ એ થાય છે આ અર્થ ઉપર લાગુ પાડવામા આવ્યો

૨ સયમને ધારણ કરનાર તે સાધુ

૩ અસહાયને સહાય કરનાર તે સાધુ તેથી કહ્યુ છે કે —

असहाइ सहायत्तं, करेंति मे संजमं करंतस्स ।
एएण कारणेणं, णमामि ह सव्वसाहूणं ॥

અર્થ—અસહાયને સહાય કરનાર, અને મને (અસયમપણ ટાળી) સયમ કરનાર-ઈંદ્રિયનિગ્રહ કરાવનાર છે, એ કારણથી સર્વ સાધુને હું નમસ્કાર કરું છુ

૪ સયમમાર્ગી જીવોને સહાયના ... કરનાર તે સાધુ

'સર્વ' સાધુને નમસ્કાર કર્યા છે, તેથી .તે (૧) 'સર્વ' માં જિનકલ્પી, સ્થવિરકલ્પી, સ્થિતિકલ્પી વગેરે બધા ભેદવાળા સાધુઓનો સમાવેશ થાય છે. (૨) સર્વ એટલે સાર્વ અર્થાત્ સર્વ જીવોને હિતના કરનાર, અથવા સર્વ શુભ યોગોને સાધનાર તે સાર્વ સાધુ, અથવા સાર્વ એટલે અરિહંત તેને સાધનાર-તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે આરાધનાર તે સાર્વ સાધુ. (૩) સર્વ-શ્રવ્ય એટલે જે વાક્યો શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે તેને વિષે સાધુ એટલે નિપુણ તે શ્રવ્ય સાધુ (૪) સર્વ-સવ્ય એટલે દક્ષિણ-પોતાને અનુકૂલ જે કાર્ય તેને વિષે સાધુ એટલે નિપુણ તે સવ્ય સાધુ.

એકલા 'સર્વ સાધુ' એમ કહેવાથી 'સર્વ' એ શબ્દથી દેશતા તથા સર્વતા બંને દેખાડી શકાય છે, પણ અહીં જરા પણ બાકી ન હોય એવું અપરિશેષ બતાવવા માટે 'લોક' એ શબ્દ મૂકેલ છે તેથી 'નમો **લોએ** સવ્વ સાહૂણં.' વળી 'લોક' મૂકવાથી જ્યાં જ્યાં સાધુ હોય તે સર્વ સાધુનો સમાવેશ થાય છે.

૨૩.

સાધુ મુનિરાજના સત્તાવીશ ગુણ.

छव्वय छकाय रक्खा, पंचिंदियलोह निग्गहो खंती
भावविसुद्धि पडिले-हणा य करणे विसुद्धि य ॥
संजमजोए जुत्तो, अकुसल मणवयणकायसंरोहो;
सीयाइपीडसहणं, मरणं उवसग्गसहणं च ॥

૭ વ્રત—પ્રાણાતિપાતવિરમણ, મૃષાવાદવિરમણ, અદત્તાદાનવિરમણ મૈથુનવિરમણ, પરિગ્રહવિરમણ, અને રાત્રિભોજનવિરમણ.

૭ કાયની રક્ષા—પૃથ્વીકાયરક્ષા, અપ્કાયરક્ષા, તેજઃકાયરક્ષા, વાયુકાય-રક્ષા, વનસ્પતિકાયરક્ષા, અને ત્રસકાયરક્ષા.

પાંચ ઇંદ્રિયનો નિગ્રહ—સ્પર્શેંદ્રિય, રસેંદ્રિય, ઘ્રાણેદ્રિય, ચક્ષુરેદ્રિય અને શ્રોતેંદ્રિય એ પાંચ ઇંદ્રિયનો નિગ્રહ એટલે વશ કરવી.

આવી રીતે સત્તર થયા, હવે

(૧૮) લોભનિગ્રહ—લોભને વશ કરવો તે, ૧૯ ક્ષાંતિ—ક્ષમા, (૨૦) ભાવની વિશુદ્ધિ એટલે ચિત્તની નિર્મળતા, (૨૧) વસ્ત્ર વગે-

રેનુ પડિલેહણુ કરવામા વિશુદ્ધિ (૨૨) સયમના યોગમા યુક્ત રહેવુ (એટલે પાચ સમિતિ, ત્રણુ ગુપ્તિને આદરવા, અને વિકથા, અવિવેક, નિદ્રા વગેરેનો ત્યાગ કરવો) (૨૩) અકુશલ મનનો સરોધ એટલે અશુભ માર્ગે જતા મનને રોકવુ, (૨૦) અકુશલ વચનનો સરોધ એટલે અશુભ માર્ગે વચન પ્રવર્તતુ હોય તેને રોકવુ, (૨૫) અકુશલ કાયાનો સરોધ એટલે અશુભ માર્ગે કાયા પ્રવર્તતી હોય તેને રોકવી (૨૬) શીતાદિ પીડા–પરિસહનુ સહન, અને (૨૭) મરણુનો ઉપસર્ગ સહન કરવો તે

આવા ગુણે કરી સહિત સાધુઓને નીચલી ટુક ગાથામા નમસ્કાર કરીએ —

विसयसुहनियत्ताणं, विसुद्धचारित्तनियमजुत्ताण।
तच्च गुणसाहयाण, साहुण किच्चज्झायण नमो॥

અર્થ—વિષય સુખ (શબ્દાદિક પાચ પ્રકારના) થી નિવૃત્ત થએલા, વિશુદ્ધ ચરિત્ર અને નિયમથી યુક્ત, અને તથ્ય—સાચા ગુણુના સાધક, અને કૃતકૃત્ય થવાના–મોક્ષ પામવાના કાર્યમા ઉદ્યમવત એવા સાધુને નમસ્કાર થાઓ

૨૪.

ઉપસંહાર.

ઉપર પચ પરમેષ્ઠી કયા કયા? તેનો અર્થ, તથા તેના બધા મળી ૧૦૮ ગુણુ પણ કહ્યા, તેથી છેલ્લે તે ગુણુની સખ્યા બરાબર ધ્યાનમા રહે માટે કહીએ છીએ કે —

બાર ગુણુ અરિહત દેવ, પ્રણુમિયે ભાવે,
સિદ્ધ આઠ ગુણુ સમરતા, દુખ દોહગ જાવે ૧
આચારજ ગુણુ છત્રીસ, પચવીશ ઉવઝાય,
સત્તાવીશ ગુણુ સાધુના, જપતા સુખ થાય ૨
અષ્ટોત્તર સય ગુણુ મળી એ, એમ સમરો નવકાર,
ધીરવિમલ પડિત તણો, નય પ્રણુમે નિત સાર ૩

અર્થ—અરિહંત દેવના બાર ગુણ છે; તેને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરીએ, અને સિદ્ધના આઠ ગુણનું સ્મરણ કરતાં દુઃખ દારિદ્ર દૂર થાય છે. આચાર્યના ગુણ છત્રીશ, ઉપાધ્યાયના પચીશ, અને સાધુના સત્તાવીશ ગુણ જપતાં સુખ પમાય છે. આ બધા મળી એકસો અને આઠ છે, તે બરાબર ધ્યાન રાખી નવકારનું સ્મરણ કરો અને પંડિત **ધીરવિમલના** શિષ્ય **નયવિમલ** (પછીથી પ્રસિદ્ધ થયેલ **જ્ઞાનવિમલસૂરિ**) હમેશાં તે સારભૂત નવકારને પ્રણામ કરે છે.

૨૫.

*નવકારનો મહિમા.

नवकार इक्क अखर, पावं फेडेइ सत्त अयराणं ।
पन्नासं च पएणं, सागर पणसय समग्गेण ॥
जो गुणइ लख मेगं, पूएइ विहीइं जिण नमुक्कारं ।
तित्थयरनाम गोअं, सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥
अठेवय अठसया, अठसहस्सं च अठकोडीओ ।
जो गुणइ भत्तिजुत्तो, सो पावइ सासयं ठाणं ॥

અર્થ—નવકારનો એક અક્ષર સાત સાગરોપમનું પાપ ખેરવે છે. એક પદથી પચાશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પાપ ટળે. સમગ્ર નવકાર ગણવાથી પાંચસે સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પાપ કર્મ ટળે અને એક લાખવાર આખો નવકાર ગણે અને વિધિવડે તીર્થંકર ભગવાનને પૂજે અને નવકાર કરે તો તિર્થંકર નામ કર્મ ગોત્ર બાંધે છે, આઠ ક્રોડ આઠ હજાર આઠસોને આઠ એટલીવાર નવકાર મંત્ર ભક્તિવડે ગણે તો શાશ્વત સ્થાન–મુક્તિ પામે.

૨૬.

'પંચિંદિય' સૂત્રનો ક્રમહેતુ.

'નવકાર' નું સ્મરણ કરી રહ્યા પછી સાક્ષાત્ સજીવન મૂર્તિ સદ્દગુરૂ ન હોય, તો સદ્દગુરૂ કેવા હોય ? મારા સદ્દગુરૂ કેવા છે ? મારા ગુરૂ

* નવકારથી ક્યા ક્યા સુંદર ફલસિદ્ધિ પામ્યા, તેનાં દૃષ્ટાંત જોવા માટે જુઓ નવકારનો છંદ 'વંછિત પૂરે વિવિધ પરે.'

આવા અનુપમ ગુણવાલા છે, એમ ચિંતવન કરવા તે ગુણોનુ જેમા વર્ણન છે તે " **પંચિંદિય** " સૂત્ર ચિત્તની એકાગ્રતા પૂર્વક કહેવુ. અને એવા ગુણવાળા સાક્ષાત્ માગ સદ્ગુરૂ બિરાજમાન છે, અને હુ એઓની સમક્ષજ સામાયિક કરૂ છુ, એવો ભાવ રાખવો આમ કરવાથી સામાયિક બહુ શુદ્ધ થાય છે

અથવા ગુરૂ ન હોય તો ઉત્તમ ધર્મ ઉપકરણમા ગુરૂની સ્થાપના કરવા માટે પચિંદિય ' સૂત્રમા ગુરૂના જે છત્રીસ ગુણ કથેલા છે, તેનો પાઠ ભણવો, ગુરૂના અભાવે ગુરૂની સ્થાપના કરી તેમની સન્મુખ દરેક ક્રિયા કરવી જોઇએ અને તેથી તેમના ગુણોની સ્થાપનામા પડવા જોઇએ

ગુરૂ હોય તો ' પચિંદિય ' નો પાઠ ભણવાની જરૂર નથી

આ સબધમા એક દૃષ્ટાત છે કે દ્રોણાચાર્ય પાસે પ્રખ્યાત પાચ પાડવમાના બાણાવળી અર્જુન બાણની વિદ્યા શીખતો હતો તેની ચતુરાઇ અને ચપલતાથી ગુરૂ તેનાપર બહુજ પ્રસન્ન રહેતા, અને તેને તે વિદ્યા પૂરી શીખવી હતી આ બધુ જોઇને જગલમા રહેતા એક ભિલને બાણવિદ્યા શીખવવાની ઉત્કઠા થઈ, અને ગુરૂ પાસે આવી તે શીખવવાની નમ્ર વિનતિ કરી, પરતુ ગુરૂએ તેનો અનાદર કર્યો તે ભીલે આથી દ્રોણાચાર્ય ગુરૂની એક માટીની પ્રતિમા સ્થાપિત કરી તેના પ્રત્યે ઘણોજ ભક્તિભાવ રાખી શીખના માડયુ, અને તે વિદ્યા સારી રીતે સાધતા અર્જુન કરતા પણ વધારે પ્રવીણ થયો આ બાબતની દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુનને ખબર પડી ત્યારે તેઓ ચકીત થઇ ગયા અને પોતાનુ વચન રાખવા માટે દ્રોણાચાર્યે તે ભીલ પાસેથી ગુરૂદક્ષિણા તરીકે તેના હાથનો અગુઠો માગી લીધો તો પણ તે અગુઠા વિના બાણ ચડાવવા માડયો

આ પરથી સમજાવાનુ છે કે ગુરૂ હોય તો ગુરૂની સમીપ, અને ગુરૂ ન હોય તો ગુરૂની સ્થાપના સમુખ દરેક ક્રિયાનુ આરાધન કરવુ જોઇએ ચાર નિક્ષેપમા સ્થાપના નિક્ષેપ પણ માન્ય કહેલો છે. અને અને તે કારણે જિનના અભાવે જિનની પ્રતિમા સ્થાપવામા આવે છે આ વિષે ઘણી ચર્ચા છે, પરતુ તે અહીં વિસ્તારવાની જરૂર નથી

૨૭.

વિધિ.

માટે સામાયિકની શરૂઆત કરતાં પહેલાં માનસિક સંકલ્પ-પૂર્વક ગુરૂની સ્થાપના કરવી, સ્થાપનાને માટે નવકારવાળી કે કોઈ શાસ્ત્રીય ગ્રંથ ચારિત્રના ઉપકરણ ઉંચા સ્થાને સ્થાપવા, અને તેમાં ગુરૂના ગુણનું આરોપણ કરવાને તે સ્થાપનાની સંમુખ જમણો હાથ સ્થાપન કરીને તેને ગુરૂ તરીકે સ્થાપન કરવાના હેતુથી નીચેનો પાઠ ભણવો.

૨૮.

પંચિંદિઅ (ગાથામાં).

મૂળ પાઠ.

પંચિંદિઅ સંવરણો,
તહ નવવિહ બંભચેર ગુત્તિધરો;
ચઉવિહ કસાય મુક્કો,
ઈઅ અઠારસ ગુણેહિં સંજુત્તો ॥ ૧ ॥
પંચમહવ્વયજુત્તો,
પંચવિહાયારપાલણસમત્થો;
પંચસમિઓ તિગુત્તો,
છત્તીસ ગુણો ગુરૂ મજ્ઝ ॥ ૨ ॥

૨૯.

સંસ્કૃત છાયા.

पंचेन्द्रियसंवरणः, तथा नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिधरः।
चतुर्विध कषायमुक्तः, इति अष्टादशगुणैः संयुक्तः ॥ १ ॥
पंचमहाव्रतयुक्तः, पंचविधाचारपालनसमर्थः ॥
पंचसमितः, त्रिगुप्तः, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्मम ॥२॥

૩૦.

અર્થપાઠ.

૫ ચિંદિય સંવરણો—પાંચ ઇંદ્રિયને એટલે પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયને રોકનાર
તહ–તથા નવવિહ બંભચેર ગુત્તિધરો–નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને ધારણ કરનાર ચઉવિહ કષાયમુક્કો–ચાર જાતના કષાયથી મુક્ત છે
ઇઅ અઠારસ ગુણેહિ સંજુત્તો–આ અઢાર ગુણોથી સંયુક્ત છે
૫ ચમહાવયજુત્તો—પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત છે
૫ ચવિહાર પાલણ સમથ્થો–પાંચ જાતના આચાર પાલવાને સમર્થ છે
૫ ચસમિઓ–પાંચ સમિતિઓવાળા
તિગુત્તો–ત્રણ ગુપ્તિવાળા
છત્તીસ ગુણો ગુરૂ મજઝ–(આવી રીતે) છત્રીસ ગુણવાળા મારા ગુરૂ છે

સામટો અર્થ–પાંચ ઇંદ્રિયને એટલે તેના વિષયને રોકનાર, તથા નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને ધારણ કરનાર, ચાર પ્રકારના કષાયથી મુક્ત એ અઢાર ગુણોથી જે સંયુક્ત હોય, અને વળી પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત, પાંચ પ્રકારના આચારને પાળવાને સમર્થ, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિએ કરી સહિત (એટલે બીજા અઢાર ગુણો મળી] એ પ્રમાણે છત્રીસ ગુણોએ કરીને સંયુક્ત હોય તે મારા ગુરૂ છે

૩૧.

વિવેચનપાઠ.

પાંચ ઇંદ્રિય નામે સ્પર્શ ઇંદ્રિય [ચામડી], રસ ઇંદ્રિય [જીભ], ઘ્રાણ ઇંદ્રિય [નાક] ચક્ષુ ઇંદ્રિય [આંખ], અને શ્રોત્ર ઇંદ્રિય [કાન] છે આના મુખ્ય વિષયો સ્પર્શ, રસ આદિ પાંચ વિષયો છે, તથા તેને બીજી રીતે વિસ્તારતા ત્રેવીસ ભેદ થાય છે અને આ દરેકના વિકાર ગણતા તે બસોબાવન થાય છે

આ બધા પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયને તથા વિકારોને રોકનાર એટલે જે પોતાને અનુકૂળ પ્રીતિકારી હોય, તેના ઉપર રાગ ન ધરે, અને જે પ્રતિકૂળ અપ્રીતિકારી હોય તેનાપર દ્વેષ ન કરે, તેથી ગુરૂને પંચેંદ્રિયના સંવરયુક્ત કહ્યા

૩૨.

ઈંદ્રિય વિષય અને વિકાર.

હવે પાંચ ઈંદ્રિયના ત્રેવીસ વિષય અને બસોબાવન વિકાર કયા તેનો કોઠો કરી બતાવીએ.

૫ ઈંદ્રિયનાં નામ તથા અર્થ.	વિષય ૨૩.	વિકારો ૨૫૨.
૧ સ્પર્શ (ફરસ) ઈંદ્રિય ચામડી.	વિષય આઠ—[૧] હળવો સ્પર્શ તે રૂ જેવો; [૨] ગુરૂ (ભારે) સ્પર્શ તે વજ્ર આદિ જેવો; [૩] મૃદુ (કોમળ) સ્પર્શ–હાંસરૂ પ્રમુખ જેવો [૪] ખર (ખરબચડો) સ્પર્શ તે કરવતની ધાર જેવો અથવા ગાયની જીભ જેવો [૫] શીત [ટાઢો] સ્પર્શ બરફ જેવો [૬] ઉષ્ણ [ઉનો] સ્પર્શ અગ્નિ જેવો [૭] સ્નિગ્ધ [ચોપડો] સ્પર્શ–ઘી જેવો; અને [૮] લૂખો સ્પર્શ–ભસ્મ આદિ જેવો.	વિકાર ૯૬—ઉક્ત આઠ વિષયનો દરેક સચિત, અચિત, મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે હોય, એટલે તેથી ૨૪ વિકાર થયા. તે ૨૪ માં દરેકને સારો, અને નરસો એ બે ગુણ હોય તેથી ૪૮ વિકાર થાય અને તેને રાગ અને દ્વેષ એ બેએ ગુણતાં ૯૬ થાય.
૨ રસઈંદ્રિય=જીભ	વિષય પાંચ—આમાં નીચેના ૭ રસનો સમાવેશ થાય છે. નામેઃ–મીઠો ખાટો, ખારો, કડવો, કષાયલો, તીખો. આમાં ૭ રસ છે, છતાં પાંચ વિષયકહ્યા તેનું કારણ એ કે છઠ્ઠો નામે કષાયલો રસ પાંચ રસોના વિષયમાં સમાઇ જાય છે.	વિકાર ૭૨—આ છએ રસ સારા અને નરસા મળી ૧૨, તે દરેક સચિત, અચિત અને મિશ્ર એમ ત્રણ હોય, તેથી બધા મળી ૩૬, તેને રાગ અને દ્વેષ એમ બેએ ગુણતાં ૭૨.

૫ ઇંદ્રિયના નામ તથા અર્થ	વિષય ૨૩	વિકારો ૨૫૨
૩ ઘ્રાણઇંદ્રિય=નાક	વિષય બે—[૧] સુરભિ ગધ=સુગધીદાર ગધ અને [૨] દુરભિગધ=દુર્ગંધી ગધ-આવી રીતે બને એટલે સુગધી અને દુર્ગંધ પદાર્થથી જે ઘ્રાણેંદ્રિયનો વિષય થાય તે	વિકાર ૧૨—કહેલા બે ગધને સચિત, અચિત અને મિશ્ર એમ ગુણતા ૬ થાય અને તેને રાગ, અને દ્વેષ એમ બેવડે ગુણતા ૧૨ થાય
૪ ચક્ષુ ઇંદ્રિય= આખ	વિષય પાચ— આ ઇંદ્રિયના પાચ વર્ણ નામે [૧] સફેદ [૨] કાલો [૩] લીલો [૪] પીલો [૫] રાતો એ પાચ વિષય છે	વિકાર ૬૦—આ પાચ રગને શુભ અને અશુભ એમ બને હોય તેથી બેએ ગુણતા ૧૦ થાય, તેને સચિત, અચિત, અને મિશ્ર એમ ત્રણે ગુણતા ૩૦ થાય, અને તેને રાગ, અને દ્વેષ એ બેએ ગુણતા ૬૦ થાય.
૫ શ્રોત્રઇંદ્રિય	વિષય ત્રણ—આ ઇંદ્રિયના વિષય ત્રણ શબ્દ છે નામે -[૧] સચિત શબ્દ જેમ કે મોર, કોયલ વગેરે પક્ષી અને મનુષ્યના શબ્દ [૨] અચિત્ત શબ્દ જેમકે વાજીત્ર, તાર, મૃદગના શબ્દ [૩] મિશ્રશબ્દ જેમકે પુરૂષ અને સ્રીની વચ્ચે વજીત્રાદિક મિશ્ર ભેગી, નદીના શખ પ્રમુખ ના શબ્દ	વિકાર ૧૨—આ ત્રણ વિષયને શુભ અને અશુભે ગુણતા ૬ થાય, અને રાગ, અને દ્વેષે ગુણતા ૧૨ થાય

૩૩.

નવવિધ બ્રહ્મચર્ય.

આ નવ ગોવાડની વાડો એટલે ૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ કહી છે

તે છે. તે કઇ કઇ છે તે અગાઉ કહી જવાઇ છે (જુઓ પૃ. ૯૮) પણ વિસ્તારપૂર્વક જોવું હોય તો છેવટે પરિશિષ્ટ જુઓ.

૩૪.

ચાર પ્રકારના કષાય.

કષાય—[કષ=સંસાર+આય=લાભ] જેનાથી સંસારનો લાભ થાય છે એટલે જેનાથી ભવ-સંસાર કરવા પડે છે તે. તે મુખ્ય રીતે ચાર છે તેનાં નામ.

ક્રોધ–આથી પ્રીતિ નાશ પામે છે. ક્ષમાથી દૂર થાય છે.

માન–અહંકાર. મૃદુતાથી–વિનયથી નાશ પામે છે.

માયા–કપટ. સરલતાથી દૂર કરાય છે.

લોભ–સંતોષથી જીતાય છે.

૩૫.

પાંચ પ્રકારના મહાવ્રત.

૧. સર્વ પ્રાણાતિપાતવિરમણ–સર્વથા પ્રકારે પ્રાણાતિપાત [જીવહિંસા-થી અટકવું તે. પ્રાણાતિપાત એટલે પ્રાણનો અતિપાત. પ્રાણ *દશ છે. પ્રાણને ધારણ કરનાર પ્રાણી કહેવાય છે. તે પ્રાણીના કોઈ પ્રાણનો અતિપાત કરવાથી વિરમવું તે પહેલું મહાવ્રત.

૨. સર્વ મૃષાવાદવિરમણ–સર્વથા પ્રકારે મૃષાવાદ [જૂઠા બોલવા] થી અટકવું તે.

૩. સર્વ અદત્તાદાનવિરમણ–સર્વથા પ્રકારે અદત્ત એટલે કોઇએ આ-પેલ નહિ તેનું આદાન એટલે લેવું, તેનાથી [ચોરીથી] અટકવું તે.

૪. સર્વ મૈથુનવિરમણ–સર્વથા પ્રકારે મૈથુનથી અટકવું તે.

૫. સર્વ પરિગ્રહવિરમણ–સર્વથા પ્રકારે પરિગ્રહથી અટકવું તે.

નોટ—આ ઉપરના બધા મહાવ્રતમાં 'સર્વ' એ શબ્દ લગાડેલ છે તેનો અર્થ સર્વથા પ્રકારે થાય છે એટલે તેથી તેમાં કરવું, કરાવવું, અને અનુમોદવું, અને તે વળી મન, વચન, અને કાયાથી એ બધાનો

---

* પાંચ ઇંદ્રિય–(કાન, આંખ, નાક, જીભ અને ચામડી), મન, વચન, કાયા, શ્વાસોશ્વાસ, આયુષ્ય.

સમાવેશ થાય છે આ પરથી સમજાશે કે શ્રાવકના જે પાચ વ્રતો છે તે દરેકને 'સ્થૂલ' એ શબ્દ લગાડવામા આવે છે, તેથી તેને ઉપરના મહાવ્રતથી નાના છે માટે અણુવ્રત કહેવામા આવે છે

૩૬.
પંચવિધ આચાર.

સાધુના આચાર પાચ પ્રકારના છે —

૧. જ્ઞાનાચાર—જ્ઞાન ભણવુ, ભણાવવુ, લખવુ, લખાવવુ, જ્ઞાનના ભડાર કરવા, કરાવવા અને જ્ઞાન ભણનાર પ્રત્યે રાગ ધરવો

૨ દર્શનાચાર—દર્શન-સમકીત પાળવુ, પળાવવુ, અને સમકીતથી પડતા જીવને હેતુ-યુક્તિવડે સ્થિર કરવા તે

૩ ચારિત્રાચાર—શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવુ, પળાવવુ અને પાળતાને અનુમોદવુ

૪ તપાચાર—છ બાહ્ય અને છ અભ્યતર એમ બાર ભેદે તપ કરવો, કરાવવો, અને કરતાને અનુમોદવો

૫ વીર્યાચાર—ધર્માનુષ્ઠાન જેવા કે પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખન (પડિલેહણ), દેવવદન વગેરે કરવામા વીર્ય-બલ ગોપવે નહિ, અને ઉપર કહેલા પાચ જાતના આચાર પાળવામા વીર્ય-શક્તિ સ્ફુરાવે (ફોરવે)

૩૭.
૫ સમિતિ.

સમિતિ તે સમ્=સરખાપણે+ઇ=જવુ એપરથી થયેલ છે જેમા સમતોલપણે-[વધુ નહિ-હદબહાર નહિ એટલે હદમા] જવાય છે તે એટલે જવામા, બોલવામા, ખાવામા, લેવા ત્યાગવામા, તથા મલમૂત્રનો ત્યાગ કરવામા મર્યાદા સમ્યક્પણે રાખવી તે, અને તેથી તે પ્રમાણે સમિતિના પાંચ પ્રકાર થાય છે

૧ ઇર્યા સમિતિ—ઈર્યા એટલે જવુ, એમા સમિતિ એટલે આવશ્યક કાર્યને માટે સયમને અર્થે આસપાસ ચારેકાર ચાર હાથ-ધોસરાપ્રમાણ દષ્ટિએ જોવામા તત્પરતા રાખી ચાલવામાં ધીમે ધીમે પગ પાડી ગતિ કરવી તે

૨. ભાષા સમિતિ—ભાષા સર્વને હિતકર, પરિમિત, સંદેહ વગરની, પાપ રહિત, અને નિર્ણિત અર્થવાળી બોલવી તે.
૩. એષણા સમિતિ—એષણા એટલે આહાર તેમાં સમિતિ અર્થાત્ આધાકર્માદિ ૪૨ દોષ રહિત અન્નપાન આદિ કરવું તે.
૪. આદાન નિક્ષેપ સમિતિ—એટલે લેવામાં, તેમજ ત્યાગવામાં સમિતિ અર્થાત્ રજોહરણ, પાત્ર, વસ્ત્ર, પુંઠા વગેરે જે જે આવશ્યક કાર્યને માટે પૂંજવામાં, ખાવામાં, પહેરવામાં, બેસવામાં જોઈતી વસ્તુઓ છે તેને સારી રીતે જોઈ શુદ્ધ કરી લેવી, અને મૂકી દેવી.
૫. ઉત્સર્ગ [પારિષ્ઠાપનિકા] સમિતિ—ઉત્સર્ગ એટલે મલમૂત્રનો ઉત્સર્ગ કરવામાં પરઠવવામાં સમિતિ એટલે મલમૂત્ર વગેરેને ભૂમિને જીવ વગરની જોઇ પૂંજી તેપર નાંખવા–પરઠવવા તે.

૩૮.

૩ ગુપ્તિ.

ગુપ્તિ એ ગુપ્=રક્ષા કરવી, રોકવું–નિગ્રહ કરવો એ સંસ્કૃત ધાતુમાંથી થયેલ નામ છે; તેથી ગુપ્તિ એટલે જેનાવડે આત્માની સંસારથી રક્ષા થાય છે તે; અથવા સમ્યગ્ રીતે યોગનો નિગ્રહ અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને–સ્વીકારીને સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક મન, વચન, કાયા એ ત્રણના યોગ કે જેનું વર્ણન આગળ [જુઓ પૃ. ૧૧.] કરી ગયા છીએ તેનો જે નિગ્રહ–નિરોધ એટલે રોકવું તે. એટલે મન, વચન, કાયાથી ઉત્પન્ન થતી અનેક પાપ સહિત પ્રવૃત્તિને દેશથી કે સર્વથી રોકવી તે. આથી ત્રણ જાતના યોગ રોકવાવડે ત્રણ જાતની ગુપ્તિ કહેલી છે:—

૧. મનોગુપ્તિ—સાવદ્ય એટલે પાપ સહિત [નિંદનીય–દુષ્ટ] સંકલ્પોનો નિરોધ. કુશલ–ઉત્તમ સંકલ્પ કરવો, અથવા કુશલ અને અકુશલ બંને પ્રકારના સંકલ્પોનો નિરોધ કરવો તે. આ આ ત્રણ પ્રકારની છે:—[૧] અસત્કલ્પનાવિયોગિની–આ આર્તરૌદ્ર ધ્યાન સંબંધી કલ્પનાઓની જાળના ત્યાગરૂપ છે. [૨] સમતાભાવિની–ધર્મધ્યાન સંબંધી મધ્યસ્થપણાની–સમ-

તાપણાની પરિણુતિ તે [૩] આત્મારામતા–કેવલજ્ઞાન પછી યોગને નિરોધ કરવાની અવસ્થામા મનના સર્વ દ્રવ્યનો નિરોધ કરવો તે

૨ વચનગુપ્તિ—યાચના કરવામા, પૂછવામા તથા પૂછેલા પદાર્થના કહેવામા વાણીનો નિયમ અથવા સર્વથા મૌન રહેવુ તે આ બે પ્રકારની છે [૧] મૌનાવલબિની–ભ્રકુટી [ભવા] ની સજ્ઞા વગેરે છોડી દઇ મૌન ધારણુ કરવાનો અભિગ્રહ કરવો તે [૨] વાગ્નિયમિની–વાચના, પૃચ્છના વગેરે કરવામા મુખે મુહપત્તિ રાખીને બોલતા જે વાણીની નિયત્રણા કરવામા આવે તે

૩ કાયગુપ્તિ—સૂવુ, બેસવુ, ગ્રહણુ કરવુ, ફેંકી દેવુ [ત્યાગ અથવા કોઇ વસ્તુને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને ફેંકવી], તથા એકથી બીજે સ્થાનકે જવુ આદિ કાર્યોમા શરીરની ચેષ્ટાનો નિયમ રાખવો આ બે પ્રકારની છે

[૧] ચેષ્ટા નિવૃત્તિરૂપા—ઉપસર્ગ વગેરે થાય તે છતા કાયોત્સર્ગમાથી ચલિત થવુ નહિ તે અથવા કેવલીને યોગ નિરોધની અવસ્થામા સર્વથા શરીરની ચેષ્ટાનો ત્યાગ

[૨] યથાસૂત્ર ચેષ્ટાનિયમિની–સિદ્ધાતમા કહેલ વિધિ પ્રમાણે મુનિના કાયાના વ્યાપારની પ્રવૃત્તિરૂપ

નોટ—પાચ સમિતિ અને ત્રણુ ગુપ્તિ શુ છે તે ઉપર કહી ગયા એ આઠને મુનિની પ્રવચનમાતાનુ નામ શાસ્ત્રકારે આપેલ છે આનુ વિશેષ સ્વરૂપ સમજવા માટે શ્રીમદ્ દેવચદ્રજી મહારાજની અષ્ટ પ્રવચન માતાની સજ્ઝાય જોઈ લેવી એ આઠેનો સવર તત્ત્વમા સમાવેશ થાય છે, કારણુકે તેથી કર્મો સવરાય છે–કર્મની પ્રાપ્તિનો અભાવ થાય છે હવે અહીં કોઈ કહેશે કે પાચે સમિતિનો ત્રણુ ગુપ્તિમા સમાવેશ થઈ જાય છે, તેથી તેને એક બીજાથી જુદી કેમ પાડી હશે? તો તેનો ઉત્તર એ કે—પ્રમાણિક કાલ સુધી સમસ્ત યોગનો જે નિગ્રહ તે ગુપ્તિ છે, જ્યારે ગુપ્તિમા બહુ કાલ સુધી સ્થિત રહેવામા અસમર્થ

સાધુની પોતાના કલ્યાણરૂપ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રવૃત્તિ સમિતિ છે તેથી ગમન, ભાષણ, ભોજન, ગ્રહણ–નિક્ષેપણ, મલમોચન એ સ ક્રિયામાં સમિતિ રાખવામાં જે અપ્રમાદી હોય છે તે ગમન, ભાષ આદિ ક્રિયાઓ દ્વારા પ્રવેશ કરનારાં કર્મોનો નિરોધ થાય છે અને તેથ સંવરની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૩૯.

'ઇચ્છામિ ખમાસમણ' નો ક્રમહેતુ.

'પંચિંદિય' બોલી રહ્યા પછી ઉઠી ઉભા થઈ [જયણાપૂર્વક પુંજી પ્રમાર્જી પ્રત્યેક વખતે નમસ્કારાદિ માટે પણ ઉઠતાં બેસતાં ચરવલા ભૂમિ, હાથપગ વગેરે પ્રમાર્જવાનો લક્ષ રાખવો.] ગુરૂને વંદન અ **"ઇચ્છામિ ખમાસમણ"** નો પાઠ બોલવો અને તે પાઠ બોલવા સાથે વંદન કરી ઉભા થવું.

ગુરૂની સ્થાપના કર્યા પછી ગુરૂનો વિનય સાચવવાની જરૂર કારણકે વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. કહ્યું છે કેઃ—

विणयाहीआ विज्जा, दिंति फलं इह परे य लोगंमि।
न फलंति विणयहीणं, सस्साणिव तोअहीणाणि ॥

અર્થ—વિનયને આધીન જે વિદ્યા તે આ લોકમાં તથા પરલોક પણ ઉત્તમ ફલને આપનાર થાય છે. વિનય વગરની વિદ્યા જેમ પા વગરનાં ધાન્ય પાકતા નથી તેમ ફળતી નથી.

भत्तीइ जिणवराणं, खिज्जंति पुव्वसंचिया कम्मा ।
आयरियनमुक्कारेण, विज्जामंतावि सिज्जंति ॥

અર્થ—જિનેશ્વરની ભક્તિથી પૂર્વસંચિત કર્મ ક્ષય પામે છે, ર આચાર્યને નમસ્કારાદિ કરવાથી વિદ્યામંત્ર પણ સિદ્ધ થાય છે.

જુઓ! શ્રેણિક રાજાએ સિંહાસનપર બેસી એક ચંડાળ પાસે વિદ્યા શીખવાને ઇચ્છયું, પરંતુ તે સાધ્ય ન થઈ; પરંતુ જ્યારે અભ કુમારે રાજાને નીચે ઉતારી તે ચંડાળને સિંહાસનપર બેસાડી એટલે જાતનો વિનય કરી શીખવા વિનતિ કરી, ત્યારે રાજાએ તેમ વિ

સાચવતા તે વિદ્યા મેળવી શકયો આ પરથી સમજી શકાશે કે વિનયથી તત્વની સિદ્ધિ છે ઉપરમા જણાવ્યા પ્રમાણે એક ચડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઇ, તો તેમાથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનુ છે કઇ પણ તત્વ સાધ્ય કરવા માટે વિનય કરવો આત્મતત્વ પામવા નિર્ગ્રંથ ગુરૂનો જો વિનય થાય તો કેવુ મગળદાયક થાય!

મતલબ કે ગુરૂને નમસ્કાર કરવો, વદન કરવુ, વિનય વૈયાવૃત્ય (વેયાવચ્ચ) કરવા એ જરૂરનુ છે આવાજ હેતુથી ગુરૂવિનયનિમિત્તે તેમને નમન કરવુ જોઇએ, અને દરેક ક્રિયા તેમની સાક્ષીએ કરવી જોઇએ, માટે તેને 'પ્રણિપાત' પણ કહે છે 'પ્રણિપાત' સામાયિકમા અનેક વખતે કરવાનો કહ્યો છે કયારે કયારે કરવાનો છે તે અહી જણાવીએ છીએ

૪૦.

સામાયિકમાં પ્રણિપાતસંખ્યા.

(૧) ઇરિયાવહિય પડિક્કમવાની આજ્ઞા માગવા પૂર્વે
(૨) મુહપત્તિ તથા અગની પડિલેહણાની આજ્ઞા માગવા પૂર્વે
(૩) સામાયિક લેવાની આજ્ઞા માગવા પૂર્વે
(૪) સામાયિકમા પ્રવેશ કર્યાની ખબર આપવા પૂર્વે
(૫) સામાયિક લેતા ઉભા રહેવાનુ હતુ, તે બેસી જવાની આજ્ઞા માગવા પૂર્વે
(૬) આજ્ઞા માગતા બેસી ગયાની ખબર આપવા પૂર્વે
(૭) સામાયિકી કાળ સ્વાધ્યાયમા ગાળવા માટે આજ્ઞા માગવા પૂર્વે
(૮) સામાયિકી કાળ સ્વાધ્યાયમા ગાળવાની ખબર આપવા પૂર્વે

આમ બધા મળી આઠવાર પ્રણિપાતના પાઠના ઉચ્ચારપૂર્વક સામાયિક લેતી વખતે ગુરૂને નમન કરવાનો વિધિ છે સદ્ગુરૂના વિનય, બહુ માનની કેટલીબધી જરૂર છે એ ઠાણે ઠાણે સૂચવવા-યાદ દેવા આ પ્રવૃત્તિ છે કે વિનય એ ધર્મનુ મૂળ છે તેથી શિષ્ય વિનયવાળો ન થાય ત્યા લગણ તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યા સુધી તેને આત્માર્થ

ન જાગે, ત્યાં સુધી તેના કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય—આ ચોક્કસ છે, અને તેના અમુક પુરાવા રૂપે, મહાન્ ઉપાય રૂપે આ વિનયના આ દેશ-ફરમાન-પ્રવૃત્તિ મૂકી છે.

૪૧.

વિધિ અને તેનો હેતુ.

અહીં કંઇ પણ આજ્ઞા માંગતાં "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્**" એમ કહેવાય છે, તે વૃદ્ધ પરંપરાથી ચાલ્યો આવેલો નિયમનો આચાર છે; તેનો અર્થ એમ થાય છે કે 'હે! ભગવન્! આપની ઇચ્છાએ કરી-આપને અનુકૂળતા હોય તો,-આપને યોગ્ય લાગે તો,-મારી ઇચ્છાએ-આજ્ઞા આપો.' હવે જે અર્થે આજ્ઞા માંગવાની હોય, તે આ સૂત્ર વાકય પછી ઉચ્ચારવું જેમકે "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ઇરિયાવહિયં પડિક્કમામિ**" એટલે "હે ભગવન્! ઇચ્છાએ કરી આજ્ઞા આપો, હું ઇરિયાવહિય પડિકમું છું" અર્થાત્ મને ઇરિયાવહી પડિકમવાની આજ્ઞા આપો. આમ સામાયિક લેતાં આજ્ઞા માગવા માટે બોલાતાં આવાં બીજાં સૂત્રપાઠો સહેલથી સમજી શકાય તેમ છે.

૪૨.

ઇચ્છામિ ખમાસણ-પ્રણિપાત સૂત્ર.

મૂળપાઠ.

ઇચ્છામિ ખમાસમણો
વંદિઉં જાવણિજ્જાએ
નિસીહિઆએ
મથ્થએણ વંદામિ ॥

૪૩.

સંસ્કૃત છાયા.

इच्छामि क्षमाश्रमण! वंदितुं यापनीयया नैषेधिक्या मस्तकेन वंदे ॥

૪૪.

અર્થપાઠ.

ઇચ્છામિ-ઇચ્છું છું.

ખમાસમણો-ક્ષમાશ્રમણ-ક્ષમા આદિ ગુણે કરી સહિત એવા શ્રમણ-સાધુજી.

વદિઉ–વાદવાને
જાનણિજજાએ–શક્તિ સહિત
નિસીહિઆએ–શરીરવડે
મથ્થએણ–મસ્તકવડે
વદામિ–વાદુ છુ

૪૫.
ભાવાર્થપાઠ.

હે ક્ષમાદિગુણે કરી સહિત એવા સાધુજી! આપને શક્તિ સહિત પ્રાણાતિપાત આદિ નિષેધ થયા છે જેમાથી એવા નૈષેધિકયા એટલે શરીરવડે વાદવાને ઇચ્છુ છુ, અને બે જાનુ (ઢીચણ), બે હાથ અને લલાટ એ પાચ અગે ભૂમિને સ્પર્શ કરતો મસ્તકથી વદન કરૂ છુ–વાદુ છુ

૪૬.
વિવેચનપાઠ.

મુનિના દશ ધર્મ ક્ષમાદિ કહ્યા છે તે આગળ આપણે કહી ગયા છીએ (જુઓ પૃ) મુનિ એટલે સાધુ સાધુ કોણ તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ, તેથી તે હમેશા વદન કરવા યોગ્ય છે આને માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે —

किं पिच्छसि साहूण, तवं च नियम च सयमगुण वा?।
तो वदसि साहूण, एयं मे पुच्छिओ साहु ॥

અર્થ—હે પ્રાણી? (સાધુ તે પોતાના ગુણે કરીનેજ સાધુ હોય, તે માટે તુ સાધુ ભણી શુ પ્રેક્ષા કરે છે–જુએ છે? શુ તપનો ગુણ જુએ છે? કે નિયમનો ગુણ કે સયમનો ગુણ? તે ગુણ દેખીને ત્યાર પછી તું શુ સાધુ પ્રત્યે વાદીશ? એમ હુ તુજને પુછુ છુ માટે સાધુને ગુણેજ સાધુ દેખીને વદના કરવી

૪૭.
પ્રણિપાતદોષ.

વદન કરતા ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે ગએને દોષ થઇ જાય માટે જે બત્રીશ દોષ ટાળી પ્રણિપાત–વદન કરવાનુ છે તે દોષ કહે છે

૧. અનાદૃતદોષ—અનાદરપણે સંભ્રાંત થઈ વંદના કરવી તે.
૨. સ્તબ્ધદોષ—જાતિ આદિથી અભિમાન રાખી, અથવા દ્રવ્યભાવાદિક ચોભંગીથી સ્તબ્ધ થઈ વંદના કરવી તે.
૩. અપવિદ્ધદોષ—વાંદણાં દેતાં તુરત નાસવું, અથવા આમતેમ ફરવું તે.
૪. પરિપિંડિતદોષ—ઘણા સાધુ પ્રત્યે એકજ વાંદણે વાંદવું તે, અથવા આવર્ત, વ્યંજન, અને આલાપ એ સર્વ એકઠા કરવા તે.
૫. ઢોલગતિદોષ—તીડની પેઠે ઉછળતા થકા વાંદવું તે.
૬. અંકુશદોષ—અંકુશની પેઠે રજોહરણને બે હાથે ગ્રહીને વાંદવું તે.
૭. કચ્છભરિંગિતદોષ—કાચબાની પેઠે રીંગતાં રીંગતાં વાંદવું તે.
૮. મત્સ્યોદ્વર્તદોષ—જે ઉભો થઇ બેસીને પાણીના માછલાની પેઠે એકને વાંદીને ઉતાવળા ફરી બીજાને વાંદવું, અથવા પાછાનો કરવો, અથવા રેચકાવર્ત અનુલોમ પ્રતિલોમ વાંદવું તે.
૯. મનઃપ્રદુષ્ટદોષ—કોઇ સાધુ પ્રત્યે મનમાં દોષને ચિંતવતાં ઇર્ષ્યા સહિત વાંદવું તે.
૧૦. વેદિકાબદ્ધદોષ—બે ઢીંચણની ઉપર તથા નીચે હાથ મૂકીને, અથવા બે હાથની વચમાં બે ઢીંચણ રાખીને, અથવા બે હાથની વચમાં એક ઢીચણ રાખીને, અથવા ખોળામાં હાથ મૂકીને વાંદવું તે.
૧૧. ભજંતદોષ—જેને વાંદીએ છીએ તે સાધુ અમને કંઈક ભજશે એટલે વિદ્યામંત્રાદિક શીખવશે વગેરે લાલચથી, અથવા નહિ વાંદીશ તો રીસ કરશે એવું જાણીને વાંદવું તે.
૧૨. ભયદોષ—નહિ વાંદીશ તો ગચ્છ આદિથી બહાર કાઢી મૂકશે, અથવા શાપ આદિક ક્રોધ કરશે ઇત્યાદિ ભયથી વાંદવું તે.
૧૩. ગારવદોષ—હું વાંદીશ તો પોતે સામાચારીમાં કુશળ છે એવું સર્વ જાણશે એવા ગારવથી વાંદવું તે.
૧૪. મિત્રદોષ—જેને વાંદુ છું તેની સાથે મારે પૂર્વે મિત્રાઇ છે એવી વૃત્તિથી વાંદવું તે.
૧૫. કારણદોષ—જ્ઞાનદર્શનાદિ કારણ સિવાયનું બીજું કારણ-વસ્ત્રાદિક પદાદિક મને આપશે એવો હેતુ રાખીને વાંદવું તે.

૧૬. સ્તૈન્યદોષ—ચોરની પેઠે છાનુ કે રખને મને કોઈ ઓળખી લેશે એવી રીતે વાદવુ તે

૧૭ પ્રત્યનીકદોષ—આહારાદિકની વેળાએ પ્રત્યનીકપણે-શત્રુપણે અન વસરે વાદવુ તે

૧૮ રૂષ્ટદોષ—ક્રોધપૂર્વક વાદવુ તે

૧૯ તર્જિતદોષ—વાદવાથી પ્રસન્ન થતા નથી, ક્રોધ પામતા નથી માટ વાદવુ નકામુ છે એવા હેતુથી, અગર તર્જની આગળીથી તર્જના દેતા થકી વાદવુ તે

૨૦ શઠદોષ—માયાદિક કપટપૂર્વક અથવા ગ્લાનાદિક વ્યપદેશ કરી વાદવુ તે

૨૧ હિલિતદોષ—'તમને વાદવાથી શુ ફલ થાય?' એવી હેલનાપૂવક વાદવુ તે

૨૨ વિચલિત ચિત્તદોષ—અર્ધા વાદણા દઇ વચમા દેશકથાદિક કરતા જવુ એમ વાદવુ તે

૨૩ દષ્ટાદષ્ટદોષ—કોઇએ દીઠુ ન દીઠુ એમ લાજતા થકા અધાગમા વાદવુ તે

૨૪ શૃગદોષ—મસ્તકનુ એક પાસુ ગુરૂને પગે લગાડે તથા મુદ્રાહીન પણે ધર્મોપકરણાદિક વિપરીતપણે રાખતા છતા વાદવુ તે

૨૫ કર દોષ—રાજાના કર હોય તેમ વેઠ કરતો હોય નહિ તેમ વા દવુ તે, પણ કર્મના નિર્જરા અર્થે નહિ

૨૬ તન્મોચન દોષ—આ કર્યા વગર છૂટકો નથી, હવે આમાથી ક્યારે છૂટશુ એવી ચિંતવના કરતા વાદવુ તે

૨૭ આશ્લિષ્ટાનાશ્લિષ્ટ દોષ—હાથે કરી રજોહરણ અને મસ્તક અડે, તે શુદ્ધ છે એટલે તેમા દોષ નથી, પણ (૧) જો રજોહરણને હાથ લગાડે પણ મસ્તકે હાથ ન લગાડે, (૨) મસ્તકે હાથ લગાડે પણ રજોહરણે હાથ ન લગાડે, (૩) તથા રજોહરણ અને મસ્તક બેઉને હાથ લગાડે નહિ-આશ્લેષે નહિ આમ ત્રણ પ્રકારે આ દોષ થાય છે

૨૮ ઊણ દોષ—આવશ્યાદિક પાઠ ઓછા કહેતા થકા વાદવુ તે

૨૯. ઉત્તરચૂલિકા દોષ—વાંદણે વાંદીને છેલ્લા શબ્દો ' મત્થએણ વંદામિ ' એમ કહેવું તે.

૩૦ ભૂક દોષ—આલાપ, આવર્ત વગેરે મુંગાની પેઠે ન બોલતાં વાંદવું તે.

૩૧. ઢઢ્ઢર દોષ—આલાપને અત્યંત મહોટે સ્વરે ઉચ્ચાર કરી વાંદવું તે.

૩૨. ચુડલિક દોષ—અંબોડાની પેઠે રજોહરણ છેડે ઝાલી રજોહરણને ભમાડતાં થકા વાંદવું તે.

૪૮.

દોષવર્જનથી થતા ગુણો.

આ દોષથી રહિત વાંદણાં કરવાથી ઘણું ફળ થાય છે અને ધર્મના હેતુઓ સચવાય છે. તે નીચે પ્રમાણેઃ—

૧. વિનયોપચાર—વિ=વિશેષે કરી+નય=લઇ જવું-એટલે વિશેષે કરી સર્વ કર્મનો નાશ કરે તે વિનય, અને ઉપચાર એટલે આરાધવાનો પ્રકાર. વંદણાંથી આ સચવાય છે.

૨. માનાદિભંગ—વંદન કરવાથી વિનય થાય છે, અને તેથી પોતાના અભિમાન આદિનો ભંગ થાય છે.

૩. ગુરૂપૂજા—ગુરૂ જે પૂજ્યજન તેમની પૂજા, સેવા, ભક્તિનું સાચવવું થાય છે.

૪. જિનાજ્ઞારાધન—શ્રીતીર્થંકર દેવની આજ્ઞાનું આરાધન-પાળવું થાય છે કેમકે ભગવંત વિનયમૂલ ધર્મ કહ્યો છે.

૫. શ્રુતધર્મારાધન—શ્રુત ધર્મનું આરાધવું થાય છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન જે ગુરૂ પાસેથી ભણવું તે પણ વંદનપૂર્વક ભણવાનું કહ્યું છે.

૬. અક્રિયા—પરંપરાએ અક્રિયારૂપ ફલ એટલે સિદ્ધપણું પમાય છે.

આવી રીતે છ ગુણ ગુરૂને વંદન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરૂ વિના જ્ઞાન નથી, અને જ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી. માટે ગુરૂને સર્વ બાબતમાં સામાયિકમાં, દર્શન કરતી વખતે, ભણતી વખતે, સાંભળતી વખતે પ્રણિપાત સૂત્રથી વંદના કરવાની છે.

૪૯.

' ઇરિયાવહી ' પાઠનો ક્રમહેતુ.

ગુરૂને વંદન કરવા પછી પોતાને જે દોષ લાગેલો છે તેની શુદ્ધિ કરવા નિમિત્તે ' ઇરિયાવહી ' નો પાઠ ભણવો જોઇએ, કારણ કે એવા

દરેક પ્રકારના દોષથી શુદ્ધ થયા પછીજ સામાયિક કરવાને લાયક થઈ શકાય છે જેમ મલીન લુગડા ઉપર રંગ લગાડવાથી તે લુગડાની કીમત ઘટે, માટે મેલ ટાળી લુગડુ ઉજળુ કરી પછી રંગ ચઢાવે, તો તેની કીંમત ઘણી વધે, તેમ અહીઆ જીવ પણ સંસારમા આર્ત, રૌદ્ર રૂપ પરિણામથી, તથા ગમનાગમન (આવવા જવાનુ) કરતા અનેક પ્રકારે જીવની વિરાધના રૂપ પાપે કરી મલીન થવાય છે, માટે તે પાપ આલોવવા વિના મલીનપણે વ્રત રૂપ રંગ લગાવાય, તો તે ન શોભે, તેથી પહેલા ઇરિયાવહી' પડિક્કમવી આ પહેલા પડિક્કમવાના શાસ્ત્રના આધારો ઘણા છે, જેમકે

ववहारावस्सय महानिसीह भगवइ विवाहचूलासु।
पडिक्कमण चुन्निमाइसु, पढम इरियापडिक्कमण॥

અર્થ—શ્રી વ્યવહારસૂત્ર, આવશ્યકસૂત્ર, મહાનિશીથસૂત્ર, ભગવતિસૂત્ર, વિવાહ ચૂલિકા, તથા પ્રતિક્રમણચૂર્ણિ આદિને વિષે પ્રથમ ઇરિયાવહી પ્રતિક્રમવાનુ કહેલુ છે અને દરેક શુભ ધર્મક્રિયાની શરૂઆતમા ઇરિયાવહી પડિક્કમની જોઇએ, અને તેને માટે શ્રી મહાનિશિથ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે

इरियावहियाए अपडिक्कंता न किंचि कप्पइ
चेइयवंदण सज्झा यावस्सयाइ काउ।

અર્થ—ઇરિયાવહી પ્રતિક્રમ્યા વિના ચૈત્યવદન, સઝ્ઝાય, આવશ્યકાદિ કાંઈ પણ કરવુ ન કલ્પે

મતલબ કે દરેક શુદ્ધ ક્રિયા આત્માને કર્મથી મુક્ત કરવાને માટે છે, અને તેટલા માટે જે દોષ હોય તે પ્રથમથી દૂર કરવો જોઇએ, તે માટે હૃદયપૂર્વક સમજીને 'ઇરિયાવહી' નો નીચેનો પાઠ વિધિપૂર્વક બોલવો

૫૦.

વિધિ.

'ઇચ્છામિ ખમાસમણ' કરી પછી ઉભા થઇ બે પગની વચ્ચે આગળથી ચાર આંગળનુ અને પાછળથી ત્રણ આંગળ ઝાઝુ અને ચાર આંગળથી ઓછુ એવુ અંતર રાખી એમ પગે જિનમુદ્રા સાચવતો, તથા બે હાથની આંગળીઓ એક એકમા નાખી કમળના ડોડાના આકારે

હાથ જોડી મુખ આગળ રાખી એ હાથની કોણીઓ પેટ ઉપર રાખવાં રૂપ યોગમુદ્રા સાચવી 'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવાન્' એ નીચેનો પાઠ કહેવાનો છે.

૫૧.

ઇરિયાવહી સુત્ર.

મૂળપાઠ.

ઈચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ઈરિયાવહિયં
પડિક્કમામિ ઈચ્છં ॥
ઈચ્છામિ પડિક્કમિઉં ॥ ૧ ॥
ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ ॥ ૨ ॥
ગમણાગમણે ॥ ૩ ॥
પાણક્કમણે, બીયક્કમણે, હરિયક્કમણે,
ઓસાઉત્તિંગ પણગ દગ મટ્ટી મક્કડા સંતાણા
સંકમણે ॥ ૪ ॥
જે મે જીવા વિરાહિયા ॥ ૫ ॥
એગિંદિયા બેઇંદિયા, તેઇંદિયા,
ચઉરિંદિયા, પંચિંદિયા ॥ ૬ ॥
અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા,
સંઘાઈયા, સંઘટ્ટિયા, પરિયાવિઆ,
કિલામિયા, ઉદ્દવિયા,
ઠાણાઓઠાણં સંકામિયા, જીવિયાઓ વવરોવિયા,
તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં ॥ ૭ ॥

૫૨.

સંસ્કૃત છાયા.

इच्छाकारेण संदिश हे भगवन्! ईर्यापथिकीं
प्रतिक्रामामि, इच्छामि ।
इच्छामि प्रतिक्रमितुं ईर्यापथिक्या विराधनायाः ।
गमनागमने प्राणक्रमणे बीजक्रमणे हरितक्रमणे

अवश्यायोत्तिंगपनकोदक मृत्तिकामर्कटसतानासंक्रमणे
ये मया जीवाः विराधिता । एकेंद्रिया द्वींद्रिया'
त्रीद्रिया चतुरिन्द्रिया पचेंद्रिया । अभिहता॰
वर्त्तिता श्लेपिता संघातिताः संघट्टिताः परितापिता'
क्लामिता अवद्राविता॰ स्थानात्स्थान संक्रामिता
जीवितात् व्यपरोपिताः । तस्य मिथ्या मम दुष्कृतम् ॥

૫૩-૫૪.

અર્થપાઠ અને ભાવાર્થપાઠ.

૧* અભ્યુગમ સપદા—અભિ=તરફ+ઉપગમ-જવુ તે એટલે સ્વીકાર, દોષનો એકરાર વિશેષાર્થ એ છે કે આલોચના લક્ષણરૂપ કાર્યનુ અંગિકાર કરવારૂપ સપદા, કારણકે નીચે પ્રતિક્રમનાની ઇચ્છા કરાય છે

ઇચ્છામિ-ઇચ્છુ છુ

પડિક્કમિઉ—પ્રતિક્રમવાને-નિવર્તવાને-મુક્ત થવાને

૨ નિમિત્તસપદા—હવે શુ પ્રતિક્રમવાની ઇચ્છા છે તો કહે કે ઐર્યાપથિકી વિરાધના આ, વિરાધના પ્રતિક્રમવારૂપ અગીકારેલ કરેલ વસ્તુને ઉપજવાના કારણરૂપ છે કારણ કે તે વિરાધના થાય તો પ્રતિક્રમવાની જરૂર રહે છે તેથી તે વિરાધના નિમિત્ત કારણ હોવાથી આ સપદાને નિમિત્તસપદા કહેવામા આવે છે

ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ—સ ઐર્યાપથિક્યા વિરાધનયા—

(૧) ઇરિયાપથમા જતુઓની થતી વિરાધના તેમાથી આમા ઇરિયાપથ એટલે જવાનુ જેમા મુખ્ય છે એવો માર્ગ

(૨) ઐર્યાપથિક એટલે સાધુ તથા શ્રાવકનો આચાર અર્થાત્ ધ્યાન મૌન આદિ વ્રત તેમા આચારના અતિક્રમથી-ઉલ્લઘનથી થયેલ વ્રતને બાધા તેનુ નામ ઐર્યાપથિકી વિરાધના

આ મને અર્થથી તે પાપક્રિયા છે, આમાથી

૩ ઓઘ-સામાન્યહેતુ સપદા

* Confession (as of a guilt) Apte's Dictionary

ઉપર બતાવેલી વિરાધનારૂપ સપાપ ક્રિયા શું કરવાથી થાય? તો તે કહેવાને સામાન્ય પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત ઉપજાવવારૂપ કહે છે તેથી સામાન્યહેતુ સંપદા, કારણ કે જીવહિંસા ઉપજાવવાનો સામાન્ય હેતુ ગમનાગમન છે તેથી કહે છે કે,

ગમણાગમણે—ગમન એટલે જવું અને આગમન એટલે આવવું તેના વિષે અર્થાત્ પોતાના સ્થાનકથી બીજે સ્થાનકે જવું, અને બીજે સ્થાનકથી પોતાને સ્થાનકે આવવું, આ બે ક્રિયામાં (સામાન્ય રીતે જોતાં જીવવિરાધના–હિંસા થાય છે).

હવે તે ગમનાગમનમાં એટલે પરસ્થાનકે જતાં અને સ્વસ્થાનકે આવવામાં બીજી રીતે–વિશેષપણે કઈ રીતે વિરાધના થાય છે તો તેને માટે કહે છે.

૪. ઇત્વર–વિશેષ હેતુસંપદા.

પાણક્કમણે—પ્રાણીને આક્રમણથી એટલે પગેથી ચાંપવાથી. પ્રાણી એટલે બેંદ્રિય, તેંદ્રિય, અને ચૌરિંદ્રિય જીવો.

બીઅક્કમણે—બીજને પગેથી ચાંપવા થકી. બીજ જેવાં કે ચોખા, જવ, સરસવ વગેરે સર્વ જાતિનાં ધાન્ય વગેરે કે જે વાવવાથી ઉગી નીકળે તે બીજ.

હરિયક્કમણે—હરિતને પગથી ચાંપવા થકી. હરિત એટલે નીલવર્ણવાળી એવી મૂલસ્કંધાદિક દશ પ્રકારની *વનસ્પતીમાં થાય છે તે.

ઓસાઉત્તિંગ—અવશ્યાય એટલે ઠાર અને ભૂમિફોડા. ઠારથી આકાશમાંથી જે સૂક્ષ્મ અપ્‌કાય–પાણીના જીવો પડે છે તેનું ગ્રહણ કરવાનું છે. આ સૂક્ષ્મ અપ્‌કાયની વિરાધના પાપનો હેતુ છે. કારણ કે આગમમાં કહ્યું છે કે

एगंमि उदगबिंदुमि, जे जीवा जिणवरेहिं पणत्ता ।
ते जइ सरिसिव मित्ता, जंबूदीवे न मायंति ॥

અર્થ—ઉદગ એટલે પાણીના એક બિંદુમાં જિનવરે જે જીવો કહ્યા છે, તે દરેક સરસવ જેવડી કાયા કરે, તો જંબુદ્વિપમાં સમાઇ શકે નહિ.

* વનસ્પતિ ચાંપવાથી જીવની વિરાધના થાય છે, કારણ કે વનસ્પતિમાં જીવ છે. જીવનાં જે જે લક્ષણ છે તે વનસ્પતિમાં જોવામાં આવે છે.

ઉત્તિંગ—ભૂમિફોડા-અથવા જેને ભુઇયા કહે છે આ જીવો ગર્દભ
એટલે ગધેડા જેવા આકારના હોય છે, તે ભૂમિમા ગોળ
આકારનુ ઘર કરીને રહે છે અથવા ઉત્તિંગ એટલે કીડી-
ઓના નાગરા

પણગ—પનક એટલે પાચ વર્ણના નીલ ફૂલ—સેવાળ

દગમટ્ટિ—૧ દક એટલે પાણી અને મૃત્તિકા એટલે માટી આ
બનેનો ભેગો અર્થ એ થાય છે કે સચિત્ત ભૂમિનો સચિત્ત
પાણી સાથે સયોગ થતા થતો કીચડ—કાદવ ૨ અથવા
જુદો અર્થ કરીએ તો પાણી અને માટી

મક્કડા—મર્કટ-કરોળીઆ

સતાણા—સતાન-જાળ

આ રીતે ઉપર જણાવેલ સર્વ પાચ અથવા ૭ જાતિના જીવોને

સકમણે—સક્રમણ કરવા થકી, પગે ચાપવા થકી-એટલે ચાપ્યા
હોય-પગાદિથી મસળ્યા હોય-મથન કર્યા હોય-તાડન, તર્જન
કરવા થકી જે કઈ વિરાધના થઇ હોય તે

ભાવાર્થ—માર્ગમા ચાલતા કોઈ પણ પ્રાણધારી જીવને ચાપ્યા હોય, બીજ, વનસ્પતિ, હાર, અચિત્ત કાચી માટી, પાચ જાતના નીલફૂલ, કરોળીઆના જાળ વગેરેને પગે વતી ચાપ્યા હોય અને દુ ખ ઉપજાવ્યુ હોય આમા પાણક્કમણે બીયક્કમણે એમ દરેકના નામ દઇને વિશેષે કહ્યુ તેથી ઇત્વર (વિશેષ) હેતુ સપદા

૫ સગ્રહ સપદા.

જે મે જીવા—જે મારાથી જીવો

વિરાહિયા—વિરાધ્યા હોય, દુ ખમા પાડયા હોય

ભાવાર્થ—જે કોઈ પણ એકેદ્રિયાદિક જીવની સાથે મેં વિરાધના કે દુ ખ ઉપજાવ્યુ હોય

આમા જીવ વિરાધ્યા એમ સામાન્યે કહ્યુ, પણ વિસ્તારે એકેદ્રિય આદિથી ન કહ્યુ માટે આ સઘળા જીવના પરિતાપરૂપ એક પદની સગ્રહ સપદા

૬ જીવ સંપદા—હવે તે કયા જીવ મેં વિરાધ્યા એટલે દુઃખીઆ કીધા તે જીવનાં નામ 'એગિંદિયા' આદિ ગણાવે છે તેથી જીવ સંપદા.

એગિંદિયા—એક ઇંદ્રિયવાળા એટલે જેને શરીરરૂપ એકજ ઇંદ્રિય હોય તે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ પ્રકારના સ્થાવર જીવ એકેંદ્રિય છે. આ પાંચેમાંના દરેકના અનેક ભેદ છે, તે જીવ સ્વરૂપમાંથી જાણવા.

બેઇંદિયા—બે ઇંદ્રિયવાળા. એટલે જેને શરીર અને મુખ એ બેજ ઇંદ્રિયો હોય તે. દાખલા તરીકે કૃમિ, શંખ, સીપ, જળો, અળસીઆં વગેરે જેને પગ ન હોય તે.

તેઇંદિયા—ત્રણ ઇંદ્રિય વાળા. એટલે જેને શરીર, મુખ અને નાસિકા એ ત્રણજ ઇંદ્રિય હોય. દાખલા તરીકે ગધૈયા, કુંથુવા, જૂ, લીખ, માંકડ, કીડી, મકોડા વગેરે જેને આઠથી અધિક પગ હોય અથવા મુખાગ્રે શિંગ હોય તે.

ચઉરિંદિયા—ચાર ઇંદ્રિયવાળા. એટલે જેને શરીર, મુખ, નાસિકા અને આંખ એ ચાર ઇંદ્રિય હોય તે. જેવા કે માખી, મચ્છર, ડાંસ, વિંછી, ચાંચડ, ભમરી, ટીડ વગેરે જે જે ઉડનારા જીવ હોય, જેને છ અથવા આઠ પગ હોય, અને મસ્તકે શિંગ હોય તે સર્વે.

પંચિંદિયા—પાંચ ઇંદ્રિયવાળા. એટલે શરીર, મુખ, નાસિકા, આંખ અને કાન એ પાંચ ઇંદ્રિય જેને હોય તે. જેવાકે જલચર–માછલાં, કાચબા આદિ, તથા સ્થલચર–સિંહ, વાઘ આદિ, ખેચર–હંસ, મોર આદિ પક્ષીઓ–તિર્યંચ વગેરે, તથા મનુષ્ય, દેવ અને નારકી એ સૌ પંચેંદ્રિય જીવ છે.

આ સર્વેમાં–પાંચ બોલમાં બધા સંસારી જીવનો સમાવેશ થયો.

ભાવાર્થ—માર્ગમાં જતાં આવતાં એકેંદ્રિય, દ્વીંદ્રિય, ત્રીંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય અને પંચેંદ્રિય કોઈપણ જીવને મેં દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય.

૭, વિરાધના સંપદા.

અભિહયા—અભિહતા –અભિ એટલે સામા આવતા પગે કરી હણ્યા
વત્તિયા—ધૂળમા કે કાદવમા ઢાકયા
લેસિયા—જમીન સાથે ઘસ્યા અથવા લગાર મસળ્યા
સઘાઇયા—માહોમાહે એક બીજાના શરીરને મેળવ્યા
સઘટ્ટિયા— અઘટ્ટ–સ્પર્શ કરીને અડાડીને દુભાવ્યા
પરિયાવિયા—પરિતાપ (દુ ખ) ઉપજાવ્યો
કિલામિયા—કિલામણા–ગ્લાનિ ઉપજાવી નિસ્તેજ કીધા એટલે માર્યા
નહિ પણ મરણ તોલ કીધા
ઉદ્દવિયા—ઉપદ્રવ કીધો–ત્રાસ પમાડયા
ઠાણાઓઠાણ સકામિયા–એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઇ ગયા
જીવિયાઓ વવરોવિયા—જીવિતથી જુદા કીધા એટલે મારી નાખ્યા
તસ્સ મિચ્છામિદુક્કડ—તેનુ–તે સબધી દુષ્કૃત પાપ લાગ્યુ હોય તે
મિથ્યા થાઓ

આમા કઇ રીતે વિરાધના કરી હોય–થઇ ગઇ હોય તેના નામ જુદી જુદી રીતે આપ્યા તેથી વિરાધના નાશે સપન્ન થઇ

ભાવાર્થ—આ પાચે જાતના જીવોને સામા આવતા માર્યા હોય, ધૂળે કરી ઢાક્યા હોય, જમીન સાથે ઘસ્યા હોય, માહોમાહે લડાવ્યા હોય, સ્પર્શ કરીને દુ ખ દીધુ હોય, અનેક રીતે પરિતાપ ઉપજાવ્યો હોય, દુ ખ આપીને મરણતોલ કર્યા હોય, અનેક રીતે ત્રાસ ઉપજાવ્યો હોય એક સ્થાનકથી બીજા સ્થાનકે લઈ જતા દુ ખ ઉપજાવ્યુ હોય, અને અનેક રીતે કરતાં જીવથી મુકાવ્યા હોય, માર્યા હોય તો તે સર્વે મારા પાપ મિથ્યા થજો–નિષ્ફળ થજો (૭)

૫૫.
વિવેચન પાઠ.

આમા પશ્ચાત્તાપ એ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે જે કાર્ય કર્યા વગર ચાલતુ નથી એટલે જે અનાજ પરીશ્રમ છે તેમા વગર પ્રસગાએ પોતાના નિમિત્તે કોઇ પણ પ્રકારનુ દુ ખ કોઈ પણ જીવને થાય તે એક જાતનુ પાપ છે, અને એવા પાપનો નિષેધ અને તેનો ત્યાગ કરવાની સાથે તેનો

અંતઃકરણપૂર્વક પશ્ચાતાપ કરવો જોઇએ. એક આચાર્ય વિષે એ પ્રમાણે કહેલું છે કે એક નદી ઓળંગતી વખતે તેમના મનમાં એવા પ્રકારનો પશ્ચાતાપ થયો કે અહો! મારા ચાલવાથી આ પાણીના જીવને કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે? આ પશ્ચાતાપની ભાવનાએ ચડતાં ચડતાં તે નદીની વચ્ચમાંજ તેમણે ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આ ઉપરથી વિચારવાનું છે કે ઉપયોગ એ ઉત્તમ પ્રકારનો ગુણ છે. જો ઉપયોગપૂર્વક ચાલવામાં આવે, અને દરેક ક્રિયા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવે તો હજારો પાપમાંથી મુક્ત રહેવાય છે અને તેની સાથે જે અશક્ય હોય તેના વિષે પશ્ચાતાપ થાય તો તે પશ્ચાતાપથી અનેક ભવના સંચિત પાપનો નાશ પણ થાય છે.

આમાં રહેલ પશ્ચાતાપ કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં પહેલાં જાણ્યેઅજાણ્યે ચાલતાં–ગમનાગમન કરતાં જીવની વિરાધના થઈ ગઈ હોય તે સંબંધે છે. જીવની વિરાધના જાણ્યેઅજાણ્યે જેમ બને તેમ ન થાય તે સારૂં છે, અને તે નિયમ સચવાતાં ધર્મની જનની–મારૂપ દયાનો ઉત્તમ સિદ્ધાંત માત્ર નામથી નહિ પણ દરેક ક્રિયામાં પાળી શકાય છે. આથી શાસ્ત્રકારે એવું ફરમાવેલું છે કે દરેક શુભ ક્રિયા કરતાં પહેલાં આ ઇર્યાપથિકીથી વિશુદ્ધિ કરવી. આ ઇર્યાપથિકીમાં રહેલા ભાવથી સમજી શકાશે કે જૈનધર્મમાં ઉચ્ચ તત્ત્વોને પુષ્ટિ આપનાર એવી સૂક્ષ્મ વિશુદ્ધિ સઘળી ક્રિયામાં કરવા જણાવેલ છે, તેથી જગતના દરેક જીવ પ્રત્યે સમાનભાવ રાખી તેમની રક્ષા કરવા માટે જૈનધર્મ કેટલો ઉડો ઉતરેલ છે તેનો સારો આભાસ આવી શકે તેમ છે.

જીવને મરણથી બચાવવા એનું નામજ દયા છે એટલું માની બેસી જવું એ ભૂલ ભરેલું છે, તેનો પાઠ આ સૂત્ર શીખવે છે. મૂળ સૂત્રમાં દરેક સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવની દયા ચિંતવી છે, તેમાં તેમને જીવથી જુદા કરવા એટલુંજ નહિ પરંતુ કોઈ પણ જીવને–સૂક્ષ્મ જીવને પણ ચાંપવા, ઘસવા, માંહોમાંહે લડાવવા, એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે લઈ જવા અને ત્રાસ ઉપજાવવું એ પણ ખોટું છે, એમ આ પાઠ દર્શાવી આપે છે. આથી હૃદયશુદ્ધિ થાય છે.

'તસ્સ મિચ્છામી દુક્કડં' એટલા શબ્દો પાઠના અતે આવે છે, તેનો અર્થ [1]અશક્યપરિહારને લઈને કોઈ પણ જીવને ત્રાસ ઉપજાવ્યો હોય તે સર્વ મિથ્યા–નિષ્ફળ દુષ્કૃત થાઓ અર્થાત્ એ દોષથી મુક્ત થવાની ભાવના ભાવીએ છીએ આ શબ્દોમા આખા પાઠનુ તાત્પર્ય નામે આતરિક પશ્ચાતાપ સમાએલ છે, 'મિચ્છામીદુક્કડ' એ શબ્દો જૈનોમા સામાન્યરીતે બહુ પ્રચલિત અને રૂઢ તરીકે વપરાય છે, એટલે કોઈ પણ ક્રિયા કરતા તેમા થયેલ દોષ, સ્ખલના, ભૂલ, અસદાચરણ, આદિ થયેલ હોય તે દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ એ અર્થમા વારવાર વપરાય છે, દાખલા તરીકે સવત્સરીને દિવસે પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી 'મિચ્છામીદુક્કડ' દેવાય છે આ જો હૃદયપૂર્વક–પશ્ચાતાપપૂર્વક ઉપયોગથી યથાર્થ અર્થ સમજી એટલે કરેલાને માટે પશ્ચાતાપ અને હવે પછી ફરીથી નહિજ કરવાના ભાવથી વપરાયો હોય તો તેનો રહસ્ય પામી શકાય છે, અને રહસ્ય પામતા કર્મબધનનુ દ્વાર બધ થાય છે આ પાઠમા 'મિચ્છામીદુક્કડ' ૫૬૩ પ્રકારના જીવો પ્રત્યે દેવાય છે તે જીવોના ભેદ આ પ્રમાણે–નર્ક ગતિના ૧૪ ભેદ, તિર્યચ ગતિના ૪૮ ભેદ, મનુષ્ય ગતિના ૩૦૩ ભેદ, અને દેવગતિના ૧૯૮ ભેદ–એમ ચાર ગતિના મળીને ૫૬૩ ભેદ થાય તે જૂદા જૂદા બતાવે છે– સાત નર્કના પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તા ગણતા ૧૪ ભેદ થાય, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, અને સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાચેના સૂક્ષ્મ, બાદર અને પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતા ૨૦ ભેદ, તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અને વિકલેદ્રિય (બેઇદ્રી, તેઇન્દ્રી, ચૌરેદ્રી) એ ચારના પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતા ૮ ભેદ, જળચર, થળચર, ખેચર, ઉરપરી અને ભુજપરી એ પાચ પ્રકારના તિર્યચ પચેંદ્રીયના સમુર્છમ, ગર્ભજ, તથા પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતા ૨૦ ભેદ એમ સર્વ મળીને તિર્યચ ગતિના ૪૮ ભેદ થાય, ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અતરદ્વીપ કુલ ૧૦૧ ક્ષેત્રોના મનુષ્યને ગર્ભજ પર્યાપ્તા, ગર્ભજ અપર્યાપ્તા, અને સમુર્છમ અપર્યાપ્તા એમ ત્રણ પ્રકારે,

---

૧ જેનો ત્યાગ કરવો અશક્ય છે,

ગુણતાં મનુષ્ય ગતિના ૩૦૩ ભેદ થાય; ૧૦ ભુવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૦ તિર્યગ્ જૃંભક, ૮ વ્યંતર, ૮ વાણવ્યંતર, ૫ ચરજ્યોતિષી, ૫ સ્થિરજ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન, ૩ કીલ્વીષીઆ, ૯ લોકાંતિક એ પ્રમાણે કુલ ૯૯ પ્રકારના દેવતાને પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતાં દેવગતિના કુલ ૧૯૮ ભેદ થાય. આ રીતે ચારગતિના મળીને સર્વ ૫૬૩ ભેદ થાય. આનો વિસ્તાર જીવવિચાર પ્રકરણમાંથી જોઈ લેવો.

ઇરિયાવહીના મિચ્છામી દુક્કડનું પ્રમાણ સિદ્ધાંતમાં એવું કથેલું છે કે ઉપર જણાવેલા જીવના ૫૬૩ ભેદને 'અભિહયા' થી તે 'જીવિયાઓ વવરોવિયા' સુધીના દશ પદો કે જે જીવવિરાધના થવાના છે તેથી દશ પ્રકારે ગુણતાં ૫૬૩૦ થાય; તેમાં કેટલાએકની રાગથી વિરાધના થઇ હોય, કેટલાએકની દ્વેષથી વિરાધના થઇ હોય, એથી રાગ અને દ્વેષથી બમણાં કરીએ તો ૧૧૨૬૦ થાય. વળી તેની મન, વચન, કાયા એ ત્રણ યોગે કરીને વિરાધના થાય તેથી તેને ત્રણગણાં કરતાં ૩૩૭૮૦ થાય. વળી કરવું, કરાવવું, અને અનુમોદવું એમ ત્રણ પ્રકારે પાપ લાગ્યું તેથી ત્રણગણાં કરતાં ૧૦૧૩૪૦ ભેદ થાય, તેને ત્રણ કાલ–અતીત, અનાગત, અને વર્તમાન એમાં જે પાપ લાગ્યું હોય માટે ત્રણગણાં કરતાં ૩૦૪૦૨૦ થાય. આ અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, દેવ, ગુરૂ, અને પોતાના આત્મા એમ છની સાક્ષીએ મિચ્છામી દુક્કડ દેતાં થકાં છગણાં કરીએ ત્યારે ૧૮૨૪૧૨૦ થાય. આ રીતે મિચ્છામી દુક્કડ દેતાં થકાં એમંતા મુનિને કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું હતું; માટે શુદ્ધ મનથી પ્રથમ 'ઇરિયાવહી' પડિક્કમવી તેનો અર્થ વિચારી (૧૮૨૪૧૨૦) મિચ્છામી દુક્કડ દેવા.

સહેજસાજ દોષથી આત્માને મુક્ત રાખવાને ઉપયોગ કેટલો બધો જરૂરનો છે, તે ઉપર સૂચવેલા ભેદ બતાવી આપે છે. આવા ઉપયોગપૂર્વક આપેલા મિચ્છામી દુક્કડથી આત્મા શુદ્ધ થઈ જાય તેમાં શું નવાઈ છે? દરેક જીવપર મૈત્રીભાવ રાખવાને આ શબ્દો છે, અને તે સમજીને મન વચન કાયાની ત્રિકરણ શુદ્ધિથી ઇરિયાવહિ પડિકમતાં મિચ્છામી દુક્કડ દેનારને આંતરિક પરિણામની શુદ્ધિ–આત્માની શુદ્ધિ થયા વગર રહે નહિ,

અને એવી રીતે શુભ ધ્યાનથી ક્ષણિકમા મૃગાવતિની પેઠે અનેક ઘોર કર્મનો—પાપનો નાશ થઇ જાય

વળી ઉલટી કરેલી ક્રિયા પણ નિષ્ફળ જાય છે, અને બીજા દૂષણ લાગે છે કહ્યુ છે કે—

મિથ્યા દુક્કડ દેઇ પાતિક, તે ભાવે જે સેવેરે,
આવશ્યક સાખે તે પ્રગટ, માયા મોસો સેવેરે

અર્થ—મિથ્યા દુક્કડ દઇને તેજ પાપ ભાવે કરીને જે પ્રાણી સેવે છે અર્થાત્ કરે છે, તે અપ્રત્યક્ષ રીતે આવશ્યક સૂત્રની સાક્ષીએ માયા મૃષાવાદ પાપ સ્થાનક સેવે છે તો 'મિચ્છામી દુક્કડ' નો અર્થ પૂરેપૂરો શીખી મનન કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનુ છે, તે માટે જુઓ'

શાસ્ત્રકારે 'મિચ્છામિ દુક્કડ' નો વિશેષાર્થ, અને તે કહેવામા મનના પરિણામ કેવાં હોય તે દર્શાવવા તેના દરેક અક્ષરપર અર્થવિસ્તાર આ પ્રમાણે કરેલ છે—

मिऊ मद्दव छत्ते, छध्दिय दोसाण छायणे होइ;
मित्तिय मेराइठिओ, दुत्ति दुगछामि अप्पाण ॥
कत्तिय कडमे पाव, डत्तिय डवेमि तं उवसमेण,
पसो मिच्छादुकड, पयरकरत्थो समासेणं ॥

અર્થ—'મિ'કાર એટલે મૃદુ સુકુમાલ અહકારરહિતપણાને અર્થે છે 'છ'કાર તે દોષને ઢાંકવા અર્થે છે 'મિ'કાર તે મર્યાદામા રહેવાને અર્થે છે 'દુ'કાર તે પાપકારી આત્માને દુગછવાને માટે છે, 'ક'કાર તે જે પાપ મેં કર્યુ તેને 'ડ'કારથી એટલે ઉપશમથી દહુ છુ, દહુ છુ, બાળુ છુ આવી રીતે 'મિચ્છામી દુક્કડ'નો પદાક્ષરાર્થ સમાસે—ટુકામા કહ્યો

મિચ્છામી દુક્કડનુ ખરૂ પ્રવર્તન ક્યારે ? તે વિષે સંબોધસત્તરીમા કહ્યુ છે કે—

जं दुक्कडति मिच्छा, त भुज्जो कारण अपूरतो;
तिविहेण पडिकंतो, तस्स खलु दुक्कड मिच्छा ॥

અર્થ—જે દુષ્કૃતને મિથ્યા કરે, તે દુષ્કૃત સબધી કારણને ફરીથી સેવે નહિ, અને વિધિએ કરીને પડિક્કમે તેનુ ખરૂ મિથ્યા દુષ્કૃત જાણવુ, અને

जं दुक्कडंति मिच्छा, तं चेव निसेवइ पुणो पावं।
पच्चक्खमुसावाई, मायानियडिप्पसंगो अ ॥

અર્થ—જે દુષ્કૃતને–પાપને મિથ્યા કરે, તેજ પાપનાં કારણને ફરીથી જાણીને સેવે, તે પ્રાણીને પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી અને માયા કપટના નિવિડ પ્રસંગવાળો જાણવો.

૫૬.

'તસ્સ ઉત્તરી' ના પાઠનો ક્રમહેતુ.

ઇર્યાપથિકીની ક્રિયાથી હૃદય નિર્મળ કર્યા પછી પણ તેની વિશેષ શુદ્ધિ કરવા માટે કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) કરવાની અપેક્ષાથી મન, વચન, કાયાની કેવળ વિશુદ્ધિ અર્થે 'ઇરિયાવહી' ના પાઠ પછી **'તસ્સ ઉત્તરી'** નો પાઠ કહેલો છે. જેમ એક મનુષ્યે ઉત્તમ પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર પહેર્યા હોય તો પછી તેને લાયક બીજા સોળે શૃંગારની શોભા જરૂરની છે, અને તેજ વસ્ત્રની શોભામાં વધારો કરે છે તેમ 'ઇરિયાવહી'ની ક્રિયાથી જોકે આત્મવિશુદ્ધિ થાય છે તોપણ તેજ વિશુદ્ધિ વિશેષ નિર્મળ કરવાના હેતુથી કાયોત્સર્ગ કરવાની અપેક્ષા રાખી પ્રાયશ્ચિત કરવું જોઇએ, અને કેવળ શલ્યરહિત થઈ આત્માને વિશેષ શોભાવવો જોઇએ. આવાજ હેતુથી 'ઇરિયાવહી'ના પાઠ પછી 'તસ્સ ઉત્તરી' નો પાઠ કહેલો છે.

૫૭.

તસ્સ ઉત્તરી.

મૂળપાઠ.

તસ્સ ઉત્તરીકરણેણં,
પાયચ્છિત્તકરણેણં,
વિસોહિકરણેણં,
વિસલ્લીકરણેણં,
પાવાણં કમ્માણં નિગ્ઘાયણ ઠાએ,
ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં ॥

૫૮.

સંસ્કૃત છાયા.

तस्यउत्तरीकरणेन प्रायश्चित्तकरणेन विशुद्धिकरणेन
विशल्यीकरणेन पापानां कर्मणां निर्घातनार्थं
करोमि कायोत्सर्गम् ॥

૫૯.

અર્થપાઠ.

૮. પ્રતિક્રમણ સપદા

તસ્સ—તેની [ઇરિયાવહીવી આલોવતા–પડિક્કમતા પાપ સહિત આત્મા રહ્યો હોય તેથી તે આત્માની]

ઉત્તરીકરણેણ—વિશેષ શુદ્ધિ કરવાને

પાયચ્છિત કરણેણ—પ્રાયશ્ચિત કરવાને પ્રાયશ્ચિત એમાં પ્રાય એટલે ઘણુ અને ચિત્ત એટલે મન અથવા જીવ એટલે જે ઘણુ મનને–જીવને શોધે છે અથવા જે પાપને છેદે છે તે અથવા પ્રમાદથી થયેલ જે વ્યતિક્રમ (નિષિદ્ધાચરણ) છે તેને પ્રાય જાણી લઈ જાણતા જાણતા જે ફરીથી આચરતું નથી તે, અથવા જેનાથી અપરાધની પ્રાય વિશુદ્ધિ થાય છે તે આ પ્રાયશ્ચિત આભ્યતર એટલે અંદરની–આત્માની સાથે સબધ રાખનાર તપના ૭ પ્રકારનુ એક છે અહીં તે આ-લોયણનુ તપ છે, એટલે ગુરુ પાસે પાપ આલોવીએ, એટલે ગુરુએ દીધેલુ એવુ આલોયણાનુ તપ છે

વિસોહીકરણેણ—વિશોધીકરણને માટે એટલે વિશેષ શુદ્ધિ (વિશુદ્ધિ) કરવા માટે આત્માના પાપરૂપ અતર્મલને ટાળી આત્માને નિર્મળ કરવા અર્થ–વિશુદ્ધિ કરવા અર્થે

વિસલ્લીકરણેણ—શલ્ય રહીત કરવાને શલ્ય એટલે અનેક પ્રકારની વેદનાથી પ્રાણીના મર્મનો જે 'શૃણાતિ' એટલે ઘાત કરે તે આને આપણી લોક ભાષામા 'શળ' કહીએ છીએ બાવળની 'શળ', પેટમા તેમજ બ્યાવની 'શળ' વગેરે સાલનાર છે,

જ્યારે આંતરિક 'શળ' તે અહીં કહેવામાં આવે છે. આ શલ્ય ત્રણ જાતનાં છે. ૧. માયાશલ્ય—કપટ ધારવારૂપ શલ્ય. ૨. નિદાન [નિયાણ] શલ્ય એટલે વિષયભોગની વાંછા કરવા-રૂપ અને ૩. મિથ્યાશલ્ય અર્થાત્ તત્ત્વાર્થમાં શ્રદ્ધાના અભાવ-રૂપ. આ ત્રણ શલ્ય જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાં સુધી વ્રતી થઈ શકાતું નથી.—જુઓ શ્રી તત્ત્વાર્થમાં ભાખેલું છે કે '**નિઃશલ્યો વ્રતી**'—જે શલ્ય રહિત હોય તેજ વ્રતી થઈ શકે છે. આને જોઇએ કે કપટીનાં વ્રત જૂઠાં હોય, ઇંદ્રિય-જનિત વિષયભોગની વાંછાવાળો આત્મજ્ઞાનરહિત રાગી હોય છે, તેથી રાગસહિતને વ્રત હોય તે પરમાર્થને સમજ્યા વગર હોય, તેથી અજ્ઞાનીનું વ્રત નિષ્ફળ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને વ્રત હોય તો તે દ્રવ્યલિંગી હોવાથી વ્રતી હોઈ શકે નહિ.

પાવાણં કમ્માણં—પાપકર્મને. સંસાર હેતુ રૂપ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોને.

નિગ્ઘાયણઠાએ—નિર્ઘાતન એટલે ઉચ્છેદન—સમૂળગો નાશ કરવાને અર્થે.

ઠામિકાઉસગ્ગં—સ્થિત થાઉ છું કાઉસગ્ગ પ્રત્યે. કાઉસગ્ગ=કાયો-ત્સર્ગ. કાયાનો ઉત્સર્ગ એટલે શરીર વ્યાપારનો ત્યાગ.

આમાં પહેલાં 'તસ્સઉત્તરી કરણેણં'થી તે 'વિસલ્લીકરણેણં' એ ચાર પદોથી કાઉસગ્ગ કરવાના ચાર હેતુ કહ્યાં; અને તે કહી શું કરવું છે કે કાઉસગ્ગમાં સ્થિત થાઉં છું એમ કહ્યું. આથી સઘળા છ પદમાં પડિક્કમવાના—પ્રતિક્રમણ કરવાના શબ્દો કહ્યા, તેથી પ્રતિક્રમણ સંપદા થઇ. પ્રતિક્રમણ=નિવર્તન—થયેલા પાપનું નિવારણ—પશ્ચાત્તાપ—આલોચના કરવી તે.

૬૦.
ભાવાર્થ પાઠ.

ઇર્યાપથિકી ક્રિયાથી શુદ્ધ થયેલા આત્માની વિશેષ શુદ્ધિ કરવાને માટે, પ્રાયશ્ચિત કરવાની ઇચ્છાથી, આત્માના કર્મરૂપ અંતરમલ શોધ-વાની—વિશુદ્ધિ કરવાની અપેક્ષાથી, અને માયાશલ્ય, નિયાણાશલ્ય અને મિથ્યાત્વશલ્ય એ ત્રણ શલ્યથી રહિત થવાને માટે તેમજ પાપકર્મનું

જડમૂળથી ઉચ્છેદન કરવાને અર્થે હું કાયોત્સર્ગ સ્થાપું છું, અર્થાત્ કાયાને એક સ્થળે સ્થિર કરું છું

૬૧.

વિવેચનપાઠ.

કાયોત્સર્ગ એ કાય=શરીર+ઉત્સર્ગ=ત્યાગ એપરથી થયેલ છે આનો વિશેષાર્થ એ છે કે મન તથા ઇંદ્રિયોને બહાર જતા અટકાવવા માટે સર્વ ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરવો, અને ધ્યાનમા ચિત્તને એકાગ્ર કરવું કાયાને તજીને એટલે કાયાની બીલકુલ દરકાર કર્યા વગર કાયોત્સર્ગ એટલે કાઉસગ્ગ કરવાની સમજણ માટે જે પાઠ છે તેમા પહેલો ભાગ 'ઇરિયાવહી' એ પાઠ છે તેમા અજાણતા થઇ ગયેલા દોષોની માફી માગી છે, અને આ પાઠ તે દોષને વિશેષ શુદ્ધ કરવા માટે ભણવામા આવે છે, તથા તેથી હું મારી કાયાનો કોઇ પણ જાતનો વ્યાપાર નહિ કરૂ તેનો દૃઢ નિશ્ચય કરાવનારો છે

મન, વચન, અને કાયાનો વ્યાપાર જ્યા સુધી થતો જાય ત્યા સુધી કર્મને આવવાનુ કદી બધ થઈ શકતું નથી, અને જ્યા સુધી કર્મમાથી છુટા થવાતુ નથી ત્યા સુધી મોક્ષપદ સાધી શકાતુ નથી માટે કર્મનો બધ તોડવા, તથા તેના આવવાના દ્વાર બધ કરવાની જરૂર છે તો કર્મથી વિશુદ્ધ થઈ નવીન કર્મનો બધ ન થાય એવા હેતુથી કાયાનો પણ ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરવાનુ જણાવ્યુ છે 'કાઉસ્સગ્ગ' તે છ આભ્યતર તપમાનુ એક છે

'ઇર્યાપથિકી' ક્રિયા તે પરદયા અર્થે છે, ત્યારે 'તસ્સઉત્તરી' વગેરે પાઠ સ્વદયા સૂચવે છે આમ સ્વદયા અને પરદયાએ બનેથી આત્માની નિર્મળતા પ્રાપ્ત થતી જાય છે

૬૨.

'અન્નત્થ ઉસસિએણં' એ પાઠનો ઉદ્દેશ.

ઉપર 'તસ્સ ઉત્તરી'ના પાઠથી 'ઠામિ કાઉસગ્ગ' એટલે કાય વ્યાપાર એટલે શરીરના વ્યાપારના ત્યાગરૂપ કાયોત્સર્ગમા રહું છુ એ કહેવાથી કાયાનો વ્યાપાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી આ પ્રતિજ્ઞામા શરીરના બીજો કોઈ પણ વ્યાપાર થઈ જાય તો તે પ્રતિજ્ઞાનો ભગ

થાય, તેને માટે તે પ્રતિજ્ઞામાં-કાઉસગ્ગમાં *આગાર મોકળા રાખ્યા છે, અને તે આગાર આ 'અન્નથ ઉસસિએણુ'ના પાઠમાં સમાવ્યા છે. આ આગારથી કાઉસગ્ગનો ભંગ થાય નહિ; અને તે આગાર કયા છે તે જણાવવા અને તે જણાવી તેનાથી કાઉસગ્ગ અભગ્ન-ભાંગ્યા વગરનો-અખંડિત, અને અવિરાધિત એટલે થોડાથી પણ વિરાધના થયા વગરનો રહો એ દર્શાવવા નીચેનો 'અન્નથ ઉસસીએણું' પાઠ બોલવો.

૬૩.

અન્નથ ઉસસિએણું.

મૂળપાઠ:—

અન્નથ ઉસસિએણં,
નીસસિએણું,
ખાસિએણં,
છીએણં,
જંભાઇએણં,
ઉડ્ડુએણં,
વાયનિસગ્ગેણં,
ભમલિએ,
પિત્તમુચ્છાએ. ॥ ૧ ॥
સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં,
સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં,
સુહુમેહિં દિઠિસંચાલેહિં ॥ ૨ ॥
એવમાઇએહિં આગારેહિં અભગ્ગો,
અવિરાહિઓ,
હુજ્જ મે કાઉસ્સગ્ગો ॥ ૩ ॥
જાવ અરીહંતાણં,

---

* અપવાદ-છુટ-મોકળ.

ભગવંતાણં,
નમુક્કારેણં,
ન પારેમિ ॥ ૪ ॥
તાવકાયં.
ઠાણેણં,
મોણેણં,
ઝાણેણં,
અપ્પાણં વોસિરામિ ॥ ૫ ॥

૬૪.

સંસ્કૃત છાયા.

अन्यत्र इच्छ्वसितात्, निश्वासितात्, कासितात्, क्षुतात्, जृम्भितात्, उद्गारितात्, वातनिसर्गात्, भ्रमर्या, पितमूर्च्छया । सूक्ष्मै अगसंचालै, सूक्ष्मै श्लेष्मसंचालै, सूक्ष्मै दृष्टिसचालै । एवमादिभि आकारै, अभग्न:, अविराधित, भवेत मम कायोत्सर्ग । यावत् अर्हतां भगवतां नमस्कारेण न पारयामि तावत काय स्थानेन मौनेन ध्यानेन आत्मीय व्युत्सजामि ॥

૬૫.

અર્થપાઠ.

૧ એકવચનાત આગાર અપન

અન્નથ—અન્યત્ર-બીજે સ્થાનકે એટલે હવે જે ઉસાસાદિક આગાર કહેવામા આવશે તે આગારોને વર્જીને બીજે સ્થાનકે કાયાનો વ્યાપાર કરવાનો નિયમ કરૂં છું હવે તે આગારના નામ કહે છે –

ઉસસિએણં—ઉંચો શ્વાસ લેવાથી મુખથી અને નાસિકાથી

નીસસિએણં—(મુખથી અને નાસિકાથી) નીચો શ્વાસ લેવાથી

નોટ—આ બંને આગાર [illegible]
છે, તે દેહ નથી છે

ખાસિએણં—ખાંસી-ઉધરસ આવવાથી.

છીએણં—છીંક આવવાથી.

જંભાઇએણં—બગાસું આવવાથી

નોટ—જે વખતે ખાંસી, છીંક, બગાસું આવે ત્યારે જીવરક્ષા માટે મુખે હાથ આપવો.

ઉડ્ડુએણં—ઓડકાર આવવાથી.

વાયનિસગ્ગેણં—વાયુનો સંચય અધોદ્વારે થવાથી.

ભમલિએ—ભમરી-ચક્કર-ફેર આવવાથી.

પિત્તમુચ્છાએ—પિત્તના પ્રકોપથી મૂર્ચ્છા આવવાથી.

આમાંના નવ પદમાં દરેક પદમાં એક બોલ-વચન વડે આગાર આપેલા છે તેથી એકવચનાંત આગાર સંપદા થઇ. આગાર એટલે છૂટ. કાઉસગ્ગમાં કાયાનો સર્વ વ્યાપાર ત્યાગ કરવાનો છે. ઉપર કહેલ શ્વાસોશ્વાસ, ખાંસી આદિ જે છે તે કાયાનો વ્યાપાર હોવા છતાં કદાચ અટકાવી ન શકાય, તેથી તેને માટે છૂટ મૂકી છે. આવી રીતે છૂટ મૂકવાથી કાયાના થતા વ્યાપારથી કરેલા કાઉસગ્ગનો ભંગ ન થાય. આવાજ આગાર બીજા છે તે કહે છે, પણ તેમાંનો દરેક આગાર એક કરતાં વધારે બોલથી કહેવામાં આવે છે. તેથી તે બહુવચનાંત સંપદા છે.

૨. બહુવચનાંત સંપદા.

સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ અંગના સંચાર-હાલવા વડે ટાઢ આદિ વેદનાથી રૂંવાડા ઉભા થાય અને તેથી શરીરનો સંચાર થઈ જાય છે.

સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ એટલે થુંક તથા કફ ગળવાથી થતા સંચાર વડે.

સુહુમેહિ દિટ્ઠિસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ દષ્ટિના (આંખ ઉઘાડવા બીડવાથી) થતા સંચારથી.

૩. આગંતુક આગાર સંપદા.

એવમાઇએહિં આગારેહિ—પૂર્વે કહેલ (બાર) 'વગેરે' આગાર દઇને. અહીં 'વગેરે' કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉપર કથેલા બાર સીવાય બીજા ચાર આગાર છે. નામે (૧) વીજળી તથા દીવા

આદિનો પ્રકાશ શરીરપર પડતા ઓઢવાના વસ્ત્ર આદિ લેવા પડે, અથવા બીજે સ્થાનકે જવુ પડે તો (૨) ઉદર અને બીલાડી આગળ જતા આવતા દોડતા હોય, તથા મોટા આ ગળ પચેદ્રિય જીવનુ છેદન ભેદન થતુ જોવામા આવે તેથી બીજે સ્થાનકે જવુ પડે તો (૩) અકસ્માત્ ચોરની ધાડ આવી પડવાથી અથવા રાજાદિકના ભયથી બીજે સ્થાનકે જવુ પડે તો (૪) અગ્નિ લાગવાથી અથવા ઘરની ભીત ખડહડતી પડતી જાણવાથી, તથા પોતાને તથા પરને સર્પાદિનો દશ થાય, અથવા સિંહાદિકના ઉપદ્રવ થતા જોવામા આવે, વગેરે વગેરે પ્રસગો કે જેમા વધારે વિલબ કરવાથી ઘણીજ ધર્મની હાનિ થતી દેખીએ તો ત્યા પૂરો ન કરેલો કાઉસગ્ગ પારતા છતા કાઉસગ્ગ ન ભાગે આ ચાર આગાર અપવાદ માગે છે, આની સાથે ઉપરના બાર આગાર મેળવતા સોળ આગાર થાય છે આ સોળે થતા

અભગ્ગો—અભગ્ન,અખડિત

અવિરાહિઓ—અવિરાધિત, અખડ

હુજ્જ મે કાઉસગ્ગો,– કાઉસ્સગ્ગ મને હોજો

૪ કાયોત્સર્ગ વિધિ

જાવ–જ્યા સુધી

અરિહતાણ, ભગવતાણ=અરિહત ભગવાનને

નમુક્કારેણ—નમસ્કારથી

ન પારેમિ—ન પારૂ એટલે કાયોત્સર્ગના પાર પ્રત્યે ન પામુ–સમાપ્ત ન કરૂ,

આમાં ચાર પદથી કાયોત્સર્ગની અવધિ–મર્યાદા બાવેલ છે તેથી કાયોત્સર્ગ વિધિ સપદા

૫ સ્વરૂપસપદા

તાવકાય—ત્યા સુધી (મારા) શરીરને

ઠાણેણ—એક સ્થાનકે સ્થિર કરીને

મોણેણ—મૌન ગ્રહીને

ઝાણેણં—ધ્યાન એટલે ધર્મને વિષે મનની સ્થિરતા અથવા નમસ્કારાદિકને વિષે એકાગ્રતા કરીને.

અપ્પાણં વોસિરામિ—આત્માને (કાયાને) વોસરાવું છું-વ્યુત્સૃજામિ એટલે તજું છું. અર્થાત્ કાઉસગ્ગ રહિતપણા થકી, અને સાવદ્ય વ્યાપાર થકી કાયાને વોસિરાવું છું.

આમાં ૭ પદથી તાવકાય ઇત્યાદિમાં શરીર સ્થિર રાખવાનું કહ્યું તેથી તે સ્વરૂપ સંપદા.

૬૬.

ભાવાર્થપાઠ.

કાયાના વ્યાપારનો ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરતાં નીચે લખેલા આગારથી કાયોત્સર્ગની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય નહિ (૧) ઉંચો શ્વાસ લેવો પડે (૨) નીચો શ્વાસ લેવો પડે (૩) ખાંસી કે ઉધરસ આવે (૪) છીંક આવે (૫) બગાસું આવે (૬) ઓડકાર આવે (૭) વાયુનો સંચાર થાય. (૮) ચકરી કે ફેર આવે (૯) પિતના ચડી જવાથી મૂર્છા આવે(૧૦) સૂક્ષ્મ અંગનો સંચાર થાય (૧૧) સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ એટલે થુંક કે કફ ગળી જતાં સંચાર થાય (૧૨) સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિનો સંચાર થાય. એમ બાર આદિ આગારથી અન્યત્ર-બીજે સ્થળે મારી કાયાનો વ્યાપાર બંધ રહે એવો હું નિયમ કરૂં છું, અને જ્યાં સુધી અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર કરવા રૂપ '**નમો અરિહંતાણં**' એવો શબ્દ ન બોલું ત્યાં સુધી મારો કાયોત્સર્ગ પારૂં નહિં, અને તેટલા વખત સુધી એક સ્થાનકે મૌનપણે, અને એકજ ધ્યાનથી મારી કાયાના દરેક વ્યાપારને હું વોસરાવી દઉં અર્થાત્ તેનો ત્યાગ કરૂં, અને '**નમો અરિહંતાણં**' કહેવા પછી મારો કાયોત્સર્ગ પૂરો થાય.

૬૭.

વિવેચનપાઠ.

'તસ્સઉત્તરી'ના પાઠથી કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થવાનું છે તેથી શરીરના સર્વ વ્યાપાર દૂર કરવાના છે, આવો દૃઢ નિશ્ચયથી પૂરેપૂરી રીતે પાળવાના પ્રયત્નો કરતાં છતાં કદાચ શરીરનો કોઇ પણ વ્યાપાર કુદરત-

થી આપણી ઇચ્છા વગર થઇ જાય તો તે તે બાબતનો આગાર (મોકળ) છે, તે બાબતો કઇ કઈ જે તે આ પાઠમાબતાવવામા આવ્યુ છે

અહી યાદ રાખવાનુ એ છે કે આ આગારો જાણી જોઇને કાયાના વ્યાપાર માટે રાખવમા આવ્યા નથી જે જે આગારોમા કહ્યા છે તે બધા એવા છે કે તેવી રીતનો કાયાનો વ્યાપાર કુદરતે પોતાની ઇચ્છા વગરને થઈ જવાનો સભવ છે, તેથી તે થઇ જાય તો છૂટ છે, અને તે બતાવવા આ પાઠ કહેલો છે બાકી મૂળ લક્ષ કાઉસગ્ગમા ધ્યાનમા સ્થિત થવાનુ છે તેથી અતરગ શુદ્ધિ થાય છે. અશ માત્ર પણ મલીનતા ન રહે એવા હેતુથી કાયાના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવા આ સામાયિક અને બીજી ક્રિયામા સૂચવ્યુ છે

મન, વચન, અને કાયાની શુદ્ધિથી સમાધિસ્થ દશા પ્રાપ્ત કરવાની છે આ પાઠ આ રીતે યોગની દશાનુ ભાન કરાવે છે અને જૈનોની સામાન્ય ક્રિયામા પણ યોગપ્રધાન છે એમ આ ક્રિયા ચોખ્ખી રીતે બતાવી આપે છે માત્ર તેનો લક્ષ ન રહેવાથી જૈનો પોતાને વારસામા મળેલી ઉત્તમ પ્રકારની યોગ ક્રિયાનો યથાર્થ ઉપયોગ કરી જાણતા નથી, ત્યારે બીજાઓ તેને મેળવવા અહોનિશ પ્રયત્ન સેવ્યા કરે છે

૬૮.

કાયોત્સર્ગમાં ટાળવાના દોષ.

'કાઉસગ્ગ' કરતી વખતે ૧૯ દોષ ટાળવાના છે, રખેને તેમાનો કોઇ દોષ થઇ જાય એવા ભયથી ઉપયોગપૂર્વક રહેવાનુ છે તે દોષ નીચે પ્રમાણે છે —

૧ ઘોટકદોષ—ઘોડાની પેઠે એકજ પગપર બધો ભાર રાખી ઉભા રહેવુ
૨ લતાદોષ—વાએ હલાવેલી વેલીની માફક ક્ષણે ક્ષણે કપવુ
૩ સ્તભાદિદોષ—ભીંત કે થાભલાને અઢેલીને રહેવુ
૪ માલદોષ—ઉપરને માળે મસ્તક અડાવી રહેવુ
૫ શબરીદોષ—વસ્ત્રરહિત ભીલડી માફક બે હાથને આગળ ઢાકી રાખવા
૬ વધૂદોષ—નવ પરણેલ વહુની પેઠે નીચુ માથુ કરે
૭ નિગડદોષ—બેડી નાખ્યાની પેઠે પગ પહોળા કરવા યા, ભેગા કરવા, પણ જિનમુદ્રામા જેટલુ અતર કહ્યુ છે તે નવ રાખવુ

૮. લંબુત્તરદોષ—નાભિથી ઉપર અને જાનુ નીચે વસ્ત્ર પહેરવું. ખરી રીતે નાભિથી ચાર આંગળ ઉંચે અને જાનુથી ચાર આંગળ નીચે ચોલપટ પહેરવું કહ્યું છે.

૯. સ્તનદોષ—ડાંસ આદિના ભયથી ચોલપટ્ટાદિથી હૃદયને ઢાંકવું.

૧૦. ઉધિદોષ—ગાડાંની ઉધીની પેઠે પગની બે પાની મેળવીને આગળ બે પગ વિસ્તારી અથવા બે પગના બે અંગુઠા મેળવીને પાછલા પાનીના ભાગ તરફ બંને પગ વિસ્તારવા.

૧૧. સંયતિદોષ—સંયતિ મહાસતીની પેઠે બંને ખભા ઉપર વસ્ત્ર ઓઢવાં. કારણ કે આથી જે જમણો ખભો કાઉસગ્ગમાં ઉઘાડો કરવો જોઇએ તે થતો નથી તેથી દોષ લાગે છે.

૧૨. ખલણદોષ—ઘોડાના ચોકડાની પેઠે રજોહરણ આડું રાખવું.

૧૩. વાયસદોષ—કાગડાની પેઠે આંખના ડોળા આમતેમ ફેરવવા.

૧૪. કપિથ્થદોષ—પહેરવાના વસ્ત્રનો ગોટો કરી બે પગ વચ્ચે રાખવો.

૧૫. શિરકંપદોષ—ભૂતની પેઠે માથું હલાવવું.

૧૬. મૂકદોષ—મુંગાની પેઠે હું હું કરવું.

૧૭. ભ્રમરાંગુલી દોષ—નવકાર કે લોગસ્સ ગણવાને ભ્રમર તથા આંગળી હલાવવા.

૧૮. મદિરાદોષ—દારૂ પીધાની પેઠે બડબડ કરવું.

૧૯. અપેક્ષા વિના આમતેમ જોઇ વાનરની પેઠે બે હોઠ હલાવવા.

આ કાઉસગ્ગના ઓગણીશ દોષમાં ૮, ૯, ૧૧ મો એમ ત્રણ દોષ મહાસતી સાધ્વીને ન લાગે, કારણ કે તેનું શરીર વસ્ત્રથી ઢંકાયલું હોયજ. પણ આમાં એટલું વિશેષ છે કે સાધ્વી પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરે તો મસ્તક ઉઘાડું રાખે, અને આ ત્રણ દોષ અને છઠો વધૂ દોષ એમ ચાર દોષ શ્રાવિકાને ન લાગે. બીજા લાગે. આના માટે નીચે પ્રમાણે સઝાય છે.

૬૯.

કાઉસ્સગ્ગમાં અટકાવવાના ૧૯ દોષની સઝાય.

ચોપાઈ.

સકલદેવ સ્મરી અરિહંત, પ્રણમી સદ્‌ગુરૂ ગુણે મહંત;
ઓગણીશ દોષ કાઉસગ્ગ તણા, બોલું શ્રુત અનુસારે સુણી. ૧

ઘોટકદોષ પ્રથમ કહ્યો એહ, વાંકો પગ રાખે વળી જેહ,
લતાદોષ બીજો હવે સુણો, ડીલ હલાવે તે અતિ ઘણો ૨
થાંભો અઠીગણુ લઇને જે રહે, સ્તભદોષ તે ત્રીજો કહે,
માલવદોષ ચોથો કહ્યો એહ, મસ્તક અડકાની રહે જેહ ૩
પગ અગુઠા મેલી રહે, ઉધિદોષ પચમ તે લહે,
બેઉ પગ પાની મેળવે, નિલયદોષ છટ્ટો જિન કવે ૩
ગુહ્યસ્થાને રાખે નિજ હાથ, સવરી દોષ કહ્યો જગનાથ,
ધર્મોપકરણુ વાકુ ગ્રહે, ખલીનદોષ તેને પણુ કહે. ૫
મુખચાલના કરે અતિ ઘણુ, ખલીનદોષ આઠમ તે ભણુ,
ચુનટ તાણીને જે રહે, વધુ દોષ નવમો તે લહે ૬
લડસડતુ પહેરે પહેરણુ, દશમો દોષ લબોત્તર ભણુ,
હૃદયસ્થલ આચ્છાદિત રહે, તે સ્તનદોષ અગ્યારમો લહે ૭
વસ્ત્રેસુ ઢાકે સહિ દેહ, સયતિદોષ બારમો તેહ,
પાપણી ચાલો કરે અતિ ઘણો, ભ્રમરદોષ તેરમો ગણે ૮
અગુલી હલાવે સખ્યા કાજ, અગુલિદોષ ચૌદમો આજ,
નેત્ર તણા જે ચાળા ધરે, તે વાયસદોષ પદરમો કરે ૯
પહેર્યા વસ્ત્ર સકોડી રહે, કપિથ્થદોષ સોળમો લહે,
મસ્તક ધૂણાવે અતિ ઘણુ, તે શિરકપ સત્તરમો સુણુ ૧૦
મદિરાની પરે જે બુડબુડે, વારૂણિદોષ અઢારમો ચઢે,
મુગાની પરે હુ હુ કરે, મુકદોષ ઓગણીસમો ધરે ૧૧
ત્રણુ દોષ એ માહે ટળે, સોળ દોષ સાધવીને મળે,
લબુત્તર સ્તન ને સયતિ, દોષ એહ બોલ્યા જિનપતિ ૧૨
બહુ દોષ ચોથો જબ ટળે, પદર દોષ શ્રાવિકાને મળે,
કાઉસગ્ગથી સમતા સુખ થાય, કઠિન કર્મ કોડી પુલાય ૧૩
કાઉસગ્ગ કરતા શિવ સુખ હોય, કાઉસગ્ગ સમતા પણુ કહિયે કોય,
દોષરહિત કાઉસગ્ગ કીજીએ, તો સહેજે શિવફળ લીજીએ,
શ્રીરવિમળ પડિતનો શિષ્ય, કવિ નયવિમળ ભણે સુજગીશ ૧૪

શ્રી જ્ઞાનવિમળસૂરિ.

૭૦.

પ્રતિજ્ઞા.

આ પાઠમાંની છેલ્લી સ્વરૂપસંપદામાં, 'તાવકાય' એથી તે ' વોસિરામિ ' સુધી જે કહેલ છે તેમાં પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે. આ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થવો નથી જોઇતો, કારણ કે આપણે વ્યવહારમાં જોઇશું તો વખતસરની હુંડી સ્વીકારવાની પ્રતિજ્ઞા જો કોઇ આસામી તોડે, તો તે આસામી કાચી પડેલી લેખાય છે, અને કોઇ તેનો વિશ્વાસ કરતું નથી; તો આ ધર્મક્રિયામાં શુભ પ્રતિજ્ઞા અવશ્ય .પાળવીજ જોઇએ. વળી આ પ્રતિજ્ઞા ગુરૂસમક્ષ, અને આત્મા સમક્ષ લેવાય છે કે 'સ્થાનથી ખસીશ નહિ, મૌન રહીશ, ધ્યાનમાં સ્થિત થઇશ, અને આ શરીર ઉપર આત્મત્વ–મારાપણું મુકી દઉં છું ' આમ કહ્યા છતાં–દૃઢપણે નિશ્ચય રીતે પ્રતિજ્ઞા કર્યા છતાં કાયોત્સર્ગમાં અવ્યવસ્થિતપણે વર્તાય તો પ્રતિજ્ઞા–ભંગ થાય છે. માટે તે અવ્યવસ્થા ન થાય, તે માટે શરીરના વ્યાપારથી થતા ઉપર કહી ગયા તે ઓગણીશ દોષ ટાળવા માટે ઉપયોગપૂર્વક રહેવાનું છે, અને મૌનપણે એકાગ્ર ચિત્ત રાખી ધ્યાનમાં સ્થિત થવાનું છે.

૭૧.

'લોગસ્સ સૂત્ર'ની વિધિ.

(૧) આ કાયોત્સર્ગને વિષે '**લોગસ્સ**'ના પચીસ પદ એટલે " ચંદેસુ નિમ્મલયરા " સુધી ચિંતવવા; અને

(૨) કાઉસગ્ગ પૂરો થયા પછી "**નમો અરિહંતાણં**" કહીને કાઉસગ્ગ પારવો.

(૩) આ કાઉસગ્ગ પછી સંપૂર્ણ આખો '**લોગસ્સ**' એટલે 'સિદ્ધાસિદ્ધ મમ દિસંતુ" સુધી પ્રગટ કહેવો.

વિશેષ સમજણ—કાયોત્સર્ગમાં શ્વાસોશ્વાસનું પ્રમાણ—માપ કહેલું છે, અને તેથી જ્યારે એક 'લોગસ્સ'નો કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે ત્યારે 'ચંદેસું નિમ્મલયરા' સુધીના પચીસ પદનું ચિંતવન કરવાનું કહ્યું છે. આ પચીસ પદનું ચિતવન કરતાં પચીસ શ્વાસોશ્વાસ જેટલો કાળ જાય છે. કેટલાક આ અનુક્રમ સમજતા નહિ હોવાને લીધે અધુરા શ્વાસોશ્વાસે પદ યાદ કરી જાય છે, અને કાયોત્સર્ગ કે જે ધ્યાનની ક્રિ-

યા છે તે માત્ર પદને વદ્વાતદ્વા—એટલે ગમે તે રીતે સભારીને કાયો ત્સર્ગ પૂરા કરે છે આ રીતે કાયોત્સર્ગ કરવો યોગ્ય નથી એક એક શ્વાસોશ્વાસ સુધી એક એક પદના અર્થનુ મનન કરતા જવુ જોઇએ, અને એવી રીતે શ્વાસોશ્વાસ પૂરા થાય, ત્યારે 'નમો અરિહતાણ' કહીને કાયોત્સર્ગ પારવો જોઇએ કાયોત્સર્ગ કરતા દૃષ્ટિને સ્થાપનાચાર્ય સમુખ અથવા નાકની અણીપર સ્થાપવી જોઇએ

૭૨.

લોગસ્સ સૂત્રને ક્રમહેતુ.

કાયોત્સર્ગ પૂરો કર્યા પછી 'લોગસ્સ'ને પાઠ પ્રગટ બોલવાનુ કારણ એમ છે કે ઉપર કહી ગયા તે ક્રિયાથી આત્માની શુદ્ધિ કર્યા પછી ધર્મ પ્રવર્તક પરમોપકારી વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થંકરોને નમન કરવારૂપ કાર્ય કરવુ જોઇએ વર્તમાન ચોવીસીના તીર્થંકરો સ્મરવા, અને અતીત અને અનાગત ચોવીસીના તીર્થંકરો નહિ, તેનુ કારણ કે વર્તમાન ચોવીસીના ઋષભાદિક તીર્થંકરો ભરતક્ષેત્રમા ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી આસન્ન ઉપકારી છે વળી ધ્યાનમા રહેવુ એ 'અન્નથ ઉસસિએણ'ના પાઠના 'ઝાણેણ' શબ્દથી જણાય છે, અને તે પરથી એ સૂચિત થાય છે કે અમુક નિર્મિત કાળ સુધી કોઈ પણ જાતનુ પ્રશસ્ત ધ્યાન કરવુ જોઇએ, પણ દરેકમા તેનુ ધ્યાન કરવાની શક્તિ ન હોઈ શકે માટે શિષ્ટ પુરૂષો એ વર્તમાન ચોવીશીના નામના સ્તવન રૂપે, 'લોગસ્સ' પાઠ પચ્ચીશ પદ સાથે ચિંતવવા નકી કરેલ હોય એમ લાગે છે આ પદ એવી રીતે ચિંતવવા કે એક એક પદે એક એક શ્વાસોશ્વાસ લેવો અને તેટલા કાળમા તેને અર્થ ચિંતવવો

ચોવીશ તીર્થંકરનુ ધ્યાન ઘણુ ઉપકારી છે શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મી સૂરિ પોતાની વીશ સ્થાનકની પૂજામા કથે છે કે—

'અરિહત પદ ધ્યાતા થકો, દ્રવ્ય ગુણ પરજાયરે,—
ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહત રૂપી થાયરે

કહેવાનુ તાત્પર્ય કે—

તીર્થંકર મહારાજની સ્તુતિ કરવાનુ કારણ એ છે કે તેથી પહેલા તો સમ્યક્ત્વ નિર્મળ થાય છે, એટલે દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે અને

પછી તીર્થંકર જેવાજ ગુણો ધીમે ધીમે પ્રગટી નીકળે છે. કારણ કે શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કેઃ—

थय थुइ मंगलेण, भंते जीवे किं जणइ गोयमा ।
नाण दंसण चारित्त वोहिलाभं जणइ ॥

અર્થ—હે ભગવન્! સ્તવન અને સ્તુતિ કરવાથી જીવને કેવો લાભ થાય? ત્યારે **વીરપ્રભુએ** કહ્યું કે 'હે ગૌતમ! જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને સમકીતનો લાભ થાય.'

વિવેચન—પૂજ્ય પુરૂષોની સ્તુતિ કરવાથી આત્માના જે મૂળ ગુણો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તેની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી જીવની પરિણતિનો ઘણો આધાર આલંબન ઉપર રહેલો છે, તેથી તીર્થંકરનું સ્તવનરૂપ આલંબન શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેનું શાસ્ત્રકારે કથન કરેલું છે અને તેથી દરેક ક્રિયામાં 'લોગસ્સ'નો પાઠ કહેલો છે. આ લોગસ્સનું બીજું નામ ચતુર્વિંશ–ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ રૂપ હોવાથી 'ચતુર્વિંશતિસ્તવ' (ચઉવિસત્થો) આપેલ છે અને તેને પ્રતિક્રમણના ૭ આવશ્યકમાંનું બીજું આવશ્યક ગણેલું છે.

૭૩.

લોગસ્સસૂત્ર.

મૂળપાઠઃ—

લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે,
ધમ્મ તિત્થયરે જિણે,
અરિહંતે કિત્તઈસ્સં,
ચઉવિસંપિ કેવલી. ×॥ ૧ ॥
ઉસભમજિયં ચ વંદે,
સંભવમભિણંદણં ચ સુમઈ ચ,
પઉમપ્પહં સુપાસં,
જિણં ચ ચંદપ્પહં વંદે. ॥ ૨ ॥

×આ અનુષ્ટુપ્ છંદ–શ્લોક છે, અને ત્યારપછી બધું ગાથા–આર્યા છંદમાં છે.

સુવિહિં ચ પુપ્ફદંત,
　　　　સીઅલ સિજ્જાસ વાસુપુજ્જં ચ,
વિમલમણંતં ચ જિણં,
　　　　ધમ્મ સંતિં ચ વંદામિ ॥ ૩ ॥
કુંથુ અર ચ મલ્લિં,
　　　　વંદે મુણિસુવ્વય નમિજિણં ચ,
વંદામિ રિઠનેમિં,
　　　　પાસ તહ વદ્ધમાણં ચ ॥ ૪ ॥
એવં મએ અભિથુઆ,
　　　　વિહુયરયમલા પહીણજરમરણા,
ચઉવીસંપિ જિણવરા,
　　　　તિત્થયરા મે પસીયંતુ ॥ ૫ ॥
કિત્તિય વંદિય મહિયા,
　　　　જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા,
આરૂગ્ગ બોહિલાભં,
　　　　સમાહિવર મુત્તમં દિંતુ ॥ ૬ ॥
ચંદેસુ નિમ્મલયરા,
　　　　આઇચ્ચેસુ અહિયં પયાસયારા,
સાગરવર ગંભીરા,
　　　　સિદ્ધાસિદ્ધિં મમ દીસંતુ ॥ ૭ ॥

૭૪.

સંસ્કૃત છાયા.

लोकस्य उद्योतकरान्, धर्मतीर्थकरान् जिनान ।
अर्हत कीर्त्तयिष्ये, चतुर्विंशतिमपि केवलिन ॥ १ ॥
ऋषभमजितं च वंदे, संभवमभिनंदनं च सुमतिं च ।
पद्मप्रभं सुपार्श्वं, जिनं च चन्द्रप्रभ वंदे ॥ २ ॥

सुविधिं च पुष्पदंतं, शीतलश्रेयांसवासुपूज्यान् च ।
विमलमनंतं च जिनं, धर्मं शांतिं च वंदे ॥ ३ ॥
कुंथुं अरं च माल्लिं, वंदे मुनिसुव्रतं नमिजिनं च ।
वंदे अरिष्टनेमिं, पार्श्वं तथा वर्द्धमानं च ॥ ४ ॥
एवं मया अभिष्टुता, विधूतरजोमलाः प्रक्षीणजरामरणाः ।
चतुर्विंशतिरपि जिनवराः, तीर्थंकराः मम प्रसीदंतु ॥ ५ ॥
कीर्तितवंदितमहिताः, ये एते लोकस्य उत्तमा सिद्धा ।
आरोग्यबोधिलाभं, समाधिवरं उत्तमं ददतु ॥ ६ ॥
चंद्रेभ्यो निर्मलतराः, आदित्येभ्यः अधिकं प्रकाशकराः ।
सागरवरगंभीराः, सिद्धाः सिद्धिं मम दिशंतु ॥ ७ ॥

૭૫.

અર્થપાઠ.

લોગસ્સ—લોકના (લોકવિષે). પાંચ અસ્તિકાય જેમાં રહેલ છે એવા લોકના.

ઉજ્જોઅગરે—ઉદ્યોત–પ્રકાશ કરનાર. કેવલજ્ઞાન રૂપી પ્રદીપથી.

ધમ્મતિત્થયરે—ધર્મ તિર્થના કરનારને. તીર્થ એટલે જેનાથી તરાય છે તે; ધર્મતીર્થ એટલે ધર્મ જે તીર્થમાં પ્રધાન છે તે; ધર્મતીર્થ કરવાનું શીલ છે જેમનું તે ધર્મતીર્થંકર; કારણ કે દેવ, મનુષ્ય અસુર યુક્ત પરિષદ્ (પર્ખદા)માં સર્વને પરિણમે એવી ભાષાથી ભરેલી વાણીથી તીર્થંકરો ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે છે. આ પદથી પ્રભૂનો પૂજાતિશય તેમજ વચનાતિશય બતાવાયા.

જિણે—જિનોને. જિન=રાગદ્વેષાદિને જીતનારા. આ પદથી અપાયાપગમાતિશય સૂચવાય છે.

અરિહંતે—અરિહંતને. કર્મરૂપ શત્રુને હણવાથી નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થયું છે જેને એવા અરિહંતને. (અરિહંતના વિશેષ અર્થ માટે આગળ જુઓ. પૃ. ૮૬).

કિત્તઇસ્સં—કીર્તન–પ્રશંસા–સ્તુતિ કરીશ. અહી જે સ્તુતિ કરીશું તે નામોચ્ચારપૂર્વક જેવા કે શ્રી ઋષભનાથ આદિ ચોવીસ

વર્તમાનચોવીસીના તીર્થંકરોના નામ લઇને કરીનુ આ બધા ભાવાર્હત્ છે, જ્યારે અરિહંત એ પદમા રાજ્યાદિક અવસ્થાને વિષે દ્રવ્ય અરિહંતનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેથી તેને અલગ કરી અહીં ભાવાર્હત્ કહેવામા આવે છે, તે ખાસ સૂચવવાને 'કેવલી' એ નામ હવે પછી મૂકવામા આવશે

ચઉવિસંપિ—ચોવીસ અને (બીજા) પણ ચોવીસમા ઋષભાદિક ચોવીસ તીર્થંકરનો સમાવેશ થાય છે, અને અપિ=પણ શબ્દથી અન્ય તીર્થંકરો કે જે મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રમા છે તેનો પણ સમાવેશ થાય છે

કેવલી—કેવલજ્ઞાનીને, કેવલજ્ઞાન જેને ઉત્પન્ન થયુ છે તેમને

+હવે ચોવીશ તીર્થંકરોના નામ આવે છે

[1]ઉસભ—ઋષભ (દેવ)ને

+શ્રી ઋષભ આદિ ચોવીશે તીર્થંકરો (વર્તમાન ચોવીશીના) અહીં નામ આપેલા છે તે નામના અર્થ પણ છે તે બે પ્રકારે છે સામાન્યથી અને વિશેષથી સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થંકરોમા વ્યાપ્ત છે એટલે દાખલા તરીકે ઋષભ લઇએ તેનો અર્થ કરતા 'ય ઋષતિ' એટલે જે જાય છે (પરમપદ પ્રત્યે) તે ઋષભ આ અર્થ દરેક તીર્થંકરને સામાન્ય છે કારણ કે દરેક તીર્થંકર એટલે શ્રીઋષભદેવ ઉપરાંત સર્વે પરમપદ પ્રત્યે જાય છે, માટે દરેક તીર્થંકરના વિશેષ નામ પરથી સામાન્ય અર્થ કરવામા આવ્યો છે તે સામાન્ય અર્થ, અને જે વિશેષ અર્થ કરવામા આવે છે જેમકે ગર્ભમા આવ્યા પછી અમુક જાતનો પ્રભાવ થાય તેથી જે નામ પડે, તે વિશેષાર્થ છે આ અર્થ જેનો કરવામા આવ્યો હોય તેનેજ લાગુ પડે છે, જેમ કે 'વૃષભનાથ,' આ નામ પહેલા તીર્થંકર પોતાની માતાના ગર્ભમા આવતા તે માતાએ પ્રથમ સ્વપ્નમા વૃષભ-બળદ દીઠો તેથી પડયુ છે આ બીજા તીર્થંકરોના સંબધમા બનતુ નથી આવી રીતે દરેક નામપરથી જે સામાન્ય અર્થ થતો હોય તે નીચે ફુટનોટમા અનુક્રમે પહેલા આપવામા આવ્યો છે, અને જે વિશેષાર્થ થતો હોય તે પછીથી આપવામાં આવ્યો છે

૧ તે પ્રભુના બન્ને ઉરૂ (સાથળ)મા વૃષભનુ લાઞ્છન-લક્ષણ (ચિન્હ હતુ, તેથી અને સર્વ તીર્થંકરોની માતા પ્રથમ સ્વપ્નમા હસ્તી-હાથી દેખે, જ્યારે

²અજિયં ચ—અને અજિતનાથને
વંદે—વંદન કરૂં છું-વાંદું છું.
³સંભવં—સંભવનાથને
⁴અભિણંદણં ચ—અને અભિનંદનને
⁵સુમઇંચ—અને સુમતિનાથને

એમની માતા મરૂદેવીએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ-બળદ દીઠો તેથી આ પ્રભુનું નામ 'વૃષભ' પડયું, વળી તેઓ ધર્મની આદિ કરનાર થયા તેથી તેમનું બીજું નામ આદિનાથ છે. લાંછન વૃષભ છે.

૨. અજિતનાથ ભગવાન્ પરિસહ આદિથી પણ જીતાય નહિ તેવા અજિત હતા, તથા તે પોતાની માતાના ગર્ભમાં નહોતા આવ્યા, ત્યારે તેમની માતા અને પિતા દ્યુતરમણ કોઇ વખત કરતા હતા ત્યારે માતા બાજી હારી જતા હતા; પરંતુ જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યા, ત્યારથી માતા અજિત એટલે જીતાય નહિ તેવા થયા એટલે તેમની સાથે પ્રભુના પિતા હારી જવા લાગ્યા. આથી પ્રભુનું નામ 'અજિતનાથ' આપવામાં આવ્યું. આમનું લાંછન હસ્તી છે.

૩. સંભવનાથ એ નામ પડવાનાં કારણો-(૧) તેનામાં પ્રકર્ષ ચોત્રીશ અતિશયનો (સંભવ) છે, તેથી (૨) જે આ પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે તેને સં=સુખ ભવ=થાય છે માટે. (૩) આ ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા પછી અધિક સસ્ય-ધાન્યનો સંભવ થયો માટે, એટલે દેશમાં દુકાળ હતો, અને ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યાથી અણચિંતવ્યો મેહ આવ્યો, ધાન્યનાં વહાણો આવ્યાં, અને અણચિંતવ્યો પૃથ્વીમાં ધાન્યનો સંભવ થયો તેથી. આમનું લાંછન અશ્વ (ઘોડો) છે.

૪. અભિનંદનનું નામ પડવાનાં કારણો—(૧) જેમનું અભિનંદન દેવેંદ્રાદિથી થાય છે (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી પ્રતિક્ષણે શક્રાભિનંદન થતું એટલે શક્ર-ઇંદ્ર આવી સ્તવી સ્તવીને જતો, આપરથી અભિનંધા-પ્રશંસ્યા માટે. આમનું લાંછન વાનર (વાંદરો) છે.

૫. સુમતિનાથ-(૧) સુ એટલે શોભન જેમની મતિ છે તે (૨) તે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યાથી તેમના માતાની મતિ સુનિશ્ચિત-ભલી થઇ છે તે આવી રીતેઃ-એક વણિકને બે સ્ત્રીઓ હતી, તેમાં મોટી વંધ્યા-વાંઝણી હતી જ્યારે નાનીને પુત્ર થયો હતો. તે વણીક મરી જવાથી આ બંને સ્ત્રીઓ વચ્ચે વઢવાડ થઇ, મોટી કહે કે મારો છોકરો છે, નાની કહે કે

[6]પઉમપ્પહ—પદ્મપ્રભને
[7]સુપાસ—સુપાર્શ્વનાથને
જિણ ચ—વળી જિન એટલે કર્મરૂપી શત્રુને જીતનાર એવા
[8]ચંદપ્પહ—ચંદ્રપ્રભને
વંદે—(હું) વાંદુ છું

મારો પુત્ર છે, કારણ કે જેનો પુત્ર ઠરે, તેને વણિકની બધી દોલત મળે આનો ન્યાય રાજા પાસે કરાવવા બન્ને વઢતી વઢતી ગઈ રાજાથી ચૂકાદો ન થયો આ વખતે દરબારમા રાણીજી હતા તેણીને ગર્ભના માહાત્મ્યથી ચૂકાદો કરવાની ભલી બુદ્ધિ થઈ યુક્તિથી કહ્યુ 'બન્ને સોકયો મળી ધન અડધો અડધ વહેચી લ્યો, અને છોકરાના પણ બે ભાગ કરી અડધો અડધ વહેંચી લ્યો।' આ સાભળી નાની કે જે સગી મા હતી તે બોલી 'મારે દ્રવ્ય જોઈતુ નથી, અને છોકરાના કાંઈ બે ભાગ થાય નહિ, મારે પુત્રનો તથા ધનનો ખપ નથી, પુત્ર એનેજ સોપો એનો છે તે મહારોજ છે।' રાણીજી તરત બોલ્યા 'એ પુત્ર ન્હાની સ્ત્રીનો છે કેમકે પુત્રનુ મરણ થાય ત્યા સુધી મ્હોટી સ્ત્રીથી ના કહેવાણી નહિ, અને ન્હાની સ્ત્રીએ પોતાનો પુત્ર હોવાથી તેને મારવાની મનાઇ કરી માટે, તે તેનોજ–ન્હાની સ્ત્રીનો છે તેથી ધન તથા પુત્ર તેણીનેજ સ્વાધીન કરવુ' આવી રીતે ન્યાય બુદ્ધિ ઉપજી માટે આમનુ લાંછન ક્રૌચ પક્ષી છે

૬ પદ્મપ્રભ (૧) જેની પ્રભા એટલે કાંતિ નિ કપતાથી પદ્મના સમૂહ જેવી છે (કારણ કે પદ્મ–કમળ પાણીમા રહ્યું છતા પાણીથી અલગ–નિ કપ છે) તે, (૨) ગર્ભમા આવ્યા પછી માતાને પદ્મની શય્યાપર શયન કરવાનો દોહલો (દોહદ) ઉપજ્યો તેથી (૩) ભગવાનનુ પદ્મના રાતા વર્ણ જેવુ શરીર હતુ તેથી આમનુ લાછન પણ પદ્મ છે

૭ સુપાર્શ્વનાથ—(૧) સુપાર્શ્વ એટલે રૂડા છે પાર્શ્વ–પડખા–પાસા છે જેને (૨) ભગવાન ગર્ભમા આવ્યાથી તેમની માતા સુપાર્શ્વા થઈ એટલે કોઢના રોગવાળા પોતાના પડખા હતા તે સુવર્ણ વર્ણવાળા સુકુમાલ થયા તેથી લાછન સ્વસ્તિક (સાથીઓ)

૮ ચદ્રપ્રભ—(૧) ચદ્ર સમાન જેની પ્રભા–કાંતિ છે, વર્ણ છે તે (૨) પરમેશ્વર ગર્ભમા આવ્યાથી માતાને ચદ્રનુ પાન કરવાનો દોહલો ઉપજ્યો તેથી આમનું લાછન ચદ્ર છે

⁹સુવિહિંચ પુપ્ફદંતં—વળી સુવિધિનાથને-પુષ્પદંતને.
¹⁰સીઅલ—શીતલનાથને.
¹¹સિજ્જંસ ચ—શ્રેયાંસનાથને.
¹²વાસુપુજ્જં ચ—વાસુપૂજ્યને.
¹³વિમલં—વિમલનાથને.

---

૯. સુવિધિનાથ—(૧) સુવિધિ એટલે શોભન વિધિ છે જેનો એટલે સર્વ સ્થળે કૌશલ્ય છે જેનું તે. (૨) ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યાથી તેમના માતા, પિતા ભલી વિધિએ કરી ધર્મમાં પ્રવર્ત્યા. આમનું બીજું નામ પુષ્પદંત છે કારણ કે મચકુંદ ફૂલની કળી જેવા ઉજ્જ્વલ પ્રભુના દાંત હતા. લાંછન મગર મત્સ્ય (મગરમચ્છ) છે.

૧૦. શીતલનાથ—(૧) સમસ્ત જીવોના સંતાપને શીતલ-હરણ કરે છે તેથી. (૨) ભગવાનના પિતાને પિત્ત દાહ રોગ થયો હતો તે ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના શરીરપર પ્રભુની માતાએ હાથ ફેરવ્યો એટલે ઉપશાંત થયો-શરીરે શીતલતા થઈ તેથી. લાંછન શ્રીવત્સ.

૧૧. શ્રેયાંસનાથ—(૧) જે સર્વ જગતનું શ્રેય-હિત કરનાર છે તે તથા (૨) સકલ જગતને જેમનું અત્યંત પ્રશંસા કરવાપણું છે તે. (૩) ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને શ્રેય થયું તેથી. તે આ રીતેઃ-રાજાના ઘરમાં પરંપરાગત દેવથી અધિષ્ઠિત થયેલી શય્યા હતી. તે પર જે બેસે કે સૂવે તેને ઉપદ્રવ ઉપજતો હતો. આ શય્યાની પૂજા થતી હતી. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને આ શય્યાપર સૂવાનો દોહલો ઉત્પન્ન થયો, તે વખતે વિચાર્યું કે દેવ ગુરૂની પ્રતિમાની પૂજા થાય, પરંતુ શય્યાની પૂજા ક્યાંહી સાંભળી નથી, એમ ચિંતવી સય્યાના રક્ષકે મનાઇ કરી તોપણ તે પર સૂતા. ગર્ભના પ્રભાવથી આધષ્ઠિત દેવ શય્યા મૂકી જતો રહ્યો અને રાજા પ્રમુખે શય્યાને પછીથી વપરાશમાં લીધી. આ રીતે માતાનું શ્રેય થયું. લાંછન ગેંડો.

૧૨. વાસુપૂજ્ય—(૧) વસુ એટલે અમુક પ્રકારના દેવતા છે તેનાથી પૂજવા યોગ્ય તે. (૨) ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી વસુ એટલે હિરણ્ય અથવા રત્ન તેનાથી ઇંદ્ર મહારાજ આવી રાજકુલને પૂજતા હતા તેથી (૩) અથવા તેમના પિતાનું નામ વસુપૂજ્ય હતું, તેના પુત્ર તેથી વાસુપૂજ્ય. લાંછન મહિષ (પાડો).

૧૩. વિમલનાથ—(૧) જે વિમલ છે એટલે જેને નિર્મલ જ્ઞાનાદિક છે તે, અથવા (૨) જે કર્મમલ રહિત છે તે (૩) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતા વિ-

[14]અણુત ચ—વળી અનતનાથને
જિણુ—એ જિનને
[15]ધમ્મ—ધર્મનાથને
[16]સતિં ચ—અને શાંતિનાથને
વદામિ—(હુ) વાદુ છુ

મલમતિવાળી થઇ તેથી તે આ રીતે –નગરમા કોઈ સ્ત્રી ભર્તાર દેહરે આવી ઉતર્યા, સ્ત્રી પાણી પીવા બીજે સ્થળે ગઈ, તે વખતે ભર્તાર એકલો રહ્યો અને એક વ્ય તરી દેવી ત્યા રહેતી હતી તેણીને તે પુરૂષનુ સુદર રૂપ જોઇને તેની સાથે કામક્રીડા કરવાની ઇચ્છા થઇ તેથી તેની બહાર ગયેલી સ્ત્રીના જેવુજ રૂપ લઇ તે પુરૂષ પાસે આવી, તે વખતે તેની મૂળ સ્ત્રી પણ બહારથી આવી પુરૂષે બનેને સમાન રૂપવાળી જોઈ કહ્યુ કે ' આમા મારી પોતાની સ્ત્રી કોણ છે ? ' બ નેએ કહ્યુ કે 'હુ તારી સ્ત્રી છુ ' આમ વઢતા વઢતા રાજા પાસે આવ્યા રાજા અને પ્રધાન બ નેનુ સરખુ રૂપ જોઈ નિવેડો કરી શક્યા નહિ, તે વખતે રાજાની રાણી અને પ્રભુની માતાએ પુરૂષને એક બાજુ રાખી એવુ કહ્યુ કે ' જે સ્ત્રી પોતાના સત્ય વચનના પ્રભાવથી દૂર ઉભેલા પોતાના ભરથારને ખસ્યા વગર સ્પર્શ કરે, તેનો એ ભરથાર જાણવો ' વ્ય તરીએ દેવશક્તિના પ્રભાવથી પોતાનો હાથ લાબો કરી તે પુરૂષનો સ્પર્શ કર્યો, એટલે રાણીએ તરતજ તેનો હાથ પકડી તુ વ્ય તરી છે એમ કહી પોતાને સ્થાનકે જવાનુ કહ્યુ આવા જુદા ચાર ન્યાયથી રાણી વિમલ મતિવાળી કહેવાણી (૪) પ્રભુ ગર્ભમા આવ્યાથી તેના પ્રભાવે માતાનુ શરીર પણ નિર્મલ થયુ તેથી લાછન સુવર

૧૪ અન તનાથ—(૧) જેને અન તજ્ઞાન, દર્શન આદિ છે અથવા (૨) જેને કર્મના અન ત અ શ જીતેલા છે (૩) ગામમા તાવના વાસરા હતા, પ્રભુ ગર્ભે આવ્યા ત્યારે માતાએ અન ત ગાઠના દોરા કરી બાધવાથી તાવને દૂર કર્યો (૪) તથા સ્વપ્નમા જેનો અ ત નહિ આવે તેવી મોટી રત્નની માળા માતાએ જોઇ તેથી લાછન સિંચાણો

૧૫ ધર્મનાથ—(૧) દુર્ગતિએ પડતા પ્રાણીને ધરી રાખે તે, (૨) પ્રભુ ગર્ભમા આવ્યાથી પ્રભુના માતપિતા દાનાદિધર્મપરાયણ થયા તેથી લાછન વજ્ર

૧૬ શાતિનાથ—(૧) સ્વયમેવ શાતિના કરનાર, અથવા (૨) સાતિના યોગથી અથવા શાતિરૂપ હોવાથી (૩) દેશમા મરકીનો ઉપદ્રવ ઘણો હતો

[17]કુંથું—કુંથુનાથને.
[18]અરં ચ—અને અરનાથને.
[19]મલ્લિં—મલ્લિનાથને.
વંદે—(હું) વાંદું છું.
[20]મુણિસુવ્વયં—મુનિસુવ્રતને.
[21]નમિજિણં ચ—અને નમિ જિનને.
વંદામિ—(હું) વાંદું છું.

તે ભગવંત ગર્ભે આવ્યા પછી માતાએ અમૃત છાંટયું તેથી મરકીની શાંતિ થઇ એ પ્રભાવથી. લાંછન મૃગ.

૧૭. કુંથુનાથ—(૧) કુ એટલે પૃથ્વી તેને વિષે સ્થિત માટે (૨) ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નનો શુભ (ઢગલો) પૃથ્વીને વિષે જોયો (૩) તથા શત્રુ હતા તે કુંથુઆની પેઠે ન્હાના થયા (૪) અથવા પ્રભુ જન્મ્યા પછી કુંથુઆ પ્રમુખ ન્હાના મોટા જીવોની જયણા દેશમાં પ્રવર્તી માટે. લાંછન છાગ (બોકડો.)

૧૮. અરનાથ—(૧) વૃદ્ધ પુરૂષો અર એવું નામ એવા પુરૂષને આપે છે કે જે અરિહંત જેવા સર્વોત્તમ પુરૂષ જે કુલને વિષે ઉપજે તેની કુલની વૃદ્ધિ થાય. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં સર્વ રત્નમય અર એટલે આરો તથા શુભ એટલે ઢગલો જોયો માટે. લાંછન નંદાવર્ત.

૧૯. મલ્લિનાથ—(૧) પરિસહરૂપ મલ્લ તેનો જય કરનાર તે મલ્લિ. (૨) ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને એક ઋતુમાં સર્વ ઋતુનાં સુગંધિ ફૂલની શય્યામાં સૂવાનો દોહલો થયો માટે મલ્લિનાથ. લાંછન કલશ.

૨૦. મુનિસુવ્રત—(૧) જે જગત્‌ની ત્રણકાલની અવસ્થા જાણે તે મુનિ, અને વળી જેને શોભન વ્રત છે તે સુવ્રત. (૨) ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી એમની માતાને મુનિ સરખા શોભન શ્રાવકનાં વ્રત પાળ્યાં, એ ગર્ભના પ્રભાવે આ નામ પાડયું. લાંછન કાચબો.

૨૧. નમિનાથ—(૧) પરિસહ ઉપસર્ગાદિક જેણે નમાવ્યા છે તે નમિ. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી ગર્ભના પ્રભાવે શહેરપર ચડી આવેલા રાજાઓ નમ્યા હતા, તે આવી રીતેઃ—સીમાડાના રાજાઓ ભગવંતના પિતાના શત્રુ હતા, તે ચઢી આવી ગામને વીંટી લીધું. રાજા આકુળવ્યાકુળ થઈ નિમિત્તિઆ (જોષિ)ને બોલાવી ઉપાય પૂછયો; નિમિત્તિ-

[22]રિટ્ઠનેમિં—અરિષ્ટનેમિને
[23]પાસ—પાર્શ્વનાથને
તહ—તથા
[24]વદ્ધમાણ ચ—અને વર્ધમાનને

આએ કહ્યુ કે 'રાણી સગર્ભા છે, તેણીને ગઢ ઉપર ચડાવી શત્રુ-ઓને તેણીનુ દર્શન કરાવો' તેમ કરતા શત્રુઓ ભગવતની માતાને તેણીનુ તેજ ન ખમાતા નમસ્કાર કરતા કરતા રવાના થઈ ગયા
લાછન—નીલોત્પલ એટલે નીલવર્ણવાળુ કમળ

૨૨ અરિષ્ટનેમિ—(૧) રિષ્ટ એટલે પાપ તેનો અભાવ એટલે નાશ કરવામા નેમિ એટલે ચક્ર સમાન માટે અરિષ્ટનેમિ (૨) પ્રભુ ગર્ભમા આવ્યા પછી માતાએ સ્વપ્નમા અરિષ્ટ એટલે કાળા રત્નની રેલ દીઠી, તથા આકાશમા નેમિ એટલે ચક્ર ઉછળતુ જોયુ આવા પ્રભાવથી અરિષ્ટ-નેમિ નામ દીધુ આ ભગવાનનુ બીજુ નામ નેમિનાથ છે લછન શખ છે

૨૩ પાર્શ્વનાથ—(૧) જે સમસ્તભાવોને 'સ્પૃશતિ' એટલે જાણે છે માટે, (૨) એમનો વૈયાવૃત્ય કરનાર પાર્શ્વ નામનો યક્ષ છે તેના તથા એટલે સ્વામી તેથી પાર્શ્વનાથ (૩) અથવા પ્રભુ ગર્ભમા આવ્યા પછી માતાએ અધારી રાત્રે પોતાની પાસે દીઠો તે સર્પના જવાના માર્ગની વચમા રાજાનો (પ્રભુના પિતા) હાથ દેખી રાણીએ ઉચો કર્યો તેથી રાજા જાગી ઉઠયો અને બોલ્યો 'શા માટે હાથ ઉચો કર્યો ?' રાણીએ કહ્યુ 'મે સર્પ જોયો તેથી' રાજા બોલ્યો 'તમે જૂઠુ બોલો છો' પછી તેણે દીવો મગાવી જોયુ તો સર્પ જોયો તેથી વિસ્મય પામી રાજાએ વિચાર્યુ કે મે ન દીઠો અને રાણીએ દીઠો એ ખરે ગર્ભનો પ્રભાવ છે ? એમ જાણી પાર્શ્વનાથ નામ આપ્યુ લાછન સર્પ

૨૪ વર્ધમાન—(૧) જન્મથી માડી જ્ઞાનાદિકથી વૃદ્ધિ પામ્યા તે વર્ધમાન (૨) ભગવાન ગર્ભે આવ્યા પછી માતા પિતા સમસ્ત ઋદ્ધિથી વૃદ્ધિ પામ્યા, ધન ધાન્યાદિકના ભડાર તથા દેશ નગરાદિકની વૃદ્ધિ થઇ, સર્વ રાજા આજ્ઞામા વર્તવા લાગ્યા આ પ્રભાવથી વર્ધમાન નામ પાડયુ બીજુ નામ મહાવીર છે (૧) ભગવતે જન્મતાજ મેરૂપર્વતને ડાબા પગના અગુઠાથી કપાવ્યો, (૨) ભગવતની સાથે તેના બળની પરીક્ષા કરવા આવેલા દેવતા આમલકીડા (આબળી પીપળીની રમત) કરતા હાર્યો ત્યારે ભગવતનુ અનત બળ જાણીને શ્રી મહાવીર એવુ બીજુ નામ ઇંદ્ર મહારાજે આપ્યુ લાછન કેસરી છે

એવં—એ પ્રકારે.

મએ—મેં-મારા જીવે.

અભિથુઆ—અભિસ્તુતિ કરી એટલે નામપૂર્વક સ્તવ્યા.

વિહુયરયમલા—કર્મરૂપી રજ અને મલને વિશેષ પ્રકારે જેણે ટાળ્યા છે એવા. અહીં કર્મરૂપી રજ તે જે કર્મ જતાં આવતાં (ઇર્યાપથિકી ક્રિયાથી) બંધાય, અથવા નવા બંધાતાં જે ઢીલાં કર્મ તે રૂપી રજ. અને કર્મરૂપી મલ એટલે પૂર્વે બાંધેલ ચીરકાલનાં સંચિત, નિકાચિત ગાઢકર્મ, અથવા સાંપરાયિક ક્રિયાથી બંધાતાં કર્મ તે રૂપી મલ.

પહીણ—પ્રક્ષીણ એટલે અતિશયે કરીને ક્ષય કર્યા છે

જરમરણા—જરા અને મરણ (જેણે); એટલે જે સમય સમય આયુષ્ ઘટે તેને જરા કહીએ, અને સર્વથા આયુ ઘટીને પ્રાણ જુદા પડે તેને મરણ કહીએ.

ચઉવિસંપિ—ચોવીશે પણ (પૂર્વે કહેલા વર્તમાન ચોવીશીના અને 'અપિ' એટલે 'પણ' એમાં બીજા તીર્થંકરોનો સમાવેશ થાય છે.)

જિણવરા—જિનવરો-જિનમાં ઉત્તમ એટલે શ્રુતધર આદિ જિનો થકી શ્રેષ્ટ.

તિત્થયરા—તીર્થંકરો.

મે—મારા ઉપર.

પસીયંતુ—પ્રસન્ન થાઓ. પ્રસાદ એટલે કૃપા કરો.

નોટ—જેને આપણે 'પ્રસન્ન થાઓ' એમ કહીએ છીએ તે જિન ભગવાન્ વીતરાગ છે એટલે તેથી સ્તુતિ કરનાર ઉપર પ્રસન્ન થતા નથી, તેમજ તેની નિંદા કરનાર ઉપર અપ્રસન્ન થતા નથી; પરંતુ સ્તુતિ કરનારને સ્તુતિનું ફળ મળે છે, અને નિંદા કરનારને નિંદાનું ફળ મળે છે. કારણ કે દરેક ક્રિયાનું ફળ તો અવશ્ય હોય છેજ. વળી જેવી રીતે ચિંતામણીથી, મંત્રાદિક કરવાથી શુભની વાંચ્છા કરનારને શુભ ફળ મળે છે અને અશુભની વાંચ્છા કરનારને અશુભ ફળ મળે છે, તેવી અહીં સ્તુતિ કરવાથી સ્તુતિનું ફળ મળે છે. અહીં કોઈ એમ કહે કે 'જે પ્રસન્ન થતાજ નથી, તે શી રીતે પ્રસન્ન થશે? માટે વૃથા પ્રલાપ કર-

વાથી ભક્તિનો અતિશય થતો નથી,' આના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે પ્રસન્ન થાઓ એવુ કહેવાથી દોષ પણ નથી, કારણ કે જેની સ્તુતિ કરી પ્રસન્ન થવાનુ કહીએ છીએ તેના ક્લેશ આદિ ક્ષીણ થઇ ગયા છે તે જેમ પ્રસન્ન થતા નથી, તેમ તેમની સ્તુતિ વૃથા પણ થતી નથી કારણ કે તેને સર્વભાવની વિશુદ્ધિ છે

કિત્તિય—(જે) કીર્તિત તે, એટલે નામવિશેષથી જેનુ ઇંદ્રો આદિ કીર્તન કરે છે, સ્તુતિ કરે છે

વંદિય—(જે) વંદિત છે, એટલે જેને ઇંદ્ર આદિ વિશુદ્ધ મન, વચન અને કાયાથી વંદે છે-પચાગ નમસ્કાર કરે છે

મહિયા—(જે) મહિત છે, એટલે ઇંદ્રાદિક જેને પુષ્પ આદિથી પૂજે છે

જેએ—(એવા) જે, તે

લોગસ્સ—લોકના (લોકને વિષે)

ઉત્તમા—ઉત્તમ પ્રધાન એવા

સિદ્ધા—સિદ્ધ થયા છે એટલે નિષ્ઠિતાર્થ-જેના અર્થ સર્વે સપૂર્ણ થયા છે એવા થયા છે-સિદ્ધ ગતિને પામ્યા છે

આરૂગ્ગ—આરોગ્યતા આરોગ્યતા બે પ્રકારની છે દ્રવ્યારોગ્યતા એટલે તાવ આદિ રોગથી રહિતપણુ અને ભાવારોગ્યતા એટલે સિદ્ધપણુ અહીં સિદ્ધપણુ અર્થ છે.

બોહિલાભ—બોધિલાભને-સમ્યકત્વને એટલે શ્રી જિનધર્મની પ્રાપ્તિના લાભને

સમાહિવરમુત્તમ—પ્રધાન અને ઉત્તમ સમાધિને સમાધિ એટલે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ રત્નત્રયને વિષે એકતા-પરમસ્થિરતા

દિંતુ—દો, આપો

ચંદેસુ—ચંદ્રોમા-ચંદ્રના સમુદાયથકી

નિમ્મલયરા—નિર્મલતર-અતિ નિર્મળ

આઇચ્ચેસુ—આદિત્યોમા-સૂર્યના સમુદાયથકી

અહિય—અધિક

પયાસયરા—પ્રકાશના કરનારા.

સાગરવર—ઉત્તમ સાગર (પેઠે) એટલે ઉત્તમ એવા સ્વયંભૂરમણ નામના સમુદ્ર જેવા.

ગંભીરા—ગભીર છે જેઓ, (એવા)

સિદ્ધા—સિદ્ધ એટલે જે અષ્ટ કર્મથી રહિત સિદ્ધ થયા છે તે.

સિદ્ધિં—સિદ્ધિને—મુક્તિને

મમ—મને

દીસંતુ—આપો.

આને '**નામસ્તવ**' કહેવામાં આવે છે.

૭૬.

ભાવાર્થ પાઠ.

આ ચૌદ રાજલોકને વિષે જેઓ ઉદ્યોત કરી રહ્યા છે, ધર્મતીર્થને પ્રવર્તાવી રહ્યા છે એવા શ્રી અરિહંત ચોવીશે કેવલી પ્રભુ છે તેની હું સ્તુતિ કરીશ. ૧

(૧) શ્રી **ઋ**ષભદેવ (૨) શ્રી **અ**જીતનાથ (૩) શ્રી **સં**ભવનાથ (૪) શ્રી **અ**ભિનંદન (૫) શ્રી **સુ**મતિનાથ (૬) શ્રી **પદ્મ**પ્રભ (૭) શ્રી **સુ**-પાર્શ્વનાથ (૮) શ્રી **ચંદ્ર**પ્રભ (૯) શ્રી **સુ**વિધિનાથ કે શ્રી **પુ**ષ્પદંત (૧૦) શ્રી **શી**તલનાથ (૧૧) શ્રી **શ્રે**યાંસનાથ (૧૨) શ્રી **વા**સુપૂજ્ય (૧૩) શ્રી **વિ**મલનાથ (૧૪) શ્રી **અ**નંતનાથ (૧૫) શ્રી **ધ**ર્મનાથ (૧૬) શ્રી **શાં**તિનાથ (૧૭) શ્રી **કું**થુનાથ (૧૮) શ્રી **અ**રનાથ (૧૯) શ્રી **મલ્લિ**-નાથ (૨૦) શ્રી **મુ**નિસુવ્રત (૨૧) શ્રી **ન**મીનાથ (૨૨) શ્રી **અ**રિષ્ટનેમિ (**ને**મિનાથ) (૨૩) શ્રી **પા**ર્શ્વનાથ અને (૨૪) શ્રી **વ**ર્ધમાન અથવા શ્રી **મ**હાવીર ૨–૪

એ ચોવીશે તીર્થંકરોની મેં નામોચ્ચારપૂર્વક સ્તુતિ કરી, જેઓએ કર્મરૂપી રજ અને મલને દૂર કર્યા છે, જન્મ જરા અને મરણને ટાળ્યા છે એવા તે ચોવીશે તીર્થંકરો મારાપર પ્રસન્ન થાઓ! ૫.

ઇંદ્રાદિક જેઓની કીર્તિ કરે છે, જેમને વંદન કરે છે, અને જેમનું પૂજન કરે છે, અને જેઓ લોકને વિષે ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થયા છે તે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ મને આરોગ્યતા, બોધિલાભ, અને ઉત્તમ પ્રધાન એવી સમાધિ આપો! ૬.

જેઓ અનેક ચદ્રના સમૂહથી પણ નિમળ છે, અનેક સૂર્યના સમુદાયથી વિશેષ પ્રકાશ કરનારા છે, અને સ્વયભૂ રમણ સમુદ્રથી પણ જેઓ ગભીર છે તે શ્રી સિદ્ધ ભગવાન મને સિદ્ધિ આપો ! ૭

૭૭.
વિવેચન પાઠ.

અન્ય ધર્મમા યોગ ઉપર ઘણા શાસ્ત્રો છે, જ્યારે આપણામા તે સબધે છે કે નહિ એના જવાબમા કહેવાનુ કે 'અવશ્ય છે' 'યોગબિંદુ', 'યોગશાસ્ત્ર', 'યોગપ્રદીપ' વગેરે અનેક ગ્રથો યોગ સબધે જૈનોમા છે, અને જૈનોમા યોગ છે એવુ સૂચવન અહીં કરી બતાવવાનુ કારણ એ છે કે 'લોગસ્સ'નો પાઠજ તે કહી આપે છે

આમા ચોવીશ જિનવરના નામ કહી પછી જે યાચના કરી છે તેમા 'સમાહિવરમુત્તમ દિંતુ' એવી પણ યાચના કરી છે તે કહે છે કે 'અમને ઉત્તમોત્તમ સમાધિ આપો' સમાધિ એટલે આ સસારમા બધી જગાએ આધિ (મનનુ દુ ખ), વ્યાધિ (રોગ) અને ઉપાધિ (બહારથી આવી પડેલુ દુ ખ) એ ત્રણ વિટબના લાગી રહીજ છે આ વિટબના-જજાળ-દુ ખથી વિરક્ત બની સમતા ભાવે રહેવુ તેનુ નામ સમાધિ છે

સામાયિક ક્રિયા સમતા ભાવે રહેવાની ક્રિયા છે, તેથી તે સમાધિરૂપ છે આત્માની સ્વાનુભવરૂપ સ્થિતિ વિચારી તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાના લક્ષણો શોધી તે પ્રમાણે વર્તન રાખવુ તે સામાયિક અને સમાધિનો ઉદ્દેશ છે ક્રિયા સમજણ અને ભાવથી કરવાથી ઉત્તમ ભાવનાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ આથી આત્મા સ્વસ્વરૂપમા રહી ઉચ્ચ સ્થિતિએ ચઢે છે

'લોક' એટલે ચાદ રાજલોક ચાદ રાજલોકનુ સ્વરૂપ બે પગ પહોળા કરી કેડ ઉપર હાથ દઈ ઉભેલા માણસના જેવુ-પુરૂષાકાર છે એ સામાન્યાકારે કહી શકાય તેમ છે

કર્મને લીધેજ આ સસારમા જન્મ, જરા અને મરણના દુ ખો ભોગવવા પડે છે કર્મ એજ પુન જન્મનુ કારણ છે, માટે કર્મ રૂપી રજ-મેલને ટાળવાના પ્રયાસ કરવાને આ પાઠથી સૂચના મળે છે.

નઠારાં, પાપકારી, અનીતિનાં કૃત્યોથી કર્મનો સમૂહ–જથ્થો વધતો જાય છે, જ્યારે દયા, અનુકંપા, પરોપકાર, નીતિ, દાન, શિયળ, તપ, ભાવના આદિથી એ કર્મોનો ધીમે ધીમે નાશ થતો જાય છે, અથવા શુભ કર્મમાં વધારો થાય છે, તેથી તીર્થંકર દેવની પ્રસન્નતા માગવાનું કારણ એ છે કે એવી રીતે તેમનાં સ્મરણ ચિંતવનથી તેમના ગુણોમાંના કોઇ પણ ગુણો કોઈ પણ અંશે ગ્રહણ કરવાની આપણને ટેવ પડે, અને તેથી પાછાં અનીતિનાં–પાપકારી આચરણો ન આચરીએ.

૭૮.

મુહપત્તીની પડિલેહણા.—(મુખવસ્ત્રિકા પ્રતિલેખન).

વિધિ—ઉપર પ્રમાણેનો ‘ લોગસ્સ ’ નો પાઠ પ્રગટ કહ્યા પછી મુખવસ્ત્રિકાનું પ્રતિલેખન કરવા માટે અગાઉ (૧) ખમાસમણ પૂર્વક (૨) સદ્‌ગુરૂનો મુહપત્તી પડિલેહવાનો આદેશ માગી (૩) બેસી *(ગોદોહાસને) (૪) મુહપત્તી પડિલેહવી. મુહપત્તી પડિલેહવા માટે આજ્ઞા આવી રીતે માંગવી.

“ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ !
મુહપત્તી પડિલેહું ? ”

સંસ્કૃત છાયા.

इच्छाकारेण संदिसह भगवन् मुखवस्त्रिकां प्रतिलिखामि.

અર્થ—હે ભગવન્ ! ઇચ્છાએ કરી મને આદેશ આપો કે હું મુહપત્તી પડિલેહું.

આથી ગુરૂ આજ્ઞા આપે “ **પડિલેહ.** ”

ત્યારે સામાયિક કરનારે “ **ઇચ્છં** ” એમ કહી મુહપત્તી તથા અંગની પડિલેહણા કરવી.

---

*ગોદોહાસન—એટલે જેમ કોઈ ગાય દોહતું હોય, અને બે પગ ઉભા રાખી અધર બેસે, અને બે હાથ બે જાંગની વચ્ચે ગાયના આંચળ ઉપર હોય તેમ, એટલે બે પગ વચ્ચે અધર બેસી વચમાં બે હાથ રાખી જે આસન થાય તે.

૭૯.
મુહપત્તી પડિલેહવાનો હેતુ.

અહીં લક્ષમા રાખવાનુ છે કે ગુરૂ સાક્ષાત્ હાજર ન હોય છતા ગુરૂ સમીપેજ બેઠો છુ, એવી ભાવના રાખીને ગુરૂની આજ્ઞા માગવાનો વિધિ યથાવિધિ આચરવો, અર્થાત્ 'ઇચ્છાકારેણ સદિસહ ભગવન્ !" ઇત્યાદિપૂર્વક જાણે સાક્ષાત્ સદ્ગુરૂ પાસે આજ્ઞા માગતા હોઇએ એમ વર્તવુ, અને ગુરૂની સ્થાપના કાઇ વાણી બોલે નહિ, છતા માગેલ આજ્ઞાનો સદ્ગુરૂ તરફથી ઉત્તર મળ્યો છે, એમ ધારી તે તે કાર્યમા પ્રવર્તવુ આવી પ્રવૃત્તિ એ વિનયનુ પરમ-મોટુ કારણ છે, અને પ્રમાદ ટાળવાનુ, તથા ઉપયોગ જાગૃત રાખવાનુ ઉત્તમ સાધન છે પડિલેહણનો મૂળ શબ્દ પ્રતિલેખન છે, પ્રતિ=તરફ, ફરી+લેખન=જોવુ લિખ્ ધાતુપરથી એટલે ફરી ફરી વાર જોવુ, નિરીક્ષણ કરવુ

૮૦.
મુહપત્તી કઈ રીતે પડિલેહવી ?

હવે મુહપત્તી પડિલેહતા તેના તથા અગપડિલેહણના દરેકના પચીશ પચીશ એમ મળી નીચેના પચાસ બોલો મનમા બોલી જવા, એટલે તેના સ્મરણ-ચિતનનપૂર્વક મુહપત્તી અને અગ પડિલેહવા (પ્રતિખવા) પહેલા મુહપત્તી અને અગ-શરીર-કાયા કઇ રીતે પડિલહવા તે કહે છે, અને પછી તે દરેકમા શુ ચિંતવવુ તે કહીશુ

दिट्ठि पडिलेह एगा, छ उड्ढपप्फोड तिग त्ति अंतरिआ।
अक्खोड पमज्जणया, नव नव मुहपत्ति पणवीसा ॥

૧. એક દૃષ્ટિ પ્રતિલેખના—એટલે પ્રથમ મુહપત્તીના બને પાસા સર્વત્ર દૃષ્ટિએથી જોવા

૬. ૭ ઉર્ધ્વ +પપ્ફોડ પ્રતિલેખના—એટલે ત્યાર પછી મુહપત્તીને ફેરવી બે હાથે-ડાબા અને પછી જમણા હાથે પકડીને નચાવવા ૩૫ ત્રણ ત્રણ ઉંચા પખોડા કરવા, તે ૭ વાર ખખેરવા ૩૫

૯ નવ +અખ્ખોડ પ્રતિલેખના } ત્યાર પછી ત્રણ અખ્ખોડા
૯ નવ પ્રમાર્જના પ્રતિલેખના } અને ત્રણ પ્રમાર્જના તે અનુ
૨૫

+ પખોડ, અખ્ખોડ—આ શબ્દો 'પ્ર-ક્ષાલન, અ-ક્ષાલન' ના અપભ્રશ હોવા સભવે છે. આ સબધ કલ્પનાજનિત છે, પણ તે કલ્પનાને પુષ્ટિ આપ-

ક્રમે ત્રણવાર એક એકને અંતરે કરવા એટલે મુહપત્તિના ત્રણ વધૂટક (વહુના ઘુંઘટની માફક) કરી જમણા હાથની અંગુલીના આંતરાની વચમાં ભરાવીને ત્રણ અખોડા પસલી ભરીએ એટલે ત્રણવાર મુહપત્તિ ઊંચી રાખી ડાબા હાથના તળા ઉપર સ્પર્શ કર્યા સિવાય અંદર લઈએ અને પછી ત્રણ પ્રમાર્જના પશલી માંહેથી ઘસીને કાઢીએ, એમ એક એકને આંતરે ત્રણવાર ત્રણ ત્રણ પ્રમાર્જના કરવી. એ પ્રમાણે કરતાં નવ અખ્ખોડા (ખંખેરવા રૂપ) પ્રતિલેખના થાય છે.

૮૧.

અંગની પચીશ પ્રતિલેખના.

આ રીતે મુહપત્તીની કુલ પચવીશ પ્રતિલેખના થઈ. હવે અંગની પચવીશ પ્રતિલેખના કહીએ.

पाया हिंणेण तिअ तिअ, वामेअर बाहु सीस मुह हिअए ।
अंसुड्ढाहो पिट्ठे, चउ छप्पय देह पणवीसा ॥

૧૫. પ્રતિલેખના—વામ એટલે ડાબા હાથે, જમણા હાથે, શીષ એટલે મસ્તકે, મુખે, અને હૃદયસ્થાને એમ પાંચ સ્થાને પ્રદક્ષિણાવર્ત્તે કરી ત્રણ ત્રણ વાર પ્રતિલેખના કરવી; એટલે મુહપત્તી વધૂટકની પેઠે ગ્રહણ કરી ડાબા હાથ આદિ પાંચ સ્થાને ફેરવવાથી પંદર પ્રતિલેખના.

૪. પ્રતિલેખના—બે ખભાની ઉપર તથા બે નીચે, તથા વાંસાની બાજુએ, એટલે બે ખભા ઉપર અને બે કાંઈક વાંસાનો

નાર એ 'પખોડા–અખોડા' શબ્દોનો વ્યવહાર જે ક્રિયા માટે યોજ્યો છે, તે ક્રિયાનો હેતુ છે. આ ક્રિયા તે મુહપત્તીના પ્રતિલેખનમાં 'પખોડા–અખોડા' કરે છે તે છે. મુહપત્તીના પચાશ બોલ દાખવ્યા છે, તે હાલ વ્યવહારમાં બહુધા અપ્રચલિત છે; પણ એ બોલમાં ઉત્તમ હેતુ રહેલો છે; 'સમ્યકત્વ મોહિની' આદિ પરિહરૂં એ 'પખોડા'–પ્રક્ષાલન અને 'સદ્દેવાદિ' આદરૂં એ અખોડા–અક્ષાલન, આમ કલ્પના થાય છે, પણ તેની સત્યતાનો આગ્રહ કરી શકાય એમ નથી. આવી રીતે એક વિદ્વાન્ મને પત્રદ્વારા જણાવે છે.

મો. દ. દેશાઈ.

ભાગ આવી જાય તેવી રીતે બે ડક્ષાને--પડખાને વિષે, એમ ચાર પ્રતિલેખના

નોટ-કેડથી નીચેના ભાગે મુહપત્તી અડાડવી ન જોઇએ તેથી શરીરની ઓગણીશ પ્રતિલેખના મુહપત્તીથી, અને બે પગની છ પ્રતિલેખના ચરવળાથી કરવી જોઇએ કેટલાકો ચરવળો નથી રાખતા, તેમણે આ વાત ધ્યાનમા લેવાની છે

આ ઉપર કહેલી પ્રતિલેખના પુરૂષોને માટે છે સ્ત્રીઓને માટે તેમનુ શરીર અને મસ્તક લૂગડાથી ઢકાયેલુ હોય માટે તેઓથી શરીરની પચીશ પ્રતિલેખનામાથી ત્રણ મસ્તકની, ત્રણ હૃદયની, બે ખભાની અને બે પાસાની-પડખાની એ દશ પ્રતિલેખના ન થઇ શકે, તેથી તેઓને બાકીની પદર પ્રતિલેખના હોય, કેમકે સ્ત્રીઓને મર્યાદા સાચવવાની જરૂર છે

૮૨.

મુહપત્તી પડિલેહતાં ચિંતવવાના પચાશ બોલ.

ઉપર આપણે મુહપત્તીની અને અગની પ્રતિલેખના કઇ રીતે કરવી જોઇએ તે કહી ગયા, હવે તે પ્રતિલેખના કરતા શુ ચિતવવુ તે કહીએ આ સબધમા લખવાનુ કે **આવશ્યક** વૃત્તિ અને **પ્રવચન**-સારોદ્ધાર વગેરે ગ્રથોમા પ્રતિલેખનામા જીવરક્ષાનો હેતુ અને જિનેશ્વરની આજ્ઞા કહી છે, તોપણ મનરૂપ મર્કટ-વાદરાને નિયમમા લાવવા સારૂ અન્ય આચાર્યોએ પચાસ પ્રતિલેખના વખતે પચાસ બોલ મનમા યાદ લાવવાના કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે

सुत्तथ तत्तदिट्ठि, दसणमोहातिगं च रागतिगं,
देवाइतत्ततिगं, तहय अदेवाइतत्ततिगं ॥
नाणाइतिग तह, तव्विराहणा तिन्निगुत्ति दंडतिगं,
इय मुहणंतग पडि लेहणाइ कमसो विचिंतिज्जा ॥
हासो रइअ अरई, भय सोग दुगंछया य वज्जिज्जा;
भुअ जुअलं पेहतो, सीसे अपसत्थ लेसतिगं ॥
गारवतिगं च वयणे, उरि सल्लतिगं कसायचउ पीट्ठे;
पयजुगि छजीव वह, तणुपेहाए विआणमिणं ॥

પ્રથમ દૃષ્ટિ પ્રતિલેખનામાં એટલે મુહપત્તી ઉખેલી તેને બે બાજુ એ જોતાં—સૂત્રાર્થ તત્ત્વદૃષ્ટિ રાખું એટલે '**સૂત્ર, અર્થ, તત્ત્વ, કરી સદ્દહું** (હૃદયને વિષે ધારણ કરૂં)' એમ ચિંતવવું.

ઉર્ધ્વ પખોડા કરતાં ડાબે હાથેમુહપત્તીને ખંખેરતાં—દર્શન—મોહત્રિક ત્યજું એટલે '**સમ્યકત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય પરિહરૂં**' અને

ઉર્ધ્વ પખોડા કરતાં જમણે હાથે મુહપત્તીને ખંખેરતાં—રાગત્રિક ત્યજું એટલે '**કામરાગ, સ્નેહરાગ, દૃષ્ટિરાગ પરિહરૂં**' એમ ચિંતવવું.

ત્યાર પછી પ્રથમના ત્રણ અખ્ખોડામાં (જમણા હાથની આંગળીના આંતરા વચ્ચે મુહપત્તી ભરાવી, ડાબા હાથના તળમાં અંદર લેતાં)—દેવાદિ—તત્વત્રિક ધારણ કરૂં એટલે '**સુદેવ, સુગુરૂ, સુધર્મ આદરૂં;**' અને

પ્રથમની ત્રણ પ્રમાર્જનામાં (ડાબા હાથના તળામાં મુહપત્તીને ત્રણવાર ઘસી કાઢતાં)—અદેવાદિ તત્ત્વત્રિક તજું એટલે '**કુદેવ, કુગુરૂ, કુધર્મ પરિહરૂં,**' એમ ચિંતવવું.

બીજા ત્રણ અખ્ખોડામાં—જ્ઞાનાદિત્રિક ધારણ કરૂં એટલે **જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદરૂં**' અને

બીજી ત્રણ પ્રમાર્જનામાં—તેની વિરાધનાત્રિક તજું એટલે '**જ્ઞાનવિરાધના, દર્શનવિરાધના, ચારિત્ર વિરાધના પરિહરૂં,**' એમ ચિંતવવું.

ત્રીજા ત્રણ અખ્ખોડામાં—ત્રિગુપ્તિ રાખવી એટલે '**મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ આદરૂં,**' અને

ત્રીજી ત્રણ પ્રમાર્જનામાં—દંડત્રિક તજું એટલે '**મનદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ પરિહરૂં,**' એમ ચિંતવવું.

આવી રીતે મુહપત્તી પ્રતિલેહતાં ચિંતવવું.

ડાબા હાથની ભુજાએ ત્રણવાર પુંજતા—પ્રતિલેખના કરતાં '**હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરિહરૂં,**' એમ ચિંતવવું.

ડાબા હાથમાં મુહપત્તી ઉપર પ્રમાણેજ ગ્રહણ કરી જમણી ભુજાએ પ્રતિલેખના કરતાં '**ભય, શોક, દુગંચ્છા પરિહરૂં,**' એમ ચિંતવવું.

મસ્તકની પ્રમાર્જના કરતા—લેશ્યાત્રિક એટલે '**કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા પરિહરૂ**,'

મુખની ત્રણ પ્રતિલેખના કરતા—ગારવત્રિક એટલે '**ઋદ્ધિગારવ, રસગારવ, સાતાગારવ પરિહરૂ**,' અને

હૃદયની ત્રણ પ્રતિલેખના કરતા—શલ્યત્રિક એટલે **માયાશલ્ય, નીયાણશલ્ય, મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરૂ**,' એમ ચિંતવવુ

ડાબા ખભા અને જમણા ખભાની નીચે ઉપર બે પડખે પ્રતિલેખના કરતા ચાર કષાય એટલે એક તરફ '**ક્રોધ, માન પરિહરૂ**,' અને બીજી તરફ '**માયા, લોભ પરિહરૂ**' એમ ચિંતવવુ

ડાબે પગે પ્રતિલેખના કરતા '**પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાયની**[1]**રક્ષા કરૂ**' અને જમણે પગે પ્રતિલેખના કરતા '**વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયની રક્ષા કરૂ**.' એમ પાદયુગલ એટલે બને પગની પ્રતિલેખના કરતા ૭ કાયજીવની રક્ષા કરૂ એમ ચિતવવુ

આ રીતે અગની પ્રતિલેખના કરતા ચિંતવવાના બોલ કહ્યા અને ઉપર કહેલા પચીશ મુહપત્તિની પ્રતિલેખના કરતા ચિતવવાના બોલ એમ પચાસ બોલ હૃદયમા ઉપર કહેલ વિધિ પ્રમાણે ચિતવવા

૮૩.

મુહપત્તી પડિલેહવાનો વિશેષ હેતુ.

મુહપત્તિની પડિલેહણા (પ્રતિલેખના) તે માત્ર મુહપત્તિના એક વસ્ત્રના કટકાને ખખેરવાનુ છે, અથવા તે વસ્ત્રને પડિલેહવાનુ છે એમ નથી, પરતુ તે વસ્ત્રના ખડથી શરીરના જે જે અગો ઉપર સમાર્જન કરવામા આવે છે, તે તે અગોની સાથે તે અગનુ સમાર્જન કરતી વખતે જે જે શબ્દો હેય કે ઉપાદેય બોલવામા આવે છે તે તે સબધ ધરાવે છે

૧ 'રક્ષા કરૂ' એ શબ્દો મુનિએ બોલવાના છે સસારીને માટે 'જયણા કરૂ' એમ બોલવાનો રિવાજ ચાલે છે આ રિવાજતા બરાબર છે, કારણ કે સસારી કદી રક્ષા કરવા સમર્થ નથી, તેથી 'જયણા કરૂ' એમ બોલે, જ્યારે મુનિ છ-કાયના રક્ષક હોવાથી 'રક્ષા કરૂ' એમ બોલે તે યોગ્ય છે

હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે કર્મના પુદ્ગલો હોઇ પૌદ્ગલિક છે, અને તેમની શરીરના અમુક અમુક ભાગમાં મુખ્યતા–નિવાસસત્તા કે ઉત્પત્તિસત્તા હોવી જોઇએ. દાખલા તરીકે કામ છે તે જો કે સકલ શરીરમાં રહેલો છે, છતાં જુદી જુદી વખતે તે કામ જુદા જુદા અંગનો સ્પર્શ કરવાથી તુરતજ ઉદ્ભવે છે. આ વાત ઘણે સ્થળે લખેલ છે. જુઓ શ્રી **વીર**વિજય મહારાજ કૃત સ્થૂલીભદ્રની શીયળવેલની બીજી ઢાળ; તેમ આ દરેકને માટે સ્થાનનિયામકતા હોવી જોઇએ. મુહપત્તિના સંમાર્જનથી એમ સમજાય છે કે તે તે સ્થળથી સંમાર્જનદ્વારા જે હેય તેને દૂર કરવા, અને જે જે અંગે ઉપાદેય અર્થસૂચક શબ્દો બોલાય છે તે તે અંગોના સ્થળથી તે તે ઉપાદેય કરવું–પ્રાપ્ત કરવું. આ ઉપરથી શરીરની સાથે મનની–અંતરંગશુદ્ધિ બહુ ઘાડો, નિકટ અને ઉપયોગી સંબંધ ધરાવે છે તે સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે.

મુહપત્તિની પડિલેહણા જે બોલ બોલી કરવાની કહેલ છે, તેમાં સળંગ જોઇએ તો શરીરના અવયવોના સ્પર્શથી અંતરંગ શુદ્ધિનો વિસ્તાર છે. શુદ્ધ ક્રિયા અને ભાવનાથી તે તે અંગવડે તે તે ક્રિયા ભાવ સાથે કરવાથી તે તે ગુણ પ્રગટે છે. આ વાતની સિદ્ધિ માટે હાલમાં પ્રચલિત થયેલી ‘મેસ્મેરિઝમ’ નામની ક્રિયા આબાદ ઉદાહરણ પૂરૂં પાડે છે. તે ક્રિયામાં સંમાર્જન કરવાથી પ્રાણવિનિમય થાય છે, અને તે દ્વારા અનેક જાતના રોગો મટાડી શકાય છે. વળી બીજું ઉદાહરણ એ છે કે જૂના માણસો, વૃદ્ધ ડોસીઓ, મંત્રવાદીઓ શબ્દોચ્ચાર સાથે હાથ આદિ શરીરના અવયવોની સંમાર્જન ક્રિયા કરે છે, જેવી રીતે આંખનો ઝોકો ઉતારવો, સર્પ તથા વીછીનું ઝેર ઉતારવું, ભૂત, પ્રેત આદિનો વળગાડ કાઢવો વિગેરેમાં સમાર્જન ક્રિયા તે જોવામાં આવે છે.

માતા પોતાના પુત્રના શરીર ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવે છે, તેથી તે હાથદ્વારા પ્રેમપ્રવાહ બાળકના શરીરમાં દાખલ થઈ બાળકને પુષ્ટ બનાવે છે. આવીજ રીતે ઘોડા, બળદ, ગાય વગેરે જાનવરો સંબંધમાં જોવામાં આવે છે, જેમકે તોફાને ચડેલો ઘોડો તેનાપર હાથ ફેરવવાથી શાંત થઈ જાય છે.

આ બધા દૃષ્ટાંત આપી એ બતાવવાનું છે કે મુહપત્તિના સમા જૈનની ક્રિયામા ગભીર અર્થ સમાયેલો છે. જેમ આપણામા આવી ક્રિયા છે તેમ અન્ય ધર્મોમા પણ જોવામા આવે છે ગાયત્રી બોલતા અમુક શબ્દોચ્ચાર વખતે હાથથી અમુક અગને બ્રાહ્મણો સ્પર્શે છે, કેટલાક દાભના તૃણથી કાયશુદ્ધિ કરે છે, કેટલાક શ્રુતિથી કરે છે મુસલમાનો પણ નમાજ પઢતી વખતે જુદા જુદા અગનો સ્પર્શ કરે છે. આ સર્વની મતલબ અતગ્ગ દોષની શુદ્ધિ છે

૮૪.

મુહપત્તીના પચાશ બોલ. સઝાય.

ઢાલ

સિરિ જબૂરે, વિનય ભક્તિ શિર નામીને,
કરજોડીરે, પૂછે સોહમ સ્વામીને —
ભગવતારે, કહો શિવકાતા કેમ મળે,
કહે સોહમરે, મિથ્યા ભ્રમ દૂરે ટળે

ત્રુટક

દૂરે ટળે વિષ ગરલ ઇહા, ઉભય માર્ગ અનુસરી,
એક જ્ઞાન દૃઢ કરત કિરિયા, અભેદારોપણ કરી,
જિમ પગુ દર્શિત ચરણ કર્ષિત, અધ બિહુ નિજપુર ગયા,
તિમ મરત્વ સજતા તરન ભજતા, ભવિક કેઈ સુખિયા થયા ૧

ઢાલ

નિકાય બ્યુરે, કષ્ટ તે કરવુ મોહિલુ,
પણ જંબૂરે, જાણપણુ જગ દોહિલુ,
તેણે જાણીરે, આવશ્યક કિરિયા કરો,
ઉપગરણે રે, રજોહરણો મુહપત્તિ ધરો

ત્રુટક

મુહપત્તિ અતે માનોપેતે, સાત નિજ અગુલ ભરી,
દેખ લાય આગે દગ નિહાળી, દૃષ્ટિ પડિલેહણ કરી,
ના ગત અર્થ મુતત્ત્વ ફૂગીને, સદ્દહુ એમ ભાવિયે,
[illegible] રૂપ નિત નિત, પખોડા પદ ચાવિયે ૨

ઢાલ.

સમકિત મોહનીરે, મિશ્ર મિથ્યાત્વને પરિહરૂં,
કામ રાગરે, સ્નેહ દ્દષ્ટિ રાગ સંહરૂં;
એ સાતેરે, બોલ કહ્યા હવે આગલે,
અંગુલિ વચ્ચેરે, ત્રણ વધૂટક કરતલે. ૧

ત્રુટક.

કરતલે વામે અંજલિ ધરિ, અખોડા નવ કીજિયે,
પ્રમાર્જન નવ તિમજ કરિયે, તિગ તિગંતર લીજિયે;
સુદેવ સુગુરૂ સુધર્મ આદરૂં, પ્રતિપક્ષી પરિહરૂં,
વલિ જ્ઞાનદર્શન ચરણ આદરૂં, વિરાધન ત્રિક અપહરૂં. ૩

ઢાલ.

મનોગુપ્તિરે, વચન કાય ગુપ્તિ ભજું,
મનોદંડરે, વચન કાય દંડને તજું;
પચવીશરે, બોલ એ મુહપતિના લહ્યા,
હવે અંગનારે, પરિહરૂં એમ સઘળા કહ્યા.

ત્રુટક.

કહ્યા વધૂટક કરિ પરસ્પર, વામ હાથે ત્રિક કરો,
હાસ્ય રતિને અરતિ છંડી, ઈતર કરત્રિક અનુસરો;
ભય શોક દુગચ્છા તજીને, પયાહિણે આચરો,
કૃષ્ણ લેશ્યા નીલ કાપોત, લલાટે ત્રિક પરિહરો. ૪

ઢાલ.

રસ ગારવરે, રિદ્ધિ શાતા ગારવા,
મુખ હૈડેરે, ત્રણ ત્રણ એમ ધારવા;
માયા શલ્યરે, નિયાણ મિથ્યાત્વ ટાલિયે,
વામ ખંધેરે, ક્રોધ માન દોય ગાલિયે.

ત્રુટક.

ગાલીએ માયા લોભ દક્ષિણ, ખંધ ઉર્ધ્વ અધો મળી
ત્રિક વામ પાદે પુઢવી અપ વળી, તેઉની રક્ષા કરી;
જમણે પગે ત્રણ વાઉ વણસઇ, ત્રસકાયની રક્ષા કરૂ,
પચાશ બોલે પડિલેહણ, કરત જ્ઞાની ભવ હરૂં. ૫

ઢાળ

એહ માહેથીરે, ચાલીશ બોલ તે નારીને,
ચીશ હૃદયનારે, બધ બોલ દશ વારીને,
ઇણ વિધિસ્યુરે, પડિલેહણથી શિવ લહો,
અવધિ કરીરે, છ કાયનો વિરાધક કહો

ત્રુટ-

કહો કિંચિત્ આવશ્યકથી, તથા પ્રવચનસારથી,
ભાવના ચેતન પાવના કહી, ગુરૂ વચન અનુસારથી,
શિવ લહે જંબૂ રહે જો શુભ, વીરવિજયની વાણીએ,
મન માકડુ વનવાસ રમતુ, વશ કરી ઘર આણીએ

૮૫.

મુહપત્તીના બોલથી લાભ

મુહપત્તિ તથા અગ પડિલેહણાની પચાશ બોલરૂપ પાચ ગાથાઓ, પૂર્વ એની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોવાનુ સૂચવન કરે છે, પણ હાલ જે પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તે જોતા તો એ પ્રવૃતિ આકરી લાગશે, છતા સામાયિકના સૂત્રપાઠો, તથા તેનો વિધિ જોતા-વિચારતા આમ પ્રવર્તવુ વિશેષ કલ્યાણના હેતુરૂપ છે આવી રીતે પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ પાડવામા આવે, તો વિનય સચવાય છે, પ્રમાદ ટળે છે, જાગૃતિ-ઉપયોગ રહે છે, નિર્જરા થાય છે વગેરે અનેક રીતે સામાયિક વધારે વધારે શુદ્ધ બને છે

૮૬.

'કરેમિભતે સૂત્રં' પહેલાની વિધિ.

મુહપત્તિ પડિલેહી, (૧) ઉભા થઇ (૨) "ઇચ્છામિ ખમાસમણ" ના પાઠથી વદન કરી, "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક સંદિસાહુ ?" એટલે 'હે ભગવાન્! ઇચ્છાએ કરીને મને આદેશ આપો, હુ હવે શુદ્ધ થયો છુ તેથી સામાયિક અગિકાર કરૂ ?' એ પ્રમ. માગવી (૪) ત્યારે ગુરુ કહે ' સંદિસાહુ

એટલે આજ્ઞા છે. પછી (૫) વળી બીજી વાર ' ઇચ્છામિ ખમાસમણ' પૂર્વક આજ્ઞા માંગતા કહેવું કે ' **ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક ઠાઉં ?**' એટલે 'હે ભગવન્! ઇચ્છાએ કરીને મને આદેશ આપો કે હું સામાયિકમાં સ્થિત થાઉં? (૬) ત્યારે ગુરૂ કહે '**ઠાએો**' એટલે સ્થિત થાઓ. અથવા તો "ઇચ્છં" કહી (૭) અંજલિ કરી બે હાથ જોડી પવિત્ર નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરી (૮) "ઇચ્છકારિ **ભગવન્! પસાય કરી સામાયિક** દંડક ઉચ્ચરાવોજી!" એમ ગુરૂને વિનવી, અથવા એ હાજર ન હોય તો જે કોઇ વૃદ્ધ શિષ્ટ જન પાસે સામાયિક કરતા હોય તેને વિનવી, તેઓ પાસે સામાયિક દંડક કહેવરાવી, અથવા એ બધા હાજર ન હોય તો પોતે (૯) "**કરેમિ ભંતે**" નો પાઠ બોલી સામાયિક દંડક પચ્ચખાણ કરવું. ગુરૂના અભાવે વૃદ્ધ-શિષ્ટ સ્વધર્મ ચિંતક, કે જેણે સામાયિક લીધું હોય, તેને સામાયિક દંડક માટે વિનતિ કરવી; એ એક વિનયનો આચાર છે; તેમજ વળી એ માટેના એ સાક્ષી થાય છે. આ સામાયિકનો પાઠ ભણ્યા પછી સામાયિકી કાળ શરૂ થાય છે.

૮૭.

ક્રમહેતુ.

આ કાળથી માંડી સામાયિક પુરૂં થાય ત્યાં સુધીમાં સમતાભાવે રહેવાથી સામાયિક શુદ્ધ થાય છે, તેનો હેતુ પાર પડે છે. તો હવે સામાયિકના કાળમાં શું કરવું, તે અર્થે સામાયિક લેનાર પોતેજ સદ્ગુરૂ આગળ સઝાય-સ્વાધ્યાયનો આદેશ-આજ્ઞા માગે છે.

૮૮.

કરેમિ ભંતે.

મૂળપાઠ.—

કરેમિ ભંતે સામાઇયં,
સાવજ્જં જોગં પચ્ચખામિ,
જાવ નિયમં પજ્જુવાસામિ,
દુવિહં,

તિવિહેણ,
મણેણં, વાયાએ, કાએણં,
ન કરેમિ, ન કારવેમિ,
તસ્સ ભંતે, પડિક્કમામિ, નિંદામિ,
ગરિહામિ,
અપ્પાણં વોસિરામિ ॥ ૧ ॥

૮૯.

સંસ્કૃત છાયા.

करोमि हे भगवन्, सामायिकं सावद्यं योगं प्रत्याख्यामि, यावत् नियमं पर्युपासे, द्विविधं, त्रिविधेन, मनसा वचसा कायेन, न करोमि न कारयामि, तस्य भगवन्! प्रतिक्रमामि, निंदामि, गर्हे, आत्मानं व्युत्सृजामि ॥

૯૦.

અર્થપાઠ.

કરેમિ—(હું) કરું છું
ભંતે—હે ! ભદન્ત, ભયાન્ત, ભવાન્ત ભદન્ત એટલે કલ્યાણકારી, ભયાન્ત એટલે સાત પ્રકારના ભયનો અંત કરનાર, ભવાન્ત એટલે ચતુર્ગતિ રૂપ ભવનો અંત-નાશ કરનાર
સામાઇયં—સામાયિકને
સાવજ્જં—સાવદ્ય એટલે સ=સહિત અને અવદ્ય=પાપ પાપ-સહિત (એવા)
જોગં—જોગ એટલે મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર, તે પ્રત્યે
પચ્ચક્ખામિ—હું પચ્ચખું છું-પ્રત્યાખ્યાન કરું છું-નિષેધું છું-ત્યાગું છું
જાવ—જ્યાં સુધી
નિયમં—નિયમપ્રત્યે એટલે સામાયિક વ્રતના નિયમ પ્રત્યે
પજ્જુવાસામિ—હું પર્યુપાસું એટલે સેવું (રહું)

એટલે સામાયિકનો જઘન્ય-ઓછામાં ઓછો કાલ એક મુહુર્ત પ્રમાણ છે ત્યાં સુધી.

દુવિહં—બે પ્રકારે-એટલે કરવા, કરાવવા રૂપ બે પ્રકારનો સાવદ્ય વ્યાપાર.

તિવિહેણં—ત્રણ પ્રકારે; (એટલે)

મણેણં—મને કરીને.

વાયાએ—વાચાથી-વચનને કરીને.

કાએણં—કાયથી-શરીરે કરીને.

ન કરેમિ—(હું) નહિં કરૂં;

ન કારવેમિ—(હું) નહિ કરાવું.

તસ્સ—તે પ્રત્યે એટલે જે સાવદ્ય વ્યાપાર અતીત—ભૂતકાલમાં કર્યા હોય તે પ્રત્યે.

ભંતે—હે ભગવંત !

પડિક્કમામિ—[હું] પ્રતિક્રમુ છું એટલે [પાપથી] નિવર્તુ છું-મિચ્છામિ દુક્કડ લઉં છું.

નિંદામિ [હું] નિંદુ છું (આત્માની સાક્ષીએ).

ગરિહામિ—[હું] ગર્હું છું—ગર્હા કરૂં છું-વિશેષે નિંદુ છું. (ગુરૂની સાક્ષીએ).

અપ્પાણં—આત્માને એટલે પૂર્વકાલ સંબંધી દુષ્ટ ક્રિયા કરનાર એવો જે મારો આત્મા તેને તે દુષ્ટ ક્રિયા થકી.

વોસિરામિ—[હું] વોસરાવું છું—વ્યુત્સર્ગ કરૂં છું—વિશેષે કરી તજું છું.

નોટ—આ પાઠ બોલતાં સાધુઓ 'જાવ નિયમં' ને બદલે 'જાવ જીવં' એટલે આખી જીંદગી સુધી એમ બોલે છે, તથા 'દુવિહં' ને બદલે '**તિવિહં**' કહે છે અને 'સવ્વં, કરતંપિ અન્નં ન સમણુ જાણમિ' એવા બે પાઠ અધિક બોલે છે.

૯૧.

ભાવાર્થ પાઠ.

ગુરૂ પાસે સામાયિકનું પચ્ચખાણ લેતાં કહેવાનું કે હે ! ભગવાન્-હે ભદંત ! હું સામાયિક કરૂં છું. સર્વ પાપના યોગનો ત્યાગ કરૂં છું.

જ્યા સુધી નિયમમા રહુ ત્યા સુધી બે પ્રકારે એટલે કરવા અને કરાવવા રૂપ, ત્રણ પ્રકારે એટલે મન, વચન અને કાયાએ હું ન કરૂં, બીજા પાસે ન કરાવુ, અને આગળ કર્યા હોય તેનો હે ભગવત ! હુ ત્યાગ કરૂ છુ, નિંદા કરૂ છુ અને વિશેષે કરીને તેની ગર્હા કરૂ છુ, અને એ દુષ્ટ ક્રિયા થકી મારા આત્માને વોસિરાવુ છુ એટલે તજુ છુ

૯૨.

વિવેચનપાઠ.

ઇર્યાપથિકી ક્રિયાથી થતા દોષનુ 'ઇરિયાવહી' ના સૂત્રથી મિથ્યા દુષ્કૃત લઇ અને કાયોત્સર્ગની ક્રિયા કરી બાહ્ય તેમજ અતરથી શુદ્ધ થયા પછી ઓછામા ઓછી બે ઘડી સુધી સામાયિકમા સ્થિત થવાને માટે ગુરૂ પાસે પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) લેવુ જોઇએ આ પ્રત્યાખ્યાન તરીકે 'કરેમિભન્તે' નો પાઠ કહેલો છે, અને તેમા સામાયિકનુ સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે સમજી શકાય છે

સામાયિકના પચ્ચખાણરૂપ "કરેમિભતે" થી સામાયિકસ્વરૂપ બરાબર સમજાશે તેમા કહેલ છે કે —"હે ભદત્ત, હે કલ્યાણકારી પ્રભો ! હુ સામાયિક કરૂ છુ, સાવદ્યયોગ–પાપરૂપ યોગનુ પચ્ચખાણ કરૂ છુ, એટલે જેથી પાપ–દોષ લાગે, આત્માર્થ હણાય એવો મન–વચન–કાયાના ત્રણે યોગનુ પચ્ચખાણ કરૂ છુ, અર્થાત્ મનથી માઠુ ચિંતવુ નહિ, વાણીથી માઠુ બોલુ નહિ, કાયાથી માઠુ આચરૂ નહિ, હિંસા થાય તેમ કાયા પ્રવર્તાવુ નહિ, એમ એ યોગના પચ્ચખાણ કરૂ છુ મન–વચન–કાયાની ચપળતાથી વિરમુ છુ–અટકુ છુ કયા સુધી ? તો કે, જ્યા સુધી નિયમ હોય ત્યા સુધી એટલે ઓછામા ઓછી બે ઘડી સુધી હવે ત્યારે સાવદ્યયોગથી–પાપરૂપ યોગથી વિરમી શુ કરવુ ? તો કે પજ્જુવાસામિ–પર્યુપાસના કરૂ છુ–સદ્ગુરૂ, સદ્દેવની ભક્તિ કરૂ છુ, આત્મચિંતવન કરૂ છુ, સ્વાધ્યાય કરૂ છુ–જેથી આત્માર્થ પ્રગટે એમ વર્તુ છુ

હવે એ સાવદ્ય–પાપરૂપ યોગથી કેવી રીતે વિરમુ ? તો કે "દુવિહં" બે પ્રકારે, અર્થાત્ સાવદ્યયોગ કરૂ નહિ, અને કરાવુ નહિ, અને પાછા તે પણ ત્રણ 'તિવિહેણ' એટલે ત્રણ પ્રકારે–મનથી, વચનથી અને કાયાથી આમ ૬ પ્રકારે સદોષયોગથી નિવર્તુ છુ તે ૬ પ્રકાર.

(૧) મનથી કરૂં નહિ.
(૨) મનથી કરાવું નહિ.
(૩) વચનથી કરૂં નહિ.
(૪) વચનથી કરાવું નહિ.
(૫) કાયાથી કરૂં નહિ.
(૬) કાયાથી કરાવું નહિ.

હે ભદ્રકારી! એ સાવદ્યયોગથી હું નિવર્તું છું; તેનું હું પચ્ચખાણ કરૂં છું; સામાયિકકાળમાં હું તેનો ત્યાગ કરૂં છું. પૂર્વકાળે થએલા મારા યોગની હું આલોચના કરૂં છું, આત્મસાક્ષીએ નિંદું છું. આપની સાક્ષીએ વિશેષપણે નિંદા કરૂં છું; આત્માને તે યોગમાંથી નિવર્તાવું છું. "કરેમિ ભંતે" એ સૂત્રપાઠમાં પવિત્ર સામાયિકનું આવું અદ્‌ભુત સ્વરૂપ રહેલું છે, પણ આ કાળના પ્રમાદને વશ થયેલા બાળજીવો એ અદ્‌ભુત સ્વરૂપ ક્યાંથી જાણે? બહુ વિરલા જાણે છે.

૯૩.

'કરેમિભંતે' સૂત્ર પછીની વિધિ.

સામાયિક દંડકનો ઉચ્ચાર થયો, એટલે "કરેમિભંતે" નો પાઠ બોલાયો—કે તરતજ સામાયિક લેનાર જે અત્યાર સુધી ઉભા ઉભા વિધિ આચરતો હતો, તે હવે સદ્‌ગુરૂને (૧) "ઇચ્છામિ ખમાસમણ" પૂર્વક વંદન કરી (૨) "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! બેસણે સંદિસાહુ?**" એમ કહે; વળી ગુરૂ એ આજ્ઞા આપે અથવા મળી છે એમ ગણી (૩) ફરી પ્રણિપાતના સૂત્ર પાઠપૂર્વક (૪) "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ બેસણે ઠાઉં?**" એમ કહી (૫) ફરી બેશી જવું.

એટલા પછી હવે સામાયિકમાં સાવદ્ય યોગનાં તો પચ્ચખાણ કર્યાં છે, ત્યારે હવે જીવે કરવું શું? જીવ જીવન્મુક્ત દશા તો પામ્યો નથી, અને તે મેળવવા જીવ દ્રવ્ય સામાયિકથી તો આરંભ કરે છે,—તો ચિત્ત, એકદમ તો સમતાભાવ ન ભજે, તો જે નિરવદ્યયોગે—પાપ કર્યા વગર એ સમતા પ્રાપ્ત થાય—એવાં સત્શાસ્ત્રનું વાંચન, મનન, નિદિધ્યાસન,

અથવા પઠન-પાઠન, અથવા [1]વાચના, [2]પૃચ્છના, [3]પરાવતના, [4]ધર્મ કથા, [5]અનુપ્રેક્ષા રૂપ પાચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય (સઝાય) સાધનરૂપ છે, તો તેવા સાધનોનુ અવલબન લેવા માટે

૯૪.
સ્વાધ્યાય કર્યા પહેલાંની વિધિ.

(૧) સુવિનીતપણે બેસી સામાયિક લેનાર (૨) ફરી પ્રતિપાત સૂત્ર (ઇચ્છામિ ખમાસમણ) નો ઉચ્ચાર કરી (૩) "ઇચ્છાકારેણ **સદિસહ ભગવન્ ! સઝાય સંદિસાહુ ?**" એમ કહી જાણે ગુરૂની આજ્ઞા મળી છે, એમ ગણી (૪) ફરી ખમાસમણ દઇ "ઇચ્છાકારેણ **સંદિસહ ભગવન્ ! સઝાય કરૂ**" અર્થાત્ હે ભગવન્ ! હે પવિત્ર સદ્ગુરૂ ! હવે હુ આપશ્રીની આજ્ઞા અનુસાર સ્વાધ્યાયમા સ્થિત થાઉં છુ, મારો સામાયિકી કાળ સત્શાસ્ત્ર વાચનામા, એ સબધમા ઉપજતા પ્રશ્નો આપશ્રીને ખુલાસા-સમજુતી માટે પૃછવામા, વાચેલુ વિચારવામા અથવા ફરી ફરી સભારી જવામા, ધર્મનો લાભ થાય એવી કથાઓમા અસારની પુદ્ગલની અનિત્યતા વિચારવા રૂપ, અથવા આત્માની ઋદ્ધિ વિચારવા રૂપ, અથવા નવતત્વ, ૭ દ્રવ્યનો વિચાર કરવા રૂપ અનુ પ્રેક્ષા, ભાવના, ચિંતવનમા ગાળીશ.

આવી રીતે સામાયિકમા સ્થિત થયા પછી તરત (૫) પ્રાજલિબદ્ધ થઇ અજલીથી બે હાથ જોડી પરમ પવિત્ર કલ્યાણકારી (૬) નવ કાર મત્રનુ ત્રણવાર સ્મરણ કરવુ સામાયિક લીધા પછી તે પારવાનુ થાય ત્યા સુધીમા ઉપર મુજબ (૭) સ્વાધ્યાયમા સ્થિત થવુ પરમ કલ્યાણકારી છે અજ્ઞાન અવસ્થામા જીવનો સ્વભાવ મનના સયોગથી

---

૧ વાચના—નિર્જરા માટે યથાયોગ્ય સૂત્ર વગેરેનુ દાન કરવુ અથવા ગ્રહણ કરવુ તે

૨ પૃચ્છના—વાચનામા કઈ સશય રહ્યો હોય તે ગુરૂને પૂછવો તે

૩ પરાવર્તના—પૂર્વે ભણેલા સૂત્રાદિકને ભૂલી ન જવાય તે માટે વાર વાર ફેરવી જવુ તે

૪ ધર્મકથા—જંબુસ્વામી વગેરે સ્થવિરોની કથા સાભળવી અથવા કહેવી તે

૫ અનુપ્રેક્ષા—મનમાજ સૂત્રાદિકનુ વાર વાર સ્મરણ કરવુ

ચળ-વિચળ પરિણામવાળો હોય છે. સાવદ્ય યોગના પચ્ચખાણ કર્યા છતાં તેની ચળ-વિચળતા એકદમ કે રફતે રફતે દૂર થાય તેમ કરવા નિરવદ્ય યોગરૂપ એવી સ્વાધ્યાયના, ધર્મધ્યાનના, ભેદ જ્ઞાનીઓએ બોધ્યા છે, જે આત્માનું હિત ઇચ્છનાર દરેક જીવે અવશ્ય આચરણીય છે. આથી પરિણામે સર્વથા સર્વ સાવદ્ય યોગથી વિરમી જીવ કેવળ-દશારૂપ થશે. સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનના ભેદ વગેરે સંબંધી વિસ્તારપૂર્વક **તત્ત્વાર્થ, જ્ઞાનાર્ણવ** આદિ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવું.

૯૫.

સામાયિક કેમ લેવું-પારવું? બેસીને કે ઉભા રહીને?

હમણાંની ચાલુ પરંપરા જોઇએ તો સામાયિક બેસીને લેવાનો પ્રચાર કેટલાક અણસમજુ વર્ગમાં દેખાય છે, પણ એનો વિધિ તપાસીએ તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ "**ખમાસમણ**" ઉભા થઈ દઇ, ઉભા રહીને, જરૂર વેળાએ બેસીને સામાયિક લેવું ઘટે છે.

"**કરેમિભંતે**" ના પાઠના પ્રકાશ થયા પછીનો જે આજ્ઞા માંગ-વાનો પાઠ નામે "**બેસણે સંદિસાહું**" છે તે એમ સૂચવે છે કે હજી સામાયિક લેનાર ઉભો છે.

જો એ વિધિ મુજબ સામાયિક લેવામાં આવે તો મુહપત્તી પડી-લેહતી વખતે ગોદોહાસને (જુઓ ફુટનોટ પૃ. ૧૬૦) મુહપત્તીવડે અંગ વિગેરેનું પ્રતિલેખન કરવું જોઇએ. આમ કરવું તે અપ્રમત્ત (પ્રમાદ વગરનો) યોગ, આત્મજાગૃતિ, શુદ્ધ ઉપયોગનું સૂચવનરૂપ, કારણરૂપ છે.

શ્રમણભગવાન્ શ્રી **મહાવીર** પરમાત્માએ કેવલજ્ઞાન મેળવ્યા પહેલાં સાડાબાર વરસ અનેક પરીષહ વેઠ્યા, તેમાં તેઓશ્રી અખંડ ઉપયોગ-માં-આત્મજાગૃતિમાં રહ્યા, પ્રાયઃ નિદ્રા પણ ન લીધી, અરધો કલાક માત્ર સહજ નિદ્રા આવી ગઇ; પલાંઠી વાળી સુખાસને બિરાજ્યા નહિ, પણ જ્યારે કદાચ દેહની સ્વસ્થતા રાખવા અર્થે બેઠા ત્યારે ઉભેજ પગે, ગોદોહાસનેજ બિરાજ્યા. તે એમ સૂચવવા કે, અહો! હજી અમારે ઘણું કરવાનું છે; કર્મશત્રુઓ અને કાળ શિકારી આ પાસે ભમે છે; તેઓને દૂર ખસેડવા માટે સદૈવ જાગૃત રહેવાનુ છે; તો-મારાથી નિરાંતે

પન દેરની બેસાયજ કેમ? આમ ભગવાન્ ગોશાલાસને વિગતે ચિંતવના હતા આનીજ જાગૃતિની સૂચનારૂપે આ આસનની પરંપરા પડી લાગે છે હજી પણ પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, તથા સાધુઓની પ્રવૃત્તિમા આ આસન ઓરે ચાલે છે, તો તેમજ સમજીને, સમજવાનો ખપ કરીને ચાલવું ઉચિત છે, જરૂરનુ છે

૯૬.

સામાયિક *પારવાનો વિધિ.

અત્યાર સુધી જે બોલાયુ છે તે સામાયિક લેવા સબધી છે, તેમાં સામાયિક લેવાની વિધિ આવી જાય છે અને ત્યાર પછી સામાયિકી કાળ શરૂ થાય છે આ કાળમા સઝાય આદિ જે કરવા યોગ્ય છે તે પણ કહી જવાયુ છે હવે આ સામાયિકી કાળ કે જે બે ઘડીનો જઘન્ય એટલે નાનામા નાનો રાખવામા આવેલ છે તે પૂરો થતા સામાયિક પારવુ જોઇએ હવે તે કઇ રીતે પારવુ જોઇએ તેના માટે વિધિ બતાવાય છે

૧ 'ખમાસમણુ' દેવુ. ૨ તે દઇ 'ઇરિયાવહિ' પડિક્કમવી ૩ તે પડિક્કમી યાવત્ કાયોત્સર્ગ (કાઉસગ્ગ) કરવો ૪ તે કરી 'લોગસ્સ' કહેવો ૫ તે પછી 'ખમાસમણુ' દેવુ અને ૬ તે પૂર્વક મુહપત્તી પડિલેહવાની આ રીતે આજ્ઞા માગવી કે "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! મુહપત્તી પડિલેહું?" ૭ 'ઇચ્છં' કહીને આજ્ઞા લઈ મુહપત્તીનું પડિલેહણ કરવુ ૮ 'ખમાસમણુ' દેવુ ૯ તે દઈ એવી આજ્ઞા માગવી કે "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક પારૂ?" ૧૦ એટલે ગુરૂ વિશેષ સામાયિક કરવાનુ એટલે કે 'પુણોવિ કાયવ્વો'–ફરીથી કરવા યોગ્ય છે એ શબ્દોમા કહે ત્યારે કહેવુ કે 'યથાશક્તિ' એટલે યથાશક્તિ કરીશ એવો ઉત્તર આપવો ૧૧ ત્યાર પછી વળી 'ખમાસમણુ' દેવુ ૧૨ તે દઈને ઇચ્છા-

---

* પારવુ-આના સંસ્કૃત ધાતુ (पार–કર્ જવુ) છે એટલે પાર જવુ-છેડે જવુ એવો અર્થ થાય છે આને મળતો ધાતુ पारस्याम् છે કે જે પરથી પારવવુ શબ્દ બન્યો છે

કારેણ સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક પાર્યું. આમ કહેવું. ૧૩. આ પછી ગુરૂ કહે કે **आयरो न मुत्तव्वो** આદર ન મૂકવો–છોડવો. પછી **'તહત્તિ' तथेति** એટલે આપનું કહેવું સત્ય છે એમ કહી ૧૪. જમણો હાથ ચરવળા ઉપર અથવા કટાસણા ઉપર સ્થાપીને એક **નવકાર** ગણવો ૧૫. તે ગણી નીચે લખેલો **"સામાઇય વયજુત્તો"** એ પાઠ કહેવો. ૧૬. ત્યાર પછી જમણો હાથ સ્થાપના સામે સવળો રાખીને એક **નવકાર** ગણવો.

૮૭.

વિધિમાં સવળો હાથ રાખવાનો હેતુ.

સાક્ષાત્ ગુરૂ હાજર હોય તો મુખ્ય તો ગુરૂના ચરણકમલની સ્થાપના કરવાની છે, અને તેમ કરીને સામાયિક પારવાનું છે. આની મતલબ વિનય છે. હાલમાં ચરવલા કે જમીન ઉપર હાથ મૂકવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેનું કારણ એ હોવું જોઇએ કે સ્થાપનાચાર્ય સમ્મુખ સામાયિક કરવાનો વધારે રીવાજ હોવાથી એ રૂઢી પડી ગયેલી લાગે છે, અથવા તો ગુરૂ કોઈ બીજા શુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત હોય તો તેમના ચરણમાં સ્પર્શ થવાથી તે કાર્યમાં ખલેલ પડે માટે આ પ્રવૃત્તિ ચાલેલી હોવી જોઇએ; પરંતુ એ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે હાથ મૂકતાં ભાવના એજ રાખવાની છે કે 'ગુરૂ ચરણે હાથ મૂકીને હું આ ક્રિયા કરૂં છું.'

સવળો હાથ રાખીને જે નવકાર ગણવાનો છે તે શ્રાવકે ઈત્વરકાલને માટે સ્થાપના સ્થાપી હોય તે ઉથ્થાપવા માટે છે. પણ સાક્ષાત્ ગુરૂ સન્મુખ શ્રાવકે સામાયિક લીધું હોય તો અને ગુરૂએ પોતે સામાયિક લીધું હોય તો, અથવા ગુરૂએ પોતે સ્થાપેલી સ્થાપના આગળ પોતે સામાયિક લીધું હોય તો તે શ્રાવકે અથવા ગુરૂએ સવળો હાથ રાખી નવકાર ગણવાની જરૂર ઉપલા કારણ માટે નથી. જો માંગલિક માટે નવકાર ગણવો હોય તો સુખેથી હાથ જોડી ગણી શકાય, પણ તેની ખાસ આવશ્યકતા નથી.

સવળો અર્થ રાખવાનું કારણ એ હોઈ શકે છે કે (૧) પહેલાં આપણે અવળો હાથ રાખી માનસિક સંકલ્પથી ગુણોનું સ્થાપનામાં

સ્થાપન કર્યું હતુ, તે ગુણો ગ્રહણ રૂપ સંકલ્પથી પાછા મનમા સ્થાપવા માટે અવળો હાથ રાખવાનો છે, એમ સમજાય છે.

(૨) અથવા બીજી રીતે કહીએ તો સવળો હાથ રાખવો તે 'વરદા' મુદ્રા છે આ મુદ્રા એમ સૂચવે છે કે "હે ગુરૂ મહારાજ! મને વરદાન આપો, કે 'હુ તને મારા ચરણમા રાખીશ અને મારી આશિષ છે કે તારી સદા સુબુદ્ધિ રહેશે' જેહથી ફરી ફરી હુ આવી ક્રિયા કરવા ઉત્કંઠિત થાઉ તેમજ મારામા આ ક્રિયાના ગુણ પ્રાપ્ત થાય ઇત્યાદિ"

(૩) અથવા ગુરૂ પાસે વર માગવા રૂપ 'વરદા મુદ્રા' કરવાની હોવી જોઈએ એમ પણ સમજાય છે વગેરે અનેક હેતુઓ, અનેક ક્રિયામા વિવેકનો પૂરો ઉપયોગ કરવાથી અગર ગુરૂગમથી સમજી શકાય છે, કારણ કે ક્રિયાવિધિઓને હેતુ વગર શિષ્ટ પુરૂષો કદી ગતિમાન્ કરતા નથી

૯૮.

મૂળપાઠ. સામાઇયવયજુત્તો.

*સામાઇયિવયજુત્તો,
જાવ મણે હોઇ નિયમસંજુત્તો।
છિન્નઈ અસુહં કમ્મં,
સામાઈઅ જત્તિઆવારા ॥ ૧ ॥
સામાઈઅમ્મિ ઉ કએ,
સમણો ઈવ સાવઓ હવઈ જમ્હા,
એએણ કારણેણ,
બહુસો સામાઇઅં કુજ્જા ॥ ૨ ॥
સામાયિકવિધિં લીધુ.
વિધિં પારિઉં,
વિધિ કરતા જે કોઈ અવિધિ હુઓ હોય.

---

* પહેલી બે ગાથાઓ છે

તે સવિ હું મન વચન કાયાયેં કરી
મિચ્છામિ દુક્કડં ॥ ૩ ॥

૯૯.

संस्कृत छाया.

सामायिक व्रतयुक्तः, यावत् मनसि भवति नियमसंयुक्तः ।
छिद्यते अशुभं कर्म्म, सामायिकं यावतो वारान् ॥
सामायिके तु कृते, श्रमणः इव श्रावकः भवति यस्मात् ।
एतेन कारणेन, बहुशः सामायिकं कुर्यात ॥

સામાઇઅ—સામાયિક.
વયજુત્તો—વ્રતયુક્ત—વ્રતમાં સંયુક્ત (હોય)
જાવમણે—જ્યાં સુધી મન એટલે જીવ.
હોઈ નિયમસંજુત્તો—નિયમને વિષે સંયુક્ત હોય. નિયમને વિષે એટલે સાવદ્ય વ્યાપારના નિયમ એટલે પચ્ચખાણને વિષે.
છિન્નઈ—છેદે.
અસુહં—અશુભ.
કમ્મં—કર્મને.
સામાઈય—સામાયિક.
જત્તિઆવારા—જેટલીવાર.
સામાઇઅંમિ—સામાયિક.
ઉ—પણ, વળી.
કએ—(કૃતે) એટલે કરતાં સનાં
સમણો—શ્રમણ-સાધુ.
ઇવ—જેવો, સમાન.
સાવઓ—શ્રાવક.
હવઈ—હોય, થાય.
જમ્હા—જે માટે, જેથી.
એએણ—એ.
કારણેણં—કારણથી.

બહુસો—બહુશ.-બહુવાર ઘણી વખત
સામાઇય—સામાયિક.
કુજ્જા—કરે, કરવી જોઇએ

૧૦૦.
ભાવાર્થપાઠ.

જ્યા સુધી મન, સાવદ્ય વ્યાપારના નિયમ એટલે પચ્ચખાણથી સયુક્ત-સારી રીતે જોડાયેલુ હોય, અને સામાયિક વ્રત ગ્રહણ કરેલુ હોય ત્યા સુધી સામાયિક કરનાર જીવ જેટલી વાર સામાયિક કરે તેટલીવાર અશુભ કર્મને છેદે, વળી સામાયિક કરતી વખતે શ્રાવક હોય તે પણ સાધુ જેવોજ થઈ જાય છે, તે કારણથી તત્વના જાણ પુરૂષોએ ઘણીવાર સામાયિક કરવી જોઈએ

૧૦૧.
વિવેચનપાઠ.

આ પ્રમાણે ભાવના ભાવીને સામાયિક કરવાની વિધિના અનુક્રમમા કાંઈ દોષ થયો હોય તેને મન, વચન, અને કાયાવડે કરીને મિથ્યા દુષ્કૃત દેવાય છે

આ મન વચન કાયાના સઘળા મળીને બત્રીશ દોષ છે તેમા મનના દશ, વચનના દશ, અને કાયાના બાર દોષ છે આ ક્યા ક્યા દોષ છે તે આગળ સામાયિક વિચારમા કહેવાઈ ગયુ છે જુઓ પૃ ૨૦-૨૨, તો તે દોષ સામાયિકમા ન થાય તેવો ઉપયોગ હમેશા રાખી વર્તવુ

પરિશિષ્ટ અ.

વિધિ—ઉભા થઈ બે હાથ જોડી નીચે મુજબ સુશ્રાવકે મુનિરાજને સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ પૂછવો.

સુગુરૂને શાતા સુખ પૃચ્છા.

***ઇચ્છકાર, સુહરાઈ, સુહદેવસિ, સુખતપ, શરીર નિરાબાધ, સુખ સંજમ જાત્રા, નિર્વહોછોજી, સ્વામી શાતા છેજી, ભાત પાણીનો લાભ દેજોજી ॥**

અર્થ—ઇચ્છાકર—ઇચ્છા કરૂં છું.

સુહરાઇ—સુખે રાત્રી.

સુહ દેવસિ—સુખે દિવસ.

સુખતપ—સુખે તપશ્ચર્યામાં.

શરીરનિરાબાધ—શરીર સબંધી નિરાબાધપણામાં–આબાધ એટલે પીડા રહીતપણે એટલે રોગરહિતપણે.

સુખ સંજમ જાત્રા—સુખે સંયમ યાત્રા

નિર્વહો છો—વહન કરો છો. તેમાં પ્રવર્તો છો.

વિવેચન—શ્રાદ્ધવિધિમાં કહ્યું છે કે સુશ્રાવક મુનિરાજને સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ પૂછે, તે એમકે:—"તમારી સંયમયાત્રા નિર્વહે છે? તમારી રાત્રિ સુખથી ગઈ? તમારૂં શરીર નિરાબાધ છે? કોઈ વ્યાધિ તમને પીડા તો નથી કરતો? વૈદ્યનું પ્રયોજન પડે તેવું શું કાંઈ નથી? ઔષધી આદિનો ખપ નથી? કાંઇ પથ્ય વગેરેની આવશ્યકતા નથી? વિગેરે પ્રશ્ન કરવાં.

હેતુ—આવા પ્રશ્ન કરવાથી કર્મની મોટી નિર્જરા થાય છે. કહ્યું છે કે:—સાધુઓની સન્મુખ જવાથી, તેમને વંદના તથા નમસ્કાર કરવાથી અને સંયમ યાત્રાનાં પ્રશ્ન પૂછવાથી ચિરકાળનું સંચિત કરેલું કર્મ પણ ક્ષણ માત્રમાં શિથિલ બંધવાળું થાય છે.

---

* આ સામાયિક સૂત્રમાં નથી, પણ તેનો ઉપયોગ ગુરૂને વંદન કરતાં થાય છે અને થવાની જરૂર પણ છે તેથી અહીં આપેલ છે.

પરિશિષ્ટ બ

નવવિધ-નવપ્રકારે બ્રહ્મચર્ય.

પાચ ઇંદ્રિયોના વિકારને રોકવાથી બ્રહ્મચર્ય આપોઆપ પાળી શકાય છે, છતા તેમા દઢ રહેવાને માટે તે બ્રહ્મચર્યમા વિઘ્ન કરનાર જે નવ કારણો છે તેનાથી દૂર રહેવુ જોઇએ આ નવ કારણોથી ચેતવુ તેને શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ કહે છે વાડ જેમ તેની અંદર રહેલ વસ્તુનુ રક્ષણુ કરે છે, તેવીજ રીતે બ્રહ્મચર્યનુ આ નવ કારણો રક્ષણુ કરે છે આ નીચે પ્રમાણે છે —

૧ **વિવિક્તવસતિસેવા**—એટલે એકાત સ્થળમા નિવાસ કરવો વિવિક્ત એટલે સ્ત્રી, પશુ, નપુસક તેનાથી રહિત એવા એકાત સ્થાનનો પરિભોગ કરવો કારણકે સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી વ્રતધારી પુરૂષોને બ્રહ્મચર્યવ્રતના નાશ થવાનો પ્રસગ આવે છે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કથે છે કે —

(ઢાલ વધાવાની પહેલોને પાસો હોજી-એ દેશી)

પહેલીને વાડે હોજી વીર જિનવરે કહ્યો,
મેવો મેવો હો વસ્તિ વિચારીનેજી,
સ્ત્રી, પશુ, પડગ, હોજી વાસો વસે જિહા,
તિહા નવિ રહેવુ હો શિલવ્રતધારીનેજી
જિમ તરૂડાલે હોજી વસતો વાદરો,
મનમા બીએ રખે બોએ પકુજી
મજારી દેખી હોજી પિજરમાહેથી,
પોપટ ચિતે રખે દોટે ચડુજી
જિમ સિહનકી હોજી સુદરી સિર ધરી,
જલનુ બેડુ હો જુગતિથી ઝાલવેજી.
તિમ મુનિ મનમા હોજી રાખે ગોપની,
નારીને નિરખી હોજી ચિત્ત નવિ ચાલવેજી
જિહા હોવે વાસો હોજી સહેજે મજારનો,
જોખમ લાગે હો મુષકની જાતનેજી
તેમ બ્રહ્મચારી હોજી નારીની સગતે,
હારે હો હારેરે નિયમ સુહાતનેજી

ત્રુટક.

એમ વાડ વિઘટે વિષય પ્રગટે, શંકા કંખા નીપજે,
તીવ્ર કામે ધાતુ બિગડે, રોગ બહુવિધ ઊપજે;
મનમાંહે વિષય વ્યાપે, વિષય શું મન રહે મળી,
ઉદયરત્ન કહે તિણે કારણ, નવ વાડ રાખો નિર્મલી.

અર્થ—શ્રી **વીર** જિનવરે પહેલી વાડમાં એવું કહ્યું છે કે વસ્તીને વિચારીને સેવવી, જ્યાં સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક વસીને રહે છે ત્યાં શીયલ-વ્રતના ધારકને રહેવું નહિ. જેમ ઝાડની ડાળે વસતા વાંદરાને રખેને હું જમીનપર પડું એવી બીક લાગે છે, જેમ પોપટ પાંજરામાંથી બીલાડી દેખીને રખેને તેની દોટમાં આવી જાઉ એમ બીતો રહે છે, જેમ સિંહ ગતિવાળી સુંદરી માથાપર પાણીનું બેડું જુગતિથી જાળવે છે કે રખેને તે પડી જાય તેવી રીતે મુનિ મનને ગોપવી નારીને નિરખતાં ચિત્ત ચંચલ કરતા નથી. એતો સ્વાભાવિક છે કે જ્યાં બીલાડી વસે છે ત્યાં મુષક-ઉંદરની જાતને જરૂર પ્રાણનું જોખમ આવે તેવી રીતે બ્રહ્મચારીને નારીની સંગતથી શીયલને પણ જોખમ લાગે છે.

એવી રીતે વાડનો નાશ થાય તો વિષય પ્રગટતાં શંકા, કાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે, કામ તીવ્ર થતાં ધાતુ બગડે છે અને અનેક જાતના રોગ ઉપજે છે. મનમાં વિષય વ્યાપતાં વિષય સાથે મન મળી જાય છે; તેથી શ્રી ઉદયરત્ન કહે છે કે નિર્મળ એવી નવ વાડો જાળવો.

૨. **સ્ત્રીકથાપરિહાર**—સ્ત્રીની કથાનો પરિત્યાગ કરવો. સ્ત્રીઓની કથા કહેતાં વાતો ચાર પ્રકારની હોય છે. (૧) જાતિ કથા, (૨) કુલ કથા, (૩) રૂપ કથા, (૪) નેપથ્ય એટલે વેષ કથા.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ બીજી વાડ સંબંધી કહે છે:—

ઢાલ બીજી (વિદર્ભ દેશ કુંડનપુર નયરી—એ દેશી.)

સુરપતિ સેવિત ત્રિભુવનધણી, અજ્ઞાનતિમિર હર દિનમણિ;
શીયલ રતન યતનાને તંતે, ભાંખી વાડ બીજી ભગવંતે. ૧.

ત્રુટક.

ભગવંત ભાખે સંઘ સાખે, શીયલ સુરતરૂ રાખવા;
મુક્તિ મહાફળ હેતુ અદ્‌ભુત, ચારિત્રનો રસ ચાખવા.

મીઠે વચને માનનીશુ, યથા ન કરે કામની,
વાડ વિધિ શુ જેહ પાળે, બલિહારી તસ નામની
વાત વ્રતને વાતડારી, પવન જિમ તરૂપાતને,
વાત કરતા વિષય જાગે, તે માટે તજો તુમ વાતને
લીબુ દેખી દૂરથી જિમ, ખટાશે ડાઢો ગળે,
ગગન ગર્જારવ સુણીને, હડકવા જિમ ઉચ્છળે
તિમ વ્રતીના ચિત્ત ઉલ્લસે, વયણ સુંદરીના સુણી,
કથા તજો તિણે કારણે, એમ પ્રકાશે ત્રિભુવન ધણી

અર્થ—ઇંદ્રથી સેવાયેલ ત્રણ ભુવનના સ્વામી, અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને હરવામા સૂર્ય સમાન એવા ભગવાને શીયલરૂપી રત્નની યત્ના એટલે સભાળ કરવા માટે બીજી વાડ કહી છે

ભગવત સજની સાક્ષીએ એવુ ભાખે છે કે શીયલરૂપી દેવવૃક્ષનુ રક્ષણ કરવા અને મુક્તિરૂપી મહાફળના હેતુરૂપ ચારિત્રનો અદ્દભુત રસ ચાખવા માટે માનુની એટલે સ્ત્રી સાથે મીઠા વચનથી કામની વાત ન કરવી આ વાડ વિધિથી જે પાળે તેના નામની બલિહારી છે, (કારણ કે) જેમ પવન ઝાડને પાડી નાખે છે તેમ વાત શિયલવ્રતનો નાશ કરનાર છે વાત કરવાથી વિષય જાગે છે માટે તે વાત તમે તજો જેમ દૂરથી લીબુ જોઈને તેની ખટાશથી દાઢમા પાણી આવે છે, જેમ વાદળમા ગર્જના સાભળવાથી હડકવા વધારે ઉછળે છે, તેમ વ્રતીના ચિત્ત સુદરીના વચનો સુણીને ઉલ્લસે છે તેથી કથા તજો એમ ત્રિભુવનનાથ પ્રકાશે છે

૩ **નિષદ્યાનુપવેશનમ્**—નિષદ્ય એટલે સ્ત્રીના બેસવાની વસ્તુ ઉપર બેસવુ નહિ વિશેષાર્થમા એ છે કે પાટ પાટલો પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુપર સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બે ઘડી સુધી બ્રહ્મચારીએ બેસવુ નહિ, કારણ કે તત્કાલ બેસે તો તેને, સ્ત્રીના શરીરનો જે સયોગ તેથી થયેલા ઉષ્ણસ્પર્શના વશથી મનને વિહ્વલતા થવા રૂપ દોષનો સભવ છે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કહે છે કે—

ઢાલ ત્રીજી. (તટ જમુનાનોરે અતિ રળીઆમણોરે—એ દેશી)

ત્રીજીનેં વાડેરે, ત્રિભુવન રાજીયોરે, એણીપરે દીએં ઉપદેશ
આસન છંડોરે સાધુજી નારીનોરે, મુહૂર્ત્ત લગેં સુવિશેષ
હું બલિહારીરે જાઉં તેહનીરે. ૧.
ધન્ય ધન્ય તેહની હો માત.
શીલ સુરંગીરે રંગાણી રાગશુંરે, જેહની સાતે હો ધાત. હું૦ ૨.
શયનાસનેરે પાટ્યને પાટલેરે, જિહાં જિહાં બેસે હો નાર;
બે ઘડી લગેરે તિહાં બેસે નહિરે, શીલ વ્રત રાખણ હાર. હું૦ ૩.
કોહોલા કેરીરે ગંધ સંયોગથીરે, જિમ જાયે કણકની વાક;
તિમ અબલાતુંરે આસન સેવતાંરે, વિણસે શિયલ સુપાક. હું૦ ૪.

અર્થ—ત્રિભુવનના રાજા એવા પ્રભુ ત્રીજી વાડના સંબંધમાં એવો ઉપદેશ આપે છે કે સાધુજી ! એક મુહૂર્ત સારી રીતે નારીનું આસન તજો. આમ કરનારની હું બલીહારી જાઉં છું. તેમની માતાને ધન્ય ધન્ય છે, કે જે શીલથી સુરંગીત છે અને જેની સાતે ધાતુ પણ શીલ પરના પ્રેમથી રંગાયેલી છે. સૂવાના આસનપર, પાટ કે પાટલાપર જ્યાં જ્યાં સ્ત્રી બેસે ત્યાં બે ઘડી સુધી શીલની રક્ષા કરનાર બેસે નહિ. જેમ કણકની ચીકાશ કોળાની ગંધ આવવાથી જાય છે તેમ અબળા એટલે સ્ત્રીનું આસન સેવવાથી શિયલરૂપી સારો વિપાક બગડે છે.

૪ **इन्द्रियाप्रयोगः**—સ્ત્રીના શરીરને વિષે-અંગોપાંગને વિષે નેત્રાદિ પોતાની ઇંદ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરે–જોવું આદિ ક્રિયા ન કરે. આનો વિશેપાર્થ એ છે કે નેત્ર વગેરે ઇંદ્રિયોના વિપય ભાવને કોઇ પ્રકારે પામેલાં કહેતાં ચક્ષુ વગેરે ઇંદ્રિયોને દેખવા પ્રમુખ જે વિપય તેને કોઇ પ્રકારે પામેલા એવા, સ્ત્રીના શરીરના અવયવ કહેતાં ગુહ્ય, સાથલ, મુખ–કાખ, સ્તન ઇત્યાદિ અંગો તેને વિષે અપ્રયોગ કરવો એટલે તે તે સ્ત્રીના અંગોને જોવા વાસ્તે પ્રયત્ન ન કરવો, એટલે સહજ કોઇ પ્રકારે સ્ત્રીનાં કોઇક અંગ દેખવામાં આવી જાય તો ફરીથી તે અંગને જોવામાં પ્રયત્ન ન કરવો. તેમજ સ્ત્રીના અંગ માત્રને વિષે સર્વ ઇંદ્રિયોનો અપ્રયોગ કહેતાં અવ્યાપાર કરવો.

આહારાદિક લેના જતા આહાર આપનારી સ્ત્રી પાસે કોઇ સચિત વસ્તુ છે કે નહીં તે તપાસવા તથા સ્ત્રી સગર્ભા છે કે નહીં તે તપાસવા સ્ત્રીના અંગોપાંગને જોવા પડે તો ઉપરના કારણોથી સાપેક્ષ જોવાની છૂટ છે, પણ રાગના હેતુથી જોવા નહીં શ્રી ઉદયરત્નજી કહે છે કે —

ઢાલ ચોથી (ઘુ વારી રંગઢાલણા—એ દેશી)

ચોથી તે વાડે તુમે ચેતજો હો રાજ, એણિપરે ભાખે શ્રી જિનભૂપ રે
સવેગી સૂધા સાધુજી
નયણ કમલ વિકાસીને હો રાજ, રખે નિરખો રમણીનુ રૂપ રે
સવેગી સૂધા સાધુજી—૧

રૂપ જોતા રઢ લાગશે હો રાજ, હેના ઉલસશે અનંગ રે—સ
મનમાંહે જાગશે મોહની હો રાજ, સારે હોશે વ્રતનો ભંગ રે—સ ૨
દિનકર સાહામુ દેખતા હો રાજ, જેમ નયણે ધરે તિમ તેજ રે સ
તિમ તરુણી તન પેખતા હો રાજ, હીણુ થાયે શીયળ સુહેજ રે સ ૩

અર્થ—શ્રી જિનરાજ ચોથી વાડમા એમ ભાખે છે કે રાજા એટલે આત્માએ ખાસ ચેતવાનુ એ છે કે રખે નયનરૂપી કમળને વિકાસીને સ્ત્રીનું રૂપ નિરખી નિરખી જુઓ રૂપ જોવાથી રઢ એટલે પ્રીતિ લાગશે અને અનંગ એટલે કામદેવ ઉલસશે મનમા મોહની જાગશે અને તેથી શીયળ વ્રતનો ભંગ થશે જેમ સૂર્ય સામુ નિરખીને જોતા આંખનું તેજ ઘટે છે તેમ તરુણી—સ્ત્રીનુ શરીર પેખતા શીયળ સ્વાભાવિક રીતે નબળુ થાય છે

૫ कुड्यांतरदांपत्यवर्जनम—એટલે એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રી પુરુષનુ જોડુ રહેતુ હોય એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો કુડ્ય એટલે ભીંત તેના અંતરે રહેતુ દંપતિ એટલે સ્ત્રી પુરુષનું જોડું તેને દૃષ્ટાંતરે દાંપત્ય કહીએ તે જ્યા રહેતા હોય તેવા સ્થાનનો વસવા નિમિત્તે, અથવા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન ઇત્યાદિ નિમિત્તે ન રહેવુ અર્થાત્ એવા સ્થાનમા સ્વાધ્યાયાદિક ન કરવાં કારણ કે તેમ કરવાથી તેઓના શૃંગારમય વચન આલાપવાથી વ્રતને હાની પહોંચવા સભવ છે

શ્રી ઉદયરત્નજી મહારાજ વદે છે કે —

ઢાલ પાંચમી (ગાયર સારી મારા સુદિવા [illegible]—એ દેશી)

[illegible] સારી પરમેસરે, [illegible] વાર,
[illegible] તને, [illegible] ૧

કુડયંતર વર કામિની, રમે જિહાં રાગે,
સ્વર કંકણાદિકનો સુણી, જિહાં મન્મથ જાગે. ૨.
તિહાં વસવું બ્રહ્મચારીને, ન કહ્યું વીતરાગે,
વાડ ભાંગે શીલરત્નની, જિહાં લાંછન લાગે. ૩.
અગ્નિ પાસે જિમ ઓગળે, ભાજન માંહે ધરિયા,
લાખને મીણ જાએ ગળી, નવિ રહે રસભરિયા. ૪.
તિમ હાવભાવ નારીતણા, હાંસું ને રૂદના,
સાંભળતાં શીયળ વીઘટે, મન વીંધે મદના. ૫.

અર્થ—પરમેશ્વરે પાંચમી વાડ વખાણી છે તે ધર્મવાળા અને વ્રતધારી શ્રોતાજનો ! તમે સાંભળજો. કુડ્ય એટલે ભીંતને આંતરે જ્યાં વર અને વહુ રાગથી રહે છે, જ્યાં કંકણ આદિનો અવાજ થતાં મન્મથ એટલે કામદેવ જાગે છે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ વસવું નહિ એમ વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યું છે. અગ્નિ પાસે વાસણમાં ધરેલા લાખ અને મીણ ઓગળી ગળી જાય છે, અને રસભરેલા રહેતા નથી તેમ સ્ત્રીના હાવભાવ, હાસ્ય, અને રૂદન સાંભળતાં શીયલ બહુ ઘટે છે અને મદન એટલે કામદેવ મનને વીંધે છે.

૬. **पूर्वक्रीडितास्मृतिः**—સ્ત્રી સાથે જે પ્રથમ ક્રીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. પ્રવ્રજ્યા–દીક્ષા અંગિકાર કર્યા પહેલાં અથવા તો વ્રત લીધા પહેલાં અતિશય પ્રમોદ ઉપજાવનાર એવી જે સ્ત્રી તેનો પ્રસંગ પ્રમુખ જે વિલાસ કરેલા હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. જે પ્રથમ સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવીને પછી સાધુ થયેલા છે તે પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કહે છે:—

ઢાલ છઠ્ઠી (સહીયાં મારાં નયણ સમારો–એ દેશી).

છઠીને વાડે છેલછબીલો, ગુણરત્ને ગાઢો ભર્યોજી,
સિદ્ધારથકુલે નગીનો, **વી**રજિણંદ એમ ઉચ્ચરેજી. ૧.
અવ્રતીપણે તે જે આગે, કામક્રીડા બહુવિધ કરીજી,
વ્રત લેઇને વિલસિત પહેલાં, રખે સંભારો દિલધરીજી. ૨.
અગ્નિ ભાર્યા ઉપર પૂળો, મેલે જિમ જ્વાલા વમીજી,
વરસ દિવસે જિમ વિષધરનું, શંકાએ વિષ સંક્રમેજી. ૩.

વિષયસુખ વિલસિત પહેલા, તિમ શીયલવ્રત સભારતોજી,
વ્યાકુલ થઇ શીયલ વિરાધે, પછી થાયે ઓરતોજી ૪

અર્થ—સિદ્ધારથ રાજાના કુળમા ગુણ રત્નથી પૂર્ણ ભરેલ એવા છેલછબીલા નગીન **વીર**જિનેંદ્ર છઠ્ઠી વાડના મબંધમા એવુ કહેલ છે કે પૂર્વે વ્રતી થયા પહેલા–દીક્ષા લીધા પહેલા એટલે સમારીપણે જે જે જુદી જાતની કામક્રીડા કરી હોય તે તથા આગળના વિલાસો વ્રત લીધા પછી રખેને દીલથી સભારો–યાદ કરતા હો ! એટલે તેમ ન થવુ જોઇએ ભારેલો અગ્નિ હોય અને તે ઉપર જો ઘાસનો પૂળો મૂકેલો હોય તો ફરી અગ્નિ વમાય છે–થાય છે, વળી જેમ સરપ વરસ આખરે મે વિષ વમ્યુ હશે કે નહી એવી શકા થતા ફરીવાર વિષ બહાર કાઢે છે તેવી રીતે શિયળવત આગળના વિષયસુખ અને વિલાસો યાદ કરતો થકો વ્યાકુળ થાય છે અને તેથી શીયળ વ્રતની વિરાધના કરે છે અને પછી ઓરતો–અફસોસ થાય છે ૧–૪

૭ **પ્રણીતાભોજનમ્**—પ્રણીત એટલે અતિ સ્નિગ્ધ એનાનુ અભોજન કરવુ–ભોજન કરવુ નહિ એટલે ગળતા છે ઘીના બિંદુ જેથી ઘી આદિકથી ઘણો રસબસ થયેલો આહાર લેવો નહિ એટલે તેનાથી પોતાનુ ઉપજીવન ન કરવુ મતલબ જેનાથી વિષય વાસના વધે તેવો આહાર કદના મુનિએ કે વ્રતધારિએ ગ્રહણ કરવા નહી

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજનુ કથન એ છે કે —

ઢાલ સાતમી (ગઢ બુંદીરાવાળા—એ દેશી)

સાતમી વાડે **વીર** પયપે, સુણો સજમના રાગી હો
શીલરથના હો ધોરી, સૂધા સાધુ વૈરાગી
મુજ આણાકારીને બ્રહ્મચારી, વિષયરસના ત્યાગી હો
શીલરથના હો ધોરી, સૂધા સાધુ વૈરાગી ૧
સરસ આહાર તજજોજી સહેજે, નિગય થોડી વાવરજો હો શી
માદક આહારે મન્મથ કોપે, તેજાનો પરિહરજો હો શી ૨
સન્નિપાતે જિમ ઘૃત યોગે, અધિક કરે ઉલાળો હો શી
પાચે ઇંદ્રિય તિમ રસે પોષ્યા, ચારિત્રમા કરે ચાળા હો શી ૩.

અર્થ—હે સંજમના રાગી, શીલરથને હાંકનાર શુદ્ધ વૈરાગ્યવાન્ સાધુઓ! સાતમી વાડના સંબંધમાં શ્રી **વીર**પ્રભુ જે કહે છે તે સાંભળો. 'તમે બ્રહ્મચારી વિષયરસના ત્યાગી હોઈ મારી આજ્ઞાએ વર્તો છે; તો સ્વાભાવિક રીતે સરસ એટલે રસવાળો આહાર તજી દેજો, અને વિગય એટલે વિકૃતિ–વિકાર કરનાર પદાર્થો કહ્યા છે તે ઓછા વાપરજો. માદક આહારથી કામ એકદમ જાગે છે તો તેજાનો દૂર કરજો. ઘી ખાવાથી જેમ સંનિપાત ઘણો ઉછાળો મારે છે એટલે વધે છે તેમ રસથી પોષેલી પાંચે ઇંદ્રિયો ચારિત્રમાં ચાળા કરે છે–વિધવિધ વિક્ષેપ પાડે છે. ૧–૩.

૮. **अतिमात्राभोगः**—અતિશય એટલે પ્રમાણથી અધિક આહારનો ભોગ ન કરવો એટલે અતિ સ્નિગ્ધ ન હોય તોપણ તે આહાર અતિશય ન કરવો. બત્રીશ કોળીઆ, ઇત્યાદિ જે શાસ્ત્રમાં પ્રમાણ લખ્યું છે તેથી અતિશય–વધારે આહાર ન કરવો. અતિ આહારથી વિષયવૃદ્ધિ થાય છે અથવા તો પચાવવાને માટે તેવી દવા ખાવી પડે છે.

શ્રી ઉદયરત્નમુનિ એમ વદે છે કેઃ—

ઢાળ આઠમી. (રાગ મારૂ. ગોડણુ ખોલો કમાડ–એ દેશી)

ત્રિશલાસુત હો ત્રિગડે બેસી એમ, આઠમી વાડ વખાણી શીલની
અતિ માત્રા હો અહાર તજો અણગાર, લાલચ રાખો જો સંજમ શીલની. ૧
અતિ આહારે હો આવે ઊંઘ અપાર, સુપનમાંહે થાયે શીલવિરાધના.
વળી થાયે હો તેણે મદવંતી દેહ, સંયમની નવી થાયે આરાધના. ૨
જિમ શેરના હો માપામાંહે દોઢ શેર, ઓરીને ઉપર દીજે ઢાંકણું;
ભાંજે તોલડી હો ખીચડી ખેરૂ થાય, તેમ અતિમાત્રાએ વ્રત બગડે ઘણું. ૩

અર્થ–ત્રિશલા માતાના પુત્ર શ્રી વીરપ્રભુએ ત્રણ ગઢમાં બેસી શીલની આઠમી વાડ પર વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે હે અણગાર–મુનિઓ! શીલ સંજમની લાલચ–ઇચ્છા રાખો તો આહાર અતિમાત્રાએ તજવાનો છે. અતિ આહારથી ઘણીજ ઉંઘ આવે છે, અને સ્વપ્નમાં શીલની વિરાધના–ખંડના થાય છે. વળી તેથી શરીર મદવાળું થતાં સંયમની આરાધના થઇ શકતી નથી–સંયમ બરાબર પાળી શકાતો નથી. જેમ કોઇ શેરનું માપ હોય તેમાં દોઢ શેર (ચૂલાપર) ઓરીને–નાંખીને

તેનાપર એકદમ ઢાંકણું દેવામાં આવે અને તેથી તે તોલડી-વાસણ-માપ તૂટી જાય, અને વધારે ભરેલું અનાજ-ખીચડી ઢોળાઇ જાય, તેમ અતિમાત્રાએ—ગજા ઉપરાંત આહાર લેવાથી શીયલ વ્રત પણ બગડે છે

૯ **विभूषापरिवर्जनम्**—અલંકારનો ત્યાગ કરવો-ન પહેરવા-એટલે શૃંગારના લક્ષણવાળા શરીરની અને ઉપકરણની શોભાનો ત્યાગ કરવો.

આવી રીતે ઉપર કહેલા સ્ત્રીકથાદિક નવ કારણનો ત્યાગ કરવો કારણ કે તે સર્વને મોહના ઉદ્રેકપણાના એટલે અતિશય મોહની ઉત્પત્તિના હેતુ છે શ્રી ઉદયરત્ન મુનિશ્રી કથે છે કે—

ઢાલ નવમી (નાયક કેમનારે-અથવા ગરબાની દેશી.)

નવમી વાડે નિવારજોરે, સાધુજી શણગાર,
શરીર શોભાવ્યું શોભે નહિરે, અવનિતલે અણગાર ૧
એમ ઉપદેશે **વીર**જીરે, મુનિવર ધરજોરે મન,
શીખામણ એ માહરીરે, કરજો શીલ જતન ૨
સ્નાન વિલેપન વાસનારે, ઉત્તમ વસ્ત્ર અપાર,
તેલ તંબોલ આદિ તજોરે, ઉદ્ભટ વેશ સકાર ૩
ધોઇને ધરણી ધર્યોરે, જિમ રત્ન હાર્યો કુંભાર,
તિમ શીલ રતનને હારશોરે, જો કરશો શણગાર ૪

અર્થ—હે સાધુજી! નવમી વાડે શણગારનો ત્યાગ કરજો શણગારથી શોભાવેલું શરીર આ પૃથ્વીપર હે સાધુજી! શોભતું નથી એવું શ્રી **વીર**જી ઉપદેશે છે તો તે મુનિવર! મનમાં ધારી રાખજો, અને કહે છે કે મારી શિખામણ એ છે કે શીલની રક્ષા કરજો ૧-૨

ન્હાવું, વિલેપ કરવો, વાસ સુગંધ રાખવા, ઘણાં ઉત્તમ વસ્ત્ર, તેલ તંબોલ આદિ જે ઘણો ઉદ્ભટ એટલે બાંકેરાવ જેવો વેશ તજો જેમ કુંભારે ભૂમિ ઉપર ધોઇને રાખેલ રત્નને ખોઈ દીવો, તેમ જો શણગાર કરશો તો શીલરૂપી રત્ન ખોઈ બેસશો ૩-૪

છેલ્લે શ્રી ઉદયરત્ન કવિ કહે છે કે —

ઢાલ દશમી (ભટીયાણીની દેશી)

એકલી નારી સાથે, મારગે જાતાં હો, વળી વાત ન કીજીએ,
એક સેજે નર દોય, શીલવંત નવિ સૂવેહો, સહેજે ગાળ ન દીજીએ ૧.

ન સૂવારે નિજપાસ, સાડાછ વરસની હો, કાંઇ પુત્રીને પણ હેજમાં,
સાત વરસ ઉપરાંત, સુતને પણ ન સૂતારે હો, કાંઇ શીલવંતી તેમ સેજમાં. ૨.
સ્ત્રીસંગે નવલાખ, પ્રાણી હણાયે હો, ભગવંતે ભાંખ્યું ઇસ્યું,
અસંખ્યાતા પણ જીવ, સમૂચ્છિમ પંચેંદ્રિય હણાયે હો,ઘણું કહીએ કિસ્યું. ૩.
એમ જાણી નરનારી, શીયલની સદ્દહણા હો, શુદ્ધિ મનમાં ધારજો,
એહ દુર્ગતીનું મૂલ, અબ્રહ્મસેવામાંહિ હો, જાતાં મનને વારજો. ૪.
તપગચ્છ ગયણદિણંદ, મનવંછિત ફલદાતાહો, શ્રી હીરરત્નસૂરીશ્વર,
પામી તાસ પસાય, વાડ વખાણી હો, શીયલની એહ મનોહર. ૫.
ખંભાત રહી ચોમાસ, સત્તરસેં ત્રેસઠે હો, શ્રાવણ વદિ બીજ બુધે ભણી.
ઉદયરત્ન કહે કરજોડ, શિયલ જે પાલે હો, તેહને જાઉં ભામણે. ૬.

અર્થ—શીયલવંત થવાનો ઉપદેશ કરવા ઉપસંહારમાં કહે છે કેઃ—એકલી નારીની સાથે માર્ગમાં વાત ન કરીએ, એક પથારીમાં બે પુરૂષ હોય તો તેવી રીતે શીલવંત સૂવે નહિ, એને સ્વાભાવિક રીતે ગાળ ન આપે. પોતાની પુત્રીને પણ સાડા ૭ વરસની ઉમર થયા પછી પોતાની સાથે આનંદથી સુવાડે નહિ, અને તેવીજ રીતે શીયલવંતી નારી પોતાના પુત્રને પણ સાત વરસ ઉપરની ઉમરનો થયા પછી પોતાની સાથે એક પથારીમાં સૂવાડે નહિ. ૧–૨.

ભગવંતે એવું ભાખેલું છે કે સ્ત્રી સંગ કરતાં નવલાખ જીવ હણાય છે, વળી અસંખ્યાતા જીવ સમૂચ્છિમ પંચેંદ્રિય જીવ હણાય છે. આ વિષે કેટલું કહેવું? માટે એમ જાણી નરનારીએ શીયલનું સરસ વહન કરવું એમ મનમાં શુદ્ધિથી ધારવું, અને અબ્રહ્મ–મૈથુનની સેવા કરવી એ માઠી ગતિનું મૂળ છે એમ જાણી તેમાં જતા મનને રોકવું ઘટે છે. ૩–૪.

હવે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ પોતાની પ્રશસ્તિ કહે છે કે તપગચ્છરૂપી આકાશના દિનેંદ્ર એટલે સૂર્ય સમાન મન વાંછિત ફળના આપનાર શ્રી હીરરત્ન સૂરીશ્વરની કૃપા પામી શીયલની મનોહર વાડનું અહીં વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ચોમાસું ખંભાતમાં હતું ત્યારે સં. ૧૭૬૩ ના શ્રાવણ વદ ૨ વાર બુધવારે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજે આ ઢાળો બનાવી છે, અને છેલ્લે કહે છે કે જે શિયળ પાળે તેને હું વારીજાઉં, ૫–૬.